Lavinia Betea

Psihologie politică

Individ, lider, mulțime în regimul comunist

LAVINIA BETEA – conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii Bucureşti. Debut literar în 1972, cu poezie, în revista Orizont din Timişoara.

Jurnalist de presă scrisă şi televiziune, în prezent şeful secţiei „Istorie recentă“ a cotidianului Jurnalul Naţional şi component al redacţiei revistei „Cahiers de psychologie politique“ (Franţa).

După 1990 participă la reuniuni ştiinţifice internaţionale şi colaborează cu articole de istorie a comunismului, psihologie socială şi psihologie politică la reviste de specialitate din ţară şi străinătate. A făcut parte din grupuri şi programe de cercetare ale Laboratorului European de Psihologie Socială (Paris), Fundaţiei pentru o Societate Deschisă (Praga), Facultăţii de Psihologie a Universităţii din Caen, Institutului de Studii Sud-Est Europene (Munchen), Institutului de studii al Războiului rece (Washington), Consiliului Europei (Strassbourg), Centrului European pentru Studiul Reprezentărilor Sociale (Roma).

APARIŢII EDITORIALE: *Sfârşitul libertăţii* (Editura Mirton, Timişoara, 1993); *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României* (Editura Fundaţiei „Ioan Slavici“, Arad, 1995, reeditată în 2000 de Editura Dacia din Cluj-Napoca); *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu* (Editura Evenimentul Românesc, 1997); prefaţă, selecţie a textelor şi note la cartea lui Paul Sfetcu *13 ani în anticamera lui Dej* (Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000); *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea* (Editura Polirom, Iaşi, 2001); *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist* (Editura Polirom, Iaşi, 2001); *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist* (Editura Humanitas, Bucureşti, 2001; Premiul Academiei Române în 2003; reeditată în 2006 de Editura Curtea Veche, Bucureşti); *Mentalităţi şi remanenţe comuniste* (Editura Nemira, Bucureşti 2005); *Lavinia Betea convorbiri cu Ioana Berindei, Am făcut Jilava în pantofi de vară* (Editura Compania, Bucureşti, 2006).

Lavinia Betea

Psihologie politică

Individ, lider, mulţime în regimul comunist

Editura Concordia

Coperta: Monica Jumătate

BETEA, LAVINIA
Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist
Arad: Editura Concordia, 2007
226 p.

Cuprins

Cuvânt înainte la ediția a II-a **9**
Programul „omului nou“ în abordare psihopolitică **12**
Incursiune într-o „etnopsihologie a comunismului“ 12
Metode şi tehnici utilizate în cercetare 18

I. Ideologie şi reprezentări sociale **29**
I.1. Concept şi reprezentare 29
Ideologia comunista - geneză şi relații conceptuale 29
Formarea reprezentărilor sociale 34
I. 2. Omul de tip nou 39
„Omul nou“ visat 39
Prototipuri ale „omului nou“ 42
Pedagogia „reeducării“ 50
I. 3. De la „revoluționarii de profesie“ la activiştii de partid 54
Prototipul „revoluționarului de profesie“ 54
„Revoluționarii de profesie“ la putere 57
I. 4. Categorii şi epoci ale „duşmanului de clasă“ 61
Repere ideologice 61
Exportul „luptei cu duşmanul de clasă“ 63
I. 5. „Dictatura proletariatului“ şi „democrația socialistă“ 68
„Era mulțimilor şi„revoluție bolşevică“ 68
„Dictatura proletariatului“ – teorie şi practică 70
„Curelele de transmisie“ ale partidului şi „statul întregului popor“ 74
Soldații partidului 76

II. Forme şi tehnici de propagandă **80**
II. 1. Reprezentări sociale şi propagandă 80
Mecanisme funcționale 80
Lideri şi mulțime 85
Sugestionarea şi obediența mulțimilor 88
II. 2. Manipulări de sovietizare 91
Amorsarea anti-comunismului 91
Tactica „frontului popular“ şi „strategia salamului“ 94
Agitație şi propagandă 97

II. 3. Rescrierea istoriei 102
Memoria colectivă şi „munca la istoria partidului“ 102
Falsificarea biografiei 106
„Național-comunismul“ 110
II. 4. Procese şi scenarii politice 113
Incursiune antropologică – procesele staliniste 113
Funcțiile proceselor politice 116
Cel mai lung proces stalinist –„procesul Pătrășcanu“ (1948-1954) 121
„Cazul Ceauşescu“ în relația torționar-victimă 125
Ultimul proces stalinist din Europa 129
II. 5. Cultul personalității 131
Direcții de analiză 131
Lenin - fondatorul cultului lui Stalin 132
Magiştri şi discipoli 134
Ceauşescu - „geniul din Carpați“ 137

III. „Limbă de lemn“ şi discurs politic 141
Limba - mijloc de producție culturală în regimul comunist 141
Caracteristicile „limbii de lemn“ 147
Sintaxa 149
Lexicul (vocabularul) 150
Stilul 152
„Limba de lemn“ în „varianta Ceauşescu“ 153

IV. Ce-a mai rămas din „omul nou“? 161
Schimbările din 1989 şi criza explicativă din ştiințele socio-umane 161
Un deceniu în date comparative 163
Reprezentări sociale datorate „comunismului rezidual“ 168

50 de ani de comunism au fost zadarnici? 193

Anexe
Anexa 1. Cuvântarea lui Nicolae Ceauşescu la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR din 24 noiembrie 1989 197
Anexa 2. Macheta-robot a ziarului județean „Flacăra Roşie“ din Arad în anul 1988 203
Anexa 3. Chestionarul aplicat în 2000 pentru investigarea remanenței reprezentărilor sociale datorate ideologiei şi instituțiilor comuniste 206

Bibliografie 212

„Arta supremă a războiului este de a supune inamicul fără luptă“
Sun Tzu (sec.VI, î.e.n.)

Cuvânt înainte la ediția a II-a

Publicam în urmă cu șase ani, la prestigioasa editură ieșeană Polirom, prima ediție a cărții *„Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist"*. Timpul ei îndelungat - şi de n-aş recunoaşte-o? – bogat în peripeții de documentare şi redactare era consecința firească a unui ambițios proiect de scriere a unei istorii a comunismului autohton în grila teoretică şi metodologică a psihologiei sociale.

Plecasem (oarecum neobişnuit pentru deprinderile generației mele) de la întâmplările şi *observațiile de teren* ale jurnalistului ce fusesem. Intrasem febril în aventura descoperirii necunoscutelor istoriei contemporane, copleşită de avalanşa informațiilor şi interpretărilor faptelor şi personajelor singulare ori colective ale trecutului recent. Zonă exclusivistă (şi aglomerată) a istoricilor, politicienilor şi jurnaliştilor, terenul ei fertil disputelor polemice şi argumentațiilor amprentate de afecte şi interese, părea atunci puțin permisiv accesului cu instrumentelele conceptuale şi metodologice ale psihosociologiei.

Privind înapoi la acei primi ani de după *schimbarea* marcată de prăbuşirea regimului ce-şi propusese ca scop final o societate alcătuită din „*oameni noi"*, îmi pare că nu îndeajuns am mulțumit acelora fără care proiectul meu ar fi rămas doar „idee". Primul la care mă gândesc este profesorul Ioan Radu de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, coordonatorul tezei mele de doctorat pe tema tipurilor umane promovate de regimul comunist care a acceptat să gireze acel demers. Am avut apoi şansa câştigării unui grant de cercetare ştiințifică individuală cu tema *„Omul nou - efecte ale ideologiei şi instituțiilor comuniste"*, oferit pe o perioadă de doi ani de către Open Society Institute (SUA) în urma unei jurizări ce-a avut loc la Praga, finalizat cu calificativul „excelent". Datorită lui am putut efectua un stagiu de documentare la Laboratorul European de Psihologie Socială (Paris), condus de Serge Moscovici. M-am bucurat astfel de interesul

şi îndrumarea celui mai însemnat dintre teoreticienii reprezentărilor sociale, ale cărui rezultate şi concluzii le-am folosit in extenso în prezenta cercetare. Norocoase au fost întâlnirile cu profesorul ieşean Adrian Neculau (căruia îi admir şi stimez reuşitele eforturi de a introduce psihosociologia în câmpul universitar românesc cu statutul respectabil ce-l are în marile universităţi ale lumii) şi cu profesorul Alexandre Dorna (iniţiatorul asociaţiei şi revistei franceze de psihologie politică) care au ajutat deseori în a da direcţie şi sens investigaţiilor mele.

Datorită acestor munci am multe datorii pe care nu voi putea niciodată, la modul personal, să le plătesc. Oameni care m-au îngăduit în intimitatea lor – *„martori privilegiaţi“* ori „*spectatori angajaţi“* ai trecutului apropiat – povestindu-mi despre zonele de intersecţie ale biografiei lor cu *marea istorie*; de obicei i-am supărat cu maniera voit obiectivă a relatărilor şi interpretărilor publice ale acestor poveşti de viaţă. Prieteni care m-au ajutat să fac costisitoarele drumuri din capătul vestic al ţării în Capitală ori m-au găzduit când îmi petreceam concediul şi zilele libere la Bucureşti în arhive şi convorbiri; printre ei - mulţi pasionaţi de istorie şi destui dezamăgiţi că nu confirmasem aşteptările lor de „dezvăluire“. Jurnalişti care au semnalat şi comentat cărţile mele şi universitari cu haruri manageriale care m-au invitat la reuniunile lor ştiinţifice. Funcţionari publici de ranguri şi din instituţii diverse care şi-au făcut bine sarcinile de serviciu pe parcursul birocratic al eliberării permiselor de cercetare şi călăuzirii cererilor de documentare de la temă spre dosarele din arhivele cu regim special.

Reflecţiile finale ale lucrării ţin seamă şi se doresc a fi punct de pornire pentru viitoare demersuri ale cititorilor, prezumtivi practicieni şi cercetători în domeniul ştiinţelor socio-umane. Reamintesc concluzia cu care am încheiat prima ediţie a cărţii: cercetarea de faţă este departe de a fi cuprinzătoare. Exemplele ce-au fost amintite rămân aluzive şi trimit la amănunţite date pe care cititorul le va găsi în altă parte. Unele sunt prezentate sistematic - şi articulate cu grijă din perspectiva tematicii abordate şi metodologiei utilizate - în alte cărţi ale autorului. Ele conţin redactarea interviurilor nestructurate cu foste victime („*Sfârşitul libertăţii*“; *„Lavinia Betea convorbiri cu Ioana Berindei, Am făcut Jilava în pantofi de vară“*) şi foşti lideri ai regimului comunist („*Maurer şi lumea de ieri. Mărturii*

despre stalinizarea României“, *„Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu“,* „*Convorbiri neterminate; Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea“*) sau studii de caz pe tema evoluţiei unor lideri şi fenomene politice de excepţie (Studiu introductiv la P. Sfetcu, *„13 ani în anticamera lui Dej“* şi *„Lucreţiu Pătrăşcanu - moartea unui lider comunist“*). Comparativ cu prima ediţie, conţinuturile au fost însă reduse datorită sintezelor operate în exemplele de factură istorică ori reluării unor teme în alte „chei“ de abordare prezentate în lucrări ulterioare (*„Mentalităţi şi remanenţe comuniste“*).

Intuiesc, desigur, deruta prilejuită cititorului de aparenta lipsă de unitate a lucrării. Aceasta deoarece cuprinde părţi de factură psihologică, din domeniul politologiei şi mai ales din cel al istoriei contemporane. Privite mai îndeaproape, distanţa dintre ele nu mai este o simplă problemă de conţinut (însăşi citarea bibliografiei consultate în maniera politologilor, istoricilor ori a psihologilor fiind în acest caz o chestiune spinoasă şi imposibil de soluţionat spre mulţumirea tuturor). Partea de istorie ca şi cea de ideologie evidenţiază continuitatea dintre tematicile psihologiei filosofice şi cele ale psihologiei declarat ştiinţifice. Ea propune, pe de altă parte, o *concepţie aşa-zis externalistă* a istoriei ideilor în psihologie, mai exact o concepţie care preferă să-şi caute determinările în celelalte aspecte ale istoriei sociale. Toate acţiunile pot fi de altfel explicate prin motivaţiile şi credinţele actorilor sociali, psihologia politică - în înţelesul de ramură a psihologiei sociale -, dobândind în acest caz statutul de *disciplină aplicată.*

Diferenţa de abordare şi utilizare a conceptelor, tematicilor şi datelor din cercetarea noastră poate servi şi ca exemplu din multiplele contraste ale reflecţiei în ştiinţele socio-umane: istoricii, psihologii, lingvişţii, politologii, sociologii ori antropologii nu se mai pot ignora reciproc. Este bine pentru cititor să se mişte în largul său în acest teritoriu, percepând concluziile divergente ca poziţii care pot fi exploatate şi confruntate şi nu ca un crez la care să adere. Într-un domeniu în care şcolile de gândire dobândesc prea des aspect de cercuri închise şi unde micro-teoriile se transformă cu uşurinţă în doctrine, este bine, credem, să se înveţe *decentrarea*, să se privească temele raportat la ansamblu şi din unghiuri diferite. Descoperim astfel complementaritatea lor. Ori că le etalăm tocmai pentru a face o alegere în cunoştinţă de cauză.

Programul „omului nou“ în abordare psihopolitică

Incursiune într-o „etnopsihologie a comunismului“

Într-o analiză consacrată fundalului istoric al psihologiei sociale, G. W. Allport (1954) a ridicat întrebarea care continuă să obsedeze cercetările de profil: cum poate individul să fie şi cauză şi consecinţă a societăţii? Răspunsul presupune o abordare interdisciplinară a mentalului social şi individual pentru înţelegerea mecanismelor propagandistice şi omnipotenţa ideologiei comuniste în scopul creării *„omului nou“*. Urmărind, desigur, prin aceasta şi identificarea mentalităţilor şi stereotipurilor comportamentale şi verbale remanente ori a obsesiilor culpabilizante a oamenilor din fostul spaţiu comunist.

Conceptul „omului nou“ ce îşi are geneza în vocabularul Sfântului Pavel a fost în centrul tuturor ideologiilor totalitare. Astfel Mussolini (1933) consideră idealul de *„om nou“* ca element de bază al doctrinei fasciste iar Goebbels (1934) profetiza naşterea iminentă a acestuia. Omul nou de tip fascist sau comunist este prezentat ca dotat cu o psihologie proprie, o etică şi o morală nouă, modelată şi modelabilă ideologic, vorbitor al unui nou limbaj. În toate cele trei ideologii - ca şi în viziunea Sfântului Pavel - rezultatul se obţine prin lupta dintre vechi şi nou, condiţia reuşitei depline fiind dată de apartenenţa la clasa proletariatului (în cazul *„omului nou“* de tip comunist) ori apartenenţa la rasa superioară ariană (în cazul ideologiei naziste).

Dificultăţile abordării temei în contextul propus nu sunt puţine. Reţinem, în primul rând observaţia că societăţile comuniste sunt considerate *„societăţi imitative“* faţă de societatea Rusiei bolşevice (Soulet, 1998). Dar practica rescrierii repetate a istoriei comuniste, în funcţie de necesităţile ideologice ale momentului, în chiar ţara în care a apărut, are ca efect prim necunoaşterea originii unora dintre teoriile şi acţiunile ce-şi propuneau crearea *„omului nou“*. Şi curentul de opinie politică instaurat în România după promovarea *„comunismului naţional (1964)* a restrâns câmpul cunoaşterii ideologiei şi istoriei comuniste mondiale. Totodată a rupt realităţile autohtone de contextul originar al revoluţiei bolşevice din 1917 şi de transplantul forţat al

instituţiilor şi practicilor sovietice în ţările intrate în sfera de influenţă a URSS după cel de-al doilea război mondial. Din informaţiile destinate publicului au fost eliminate analogiile cu celelalte procese din ţările lagărului socialist deşi acestea au existat continuu. Regimul comunist a fost prezentat ca rezultatul evoluţiei istoriei naţionale iar cultura si ideologia sa, o producţie a maselor populare cu valori stabilite prin raportarea la comandamentele propagandistice ale prezentului.

Demersul nostru privind relaţiile ideologie, mulţimi, lideri în regimul comunist presupune corelarea dintru-început a teoriilor şi datelor din domeniile ideologiei şi istoriei (reale şi propagandistice) a comunismului, pe de-o parte şi efectele sale în mentalul individual şi colectiv, pe de altă parte.

Tema *„omului nou“* - scopul final al ideologiei şi practicilor comuniste -, a prezentat un interes deosebit în ultimele trei decenii pentru cercetătorii societăţilor comuniste (evident, în anii 80 din exteriorul lor!). Principala faţetă analizată a fost însă aceea a raporturilor dintre intelectuali şi partidele comuniste, raport exprimat prin termenul *„politică culturală“*. Sensul ei conţine procesele de conflict şi manevră atât în interiorul comunităţilor producătorilor de cultură cât şi în sfera decizionalilor politici. Cea mai mare parte a informaţiei de care au dispus autorii studiilor de specialitate occidentale şi americane provenea de la artiştii şi savanţii emigraţi, cu experienţa directă a bătăliilor dintre creatori şi cenzori sau istorici şi partid. Amintirile lor personale au luat adesea forma naraţiunilor eroice ale intelectualilor ce apără Adevărul şi Arta (Verdery, 1991).

În epoca de tranziţie deschisă de evenimentele din 1989 denumite cu termenul generic *„prăbuşirea comunismului“,* oamenii intră după decenii de îndoctrinare comunistă. Drept urmare, menţin o moştenire ideologică provenită din acţiunea unui aparat de propagandă a cărui ofertă de idei era opresivă şi exclusivă. La nivelul conştiinţei comune, *clişeele, mentalităţile, stereotipurile şi reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste* continuă să fiinţeze, adesea fără ca oamenii să-şi dea seama. Procesul de schimbare este astfel o metamorfoză dificilă, fiind marcat de o evoluţie în zig-zag, cu avansuri şi reveniri. Discursurile liderilor politici, programele de reformă şi programele partidelor politice, votul popular arată că mentalităţile se schimbă foarte lent.

Pentru marxişti, cultura în toate aspectele şi formele sale apare ca o *„suprastructură“* condiţionată economic care reflectă interesele şi valorile claselor dominante. Sub acest raport, *cultura proletară* -

cultură socialistă numită mai târziu – a avut ca scop formarea *„omului nou“*. Dacă-i citim pe Lenin, Troţki, Buharin sau Lunacearschi, constatăm că liderii bolşevici aveau o viziune pur instrumentală, considerând cultura drept o „latură“ a procesului de guvernare, menită să modeleze spiritele, să sădească în ele convingerile necesare noului tip societal. Reţinem că, dintru începuturi, funcţia ei fundamentală a fost *propaganda* care în scurt timp a devenit un surogat al realităţii.

Puţini dintre aceia care s-au născut şi au trăit în regimul comunist şi-ar putea imagina originea practicilor şi tezelor ideologiei şi propagandei sub imperiul cărora au vieţuit. Cu referire la aceasta, A. Soljeniţîn (1994) observa că poporul rus a fost pentru căpeteniile bolşevice *„plămada docilă a unor experimente prin care se putea obţine orice“,* experimente ale căror tehnici şi rezultate au fost apoi imitate, în mod obligatoriu şi doar cu mici variaţii, în toate celelalte ţări comuniste. În mod paradoxal, primii ani din istoria culturii sovietice au stat sub semnul unei dualităţi contrastante: pe de o parte, libertatea creatoare, pe de altă parte, tatonarea creării unei culturi pusă în slujba intereselor politice ale noii elite conducătoare. Abia în anii 30 când dictatura stalinistă se statornicise, experimentele au încetat iar *„realismul socialist“* şi-a extins regulile în toate sferele vieţii culturale. După cel de-al doilea război mondial a fost impus spre imitare în noile *state de democraţie populară.*

Prima tendinţă a noului curent cultural a apărut la puţină vreme după instaurarea puterii sovietelor, promovată de mişcarea *„Cultura proletară“* (Proletkult). Aceasta afirma că toate creaţiile epocilor istorice anterioare sunt lipsite de relevanţă în noua societate, ele putând fi distruse sau trecute sub tăcere pentru a lăsa loc liber descătuşării energiilor creatoare ale clasei muncitoare. În privinţa conţinutului noii culturi, în această etapă teoreticienii Proletkult-ului n-au insistat, lăsând definirea lui pe seama creativităţii spontane a maselor. Cu rezerva că „inspiraţia“ individuală nu are ce căuta în arta nouă deoarece este o „iluzie burgheză“. Caracteristica esenţială a culturii proletare a fost *colectivismul.*

Scopul ei, în plan social, a fost proiectat, în 1918, de un reprezentant proeminent al proletcultismului, Aleksei Gastev, fost metalurgist, devenit poet şi teoretician literar. Gastev este şi autorul descrierii unei astfel de societăţi a viitorului*: “Psihologia proletariatului este puternic standardizată de mecanizarea mişcărilor şi a gândirii*

de zi cu zi…Tocmai această trăsătură conferă psihologiei izbitoarea ei anonimitate, făcând posibilă desemnarea fiecărei entităţi proletare prin A , sau B, sau C, sau 325, 075, sau 0 ş.a.m.d.…Prin urmare, de la un capăt la celălalt al lumii, proletariatul este străbătut de un flux impetuos de curenţi psihologici, ca şi cum n-ar mai exista un milion de creiere proletare diferite, ci un singur creier universal. În viitor, această tendinţă va face ca, treptat, gândirea individuală să dispară“ (apud Pipes, 1998, p. 291).

În concepţia lui Lenin, sarcina guvernului sovietic trebuia să fie răspândirea în mase a cunoştinţelor ştiinţifice şi gândirii tehnice moderne. Astfel că în toamna anului 1920, Lenin a decis trecerea organizaţiilor Proletkult-ului în subordinea Comisariatului Instrucţiunii Publice. Teoriile despre independenţa culturii au fost eradicate iar liderii comunişti au instaurat un monopol asupra tuturor surselor de informaţie şi opinie. În perioada de apogeu a regimului, legăturile cetăţenilor cu restul lumii au fost controlate şi în bună măsură întrerupte. Astfel că, prin anvergură şi ingeniozitate, propaganda comunistă a reuşit să creeze la nivel social ceea ce a fost numit *„schizofrenie intelectuală de masă“* (Iakovlev, 1991). Controlul asupra activităţii culturale şi creatorilor s-a exercitat în Uniunea Sovietică şi în celelalte ţări intrate în orbita ei, prin intermediul a două mecanisme: *cenzura* (transformată ulterior în *autocenzură)* şi *monopolul strict asupra presei, organizaţiilor şi acţiunilor culturale.*

Într-o ţară în care marea majoritate a populaţiei nu ştia să citească şi să scrie, efectele literaturii erau prea limitate pentru scopul noului regim. De aceea, bolşevicii au ales mijloace mai eficiente prin încurajarea experimentelor teatrale şi cinematografice. Cultura şi etica grupurilor etnice care trăiau între hotarele Uniunii Sovietice a rămas însă organizată în jurul propriilor credinţe şi ritualuri religioase. Închiderea lăcaşurilor de cult şi persecutarea clerului a provocat suferinţă oamenilor. Concluzia responsabililor politici cu cultele religioase a fost că asemenea acţiuni nu făceau decât să întărească *„fanatismul religios“*. Astfel că s-a renunţat la ele. Mai târziu, în timpul *„Marelui Război pentru Apărarea Patriei“,* Stalin a speculat sentimentele religioase ale cetăţenilor sovietici. În comunizarea statelor intrate în orbita sovietică de influenţă, s-a mizat pe obedienţa preoţimii ortodoxe şi s-au anihilat prin diferite metode bisericile subordonate unor centre situate în exteriorul lagărului socialist.

În tânăra societate sovietică, sărbătorile ce marchează viaţa

individuală s-au refugiat în interiorul familiei. Cu excepția nunților, a căror celebrare s-a încercat a fi trecută în sarcinile organizației de tineret. A crescut în schimb numărul ritualurilor de inițiere în grupurile și instituțiile sociale (intrarea în grădiniță, apoi în fiecare an școlar și mai departe, până la sărbătoarea de pensionare). Peste calendarul tradițional al sărbătorile religioase și agricole au fost suprapuse festivități de celebrare a muncii, unor evenimente din istoria partidului comunist sau din istoria națională ori a unor grupuri sociale determinate prin criterii de vârstă sau profesionale.

Despre promotorii ideologiei comuniste nu se poate spune că erau imorali. De la începuturile instaurării noii ideologii a funcționat însă, ca un principiu reglator al conduitei umane, teza promovată de nihiliștii ruși conform căreia este moral tot cea ce contribuie la victoria revoluției și imoral tot ce împiedică sau întârzie desăvârșirea ei. Între notele reprezentării *„omului nou"* se afla și supunerea în fața acestui imperativ.

Conform definițiilor leniniste, *morala este total subordonată intereselor luptei de clasă a proletariatului* și este practicată în scopul *„desființării clasei capitaliste"*. Trotki explica, bunăoară, dezordinea socială din timpul revoluției prin *„setea de libertate"* a unor *„indivizi troglodiți"*. Strategul războiului civil a formulat recomandări originale pentru înlăturarea haosului, sabotajului, anarhiei, manifestărilor de aroganță comunistă și incompetenței prin introducerea unei discipline de fier și celor mai severe măsuri împotriva dușmanilor declarați și ascunși. De asemenea, era convins că prin cultură oamenii se puteau schimba, calea sacrificiului eroic pentru triumful revoluției fiind calea supremă a desăvârșirii spirituale.

Deoarece teoriile lui Marx erau inconsistente pentru a înflăcăra imaginația mulțimilor, Trotki s-a ipostaziat și în „ profet al viitorului fericit". La 14 aprilie 1918, oamenii îl ascultau pe noul vizionar care descria astfel raiul pe pământ: *„Vom construi un stat frățesc, unit pe pământul pe care ni l-a dat natura. Vom ara acest pământ și îl vom lucra în colectiv, îl vom transforma într-o grădină înfloritoare în care vor trăi copiii noștri și nepoții noștri, ca și când s-ar afla în paradis. Oamenii credeau cândva în legenda paradisului; acelea erau visuri ale unui popor ignorant și nefericit, exprimau năzuințele acestuia către o viață mai bună (...). Suntem convinși că noi, oamenii muncii, vom construi raiul aici pentru toată lumea, pentru copiii noștri și pentru nepoții noștri, pentru totdeauna"* (apud Volkogonov, 1996, p. 260). Cât despre durata drumului către acest paradis, Trotki își imagina că revoluția mondială – calea ce-ar fi dus la realizarea profețiilor sale - poate fi înfăptuită în

cinci-opt ani. Lenin, in schimb, opina la începutul anului 1918, că pentru a intra în paradisul terestru astfel descris sunt suficiente șase luni.

Toate instituțiile statului, de la familie la armată, de la creșă la universitate aveau ca misiune formarea cetățenilor în spiritul programelor *„omului nou"*. Unul dintre cele mai ambițioase proiecte din primii ani ai regimului bolșevic a fost programul național de eradicare a analfabetismului (aproximativ șase din zece cetățeni ai Rusiei țariste erau analfabeți). Cei care știau să citească și să scrie, aveau datoria, dacă li se cerea, să-i învețe și pe alții, în *„punctele de alfabetizare"* înființate la orașe și sate. În școală se modelează însă gândirea, limbajul și comportamentul viitorului adult în conformitate cu ideologia regimului politic ce-o patronează. Astfel că în numai câțiva ani, toate programele școlare au fost politizate din prima clasă și până la ultimul nivel de învățământ. Uniforma standard, obligatorie în scoli, induce sentimentul de dezindividualizare și face mai ușoară disciplinarea și manipularea indivizilor. *„Colectivul"* și *„corectitudinea politică"* au devenit cuvintele de ordine pentru toate formele și conținuturile învățământului. Din această perspectivă, școlile erau definite încă din 1919 drept *„instrumente ale transformării socialiste a societății"*. Educația impunea inculcarea ideologiei comuniste și *„dezintoxicarea"* de ideile burgheze și credințele religioase. În ceea ce privește conținutul învățământului, sarcina școlii de orice nivel, era de *„a opune adevărul nostru, adevărului burghez"*, după cum susținea însuși Lenin cu precizarea că burghezia trebuie mai întâi combătută ideologic, prin educație și abia apoi cu armata (1922). Pentru aceasta, până și clasa muncitoare trebuie *„să se reeduce"*. Ca și în războiul civil, fiecare urma să se plaseze pe câte-o parte a frontului.

Pentru a evalua consecințele proiectului acestei *„societăți atomizate"*, recurgem la evocarea saltului spectaculos al comunismului mondial: dacă în 1939, populația care trăia sub steagul comunist era estimata la 170 milioane de oameni (din URSS și protectoratul său, Mongolia exterioară), peste zece ani, numărul lor depășea 845 milioane de oameni, adică 33% din populația mondială (Soulet, 1998). În tot acest imperiu, spulberat de valul seismic al anilor 1989-1991, teama de războaie civile și dificultățile economice și sociale ale post-comunismului au servit ca pretexte pentru respingerea unor analize

pertinente asupra trecutului.

Cu rezervele cuvenite oricărui început, evocăm tărâmul nou şi fertil al *psihologiei politice* în care ar putea fi încadrat demersul nostru, înțeleasă în context ca o *„disciplină aplicată“*. *„Disciplină în rețea“* – cum o numește Al. Dorna (2004) subliniind caracterul său intercultural şi interdisciplinar –, psihologia politică sugerează conturarea unei paradigme de cercetare specifice timpului nostru. Cu ajutorul ei se recompun şi investighează *„şantiere“* precum emoțiile şi percepția socială a politicului, comportamentele politice ale cetățenilor, crizele democrației, difuziunea şi efectele ideologiilor, instituțiilor, comunicării şi politicilor puterii. O retrospectivă a evoluției şi efectelor programului *„omului nou“* se apropie însă şi de căutările din domeniul etnopsihologiei, al cărui întemeietor a fost W. Wundt, creatorul primului laborator de psihologie (1879). Lucrarea în zece volume, având ca temă „sufletul popoarelor“, pe care-a scrie-o el (1887), a deschis calea multor abordări privind caracteristicilor mentale ale diverselor comunități, etnii şi națiuni. *„Psihologiei popoarelor“ sau etnopsihologiei*, aprecia Wundt, trebuie să i se acorde tot atât de multă importanță ca şi psihologiei experimentale, propunând pentru studiul ei *metoda comparativă* şi *istorico-psihologică*.

Etnopsihologia utopiei, realității şi reziduurilor *„omului nou“* comunist din cercetarea noastră va fi operaționalizată prin intermediul conceptului de *reprezentare socială* explicitat de ceea ce azi ar putea fi numit*„şcoala lui Moscovici“*, subliniind meritele psihosociologului francez de origine română Serge Moscovici. Formarea reprezentărilor sociale datorate unor concepte fundamentale din ideologia comunistă, va fi prima chestiune abordată în prezentul studiu. Cum devine reprezentarea sociala un instrument de acțiune şi manipulare, prin intermediul propagandei, este o altă întrebare căreia vom încerca să-i dăm, în continuare, răspuns. Ce rămâne în mentalul colectiv din reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste, la mai bine de un deceniu după căderea regimului, a fost întrebarea finala a cercetării noastre.

Metode şi tehnici utilizate în cercetare

În investigarea proiectului uniformizării întregii colectivități

umane, proiect pentru care s-au depus mari eforturi pe parcursul a şapte decenii şi în care a fost implicată aproape o treime din populația planetei, vom face recurs la un set de *metode de abordare calitativă şi statistică a socio-umanului.*

Studiul de caz multiplu Se delimitează de celelalte metode tipice psihologiei sociale (experimentul social, ancheta, interviul, analiza de conținut) prin aceea că: oferă, în principal, răspunsuri la întrebările „cum?“ şi „de ce?“; nu are acces la controlul asupra evenimentelor comportamentale (are, deci, o validitate parțială) ; permite, în schimb, concentrarea pe evenimente contemporane, fiind mult utilizat în explicitarea unor fenomene politice ca *„metodă istorică ce contribuie la prelucrarea trecutului încheiat*“ (Yin, 1989, p. 26).

Ca metodă de investigație, studiul de caz rezolvă situații diferite de celelalte tehnici iar rezultatul conține mai multe variabile de interes. El se bazează pe surse de evidență multiple cu date ce converg într-o manieră triunghiulară şi presupune o metodologie atotcuprinzătoare. Deşi studiile de caz şi biografiile interacționează, punctul forte al studiului de caz constă în abilitatea de a face față unei evidențe vaste, variate, ce provine din documente, mărturii, interviuri şi observații. Mari semne de întrebare referitoare la validitatea rezultatelor şi posibilităților de realizare ridică însă lipsa de rigoare a metodologiei studiului de caz, baza limitată de date şi fapte pentru o generalizare ştiințifică, precum şi timpul lung pe care îl necesită analiza cazului (Mucchielli, 1987).

Dificultățile de încadrare într-o metodologie tipizată sporesc în situația *studiilor de caz multiple*. Prin analogie cu experimentele multiple se urmăreşte şi aici o *„logică a replicării“:* un caz individual este considerat similar experimentului individual în concluziile ce trebuie să urmeze.

Reunind sub „umbrele“ comune studii de caz multiple, cercetarea noastră încearcă să ilustreze câteva aspecte caracteristice, ca de exemplu:

– obsesia scenariilor şi exploatarea lor în procese politice (anchete şi procese din timpul *„marii terori staliniste“* din Uniunea Sovietică, „replicate“ de procesele politice post-staliniste, în speță ancheta şi procesul Pătrăşcanu);

– diseminarea severă, pe criterii de clasă, a unor categorii sociale şi profesionale („*domiciliile obligatorii"* în Bărăgan prin analogie cu „*deschiaburirea*" practicată în Uniunea Sovietică şi „*reeducarea"* din China comunistă);

– practicile *„rescrierii istoriei"* ca tehnică de propagandă utilizată în Uniunea Sovietică şi imitată după 1944 în toate ţările sovietizate din Europa Centrală şi de Est;

– studiul „*cultului personalităţii"* lui Ceauşescu în corelaţie cu cultul lui Stalin şi respectiv Mao Tze Dun ş.a.

În elaborarea studiului de caz multiplu am parcurs, în general, următoarele etape: construirea unei baze de date a fiecărui studiu de caz; menţinerea unui lanţ de informaţii; analiza informaţiei aferente studiului de caz; construirea teoriei necesare; construirea explicaţiei cazurilor şi desprinderea unui pattern comun.

Interviul individual nestructurat Abordarea calitativ-fenomenologică a proceselor circumscrise psihologiei sociale are în *analiza dialogurilor* un obiect de studiu preferat. Mai mult decât în cazul celorlalte tipuri de comunicare, practica interviului individual nestructurat cu o anumită categorie de persoane pe care o denumim cea a *„martorilor privilegiaţi"* se apropie mai mult de ziaristică decât de ştiinţă. Calitatea intervievaţilor poate fi desemnată prin ceea ce în jargon jurnalistic se numeşte „surse de mâna întâi". Am realizat astfel interviuri individuale cu (1) Ion Gheorghe Maurer (membru de partid din ilegalitate, prim-ministru al României în perioada 1961-1974, membru al Biroului Politic şi al Prezidiului Permanent între 1960-1974); (2) Alexandru Bârlădeanu (vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi reprezentantul României la CAER în anii 1955-1968, preşedintele Senatului României între anii 1990-1992); (3) Gheorghe Apostol (comunist ilegalist, preşedintele Confederaţiei Generale a Muncii în 1944-1954, prim-secretar al CC al PMR în 1954-1955); (4) Paul Sfetcu (şeful de cabinet al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în perioada 1952-1965); (5) Corneliu Mănescu (comunist ilegalist, ministru de Externe al României în 1961-1972).

Dintre fostele victime ale regimului comunist am intervievat pe Corneliu Coposu (fruntaş al PNŢ, deţinut timp de 17 ani în închisoare şi domiciliu obligatoriu); fraţii Stana din satul Şepreuş (jud. Arad),

capii unei revolte locale împotriva practicilor preliminare declanşării colectivizării; membrii familiei Roncov din Dudeştii-Vechi (jud. Timiş), deportaţi în Bărăgan, ca „titoişti", în 1951-1955.

Aceste interviuri s-au constituit în lucrări de sine stătătoare, în cazul prezentului studiu fiind utilizate anumite informaţii relevante oferite de intervievaţi. În principal, au servit ca „mărturii paralele" despre actul de conducere la macronivel sau argumente privind *practici de manipulare şi depersonalizare a individului* în spaţiile de excepţie ale lagărelor şi închisorilor politice.

Lucrările menţionate pot fi apreciate de unii comentatori ca studii de *istorie orală*, în care se urmăreşte în mod expres reconstituirea verbală - din relatările participanţilor - a unor evenimente, episoade sau profiluri de personalităţi istorice. Istoria orală, deşi se practică de destul de multă vreme (fundamentarea cercetărilor sistematice cu această tehnică a început în 1948 cu Proiectul de istorie orală de la Universitatea Columbia, datorat lui Alan Nevins) are actualmente în România o largă audienţă.

Cu referire la tehnicile de aplicare a metodei, menţionăm că interviurile s-au construit în mai multe întâlniri de 1- 4 ore. Nu au fost enunţate fraze şi reguli de desfăşurare, ci s-au emis doar câteva principii generale privind scopul întâlnirii: stabilirea adevărului în cazul unor „pete albe" şi personalităţi controversate ale istoriei noastre contemporane.

In ceea ce priveşte analiza calitativă a interviurilor realizate, conţinutul celor declarate de interlocutori poate fi tratat atât în termeni de afirmaţii corecte sau nu (*adevăr factual*), cât şi ca expresii culturale (*adevăr narativ)*. Răspunsurile nu trebuie însă neapărat raportate la un *referenţial ontic* (adică să ne punem problema dacă ele sunt adevărate sau false), în raport cu anumite date ale realului, ci trebuie considerate în sine ca expresii ale unor reprezentări şi practici simbolico-culturale ale subiecţilor.

În teoretizările metodologice despre interviul nestructurat nu se insistă asupra fazelor şi regulilor de desfăşurare. Necesitatea adaptării metodei la situaţii şi persoane diverse impune expresia *de interviu creativ* (Mucchielli, 1996). În cazul interviurilor cu aceşti *„martori privilegiaţi"* ai istoriei s-a depăşit mult ca extensie interviul nestructurat

obişnuit, rezultatul apropiindu-se de metoda istorisirii vieţii personale (*life history)*. În interviuri s-a insistat asupra momentelor considerate de subiecţi ca fiind cruciale în traiectoria lor de viaţă. *Epifaniile,* cum numeşte J. Joyce astfel de momente (în româneşte, *boboteze),* destructurează şi restructurează experienţele de viaţă ale oamenilor şi le determină pe cele de viitor.

Subliniem importanţa relaţiilor operator-subiect şi distorsiunile ce le comportă interviurile în cazurile cu foşti lideri comunişti, proeminentă fiind *„tendinţa de faţadă“* (Blanchet, 2004), manifestată ca teamă de a fi apreciat negativ de istorie şi publicul cititor. Datorită acestei tendinţe, persoanele intervievate îşi prezintă uneori minimizat importanţa opiniilor şi acţiunilor lor, se refugiază în clişeele socialmente admise şi îşi motivează deciziile prin comandamentele ideologice ale epocii şi dependenţa de regimul stalinist din URSS şi, ulterior, de caracteristicile dictaturii instaurate de Ceauşescu.

Metoda biografică În literatura de specialitate se conturează pregnant două accepţiuni ale termenului de *metodă biografică:* 1. înţelesul clasic de biografie socială, adică de analiză a biografiilor individuale sau de grup; 2. activităţile şi procedeele prin care se construiesc de către autori biografiile unor oameni obişnuiţi sau unor personalităţi (Parot, Richelle, 1992). În cercetarea de faţă, sensul operant este cel al primei accepţiuni cu câteva precizări despre *autobiografie* ca practică tipică în conduitele *„revoluţionarilor de profesie“,* mai apoi ale membrilor partidului comunist, prezentă şi în anchetele deţinuţilor ce-au aparţinut acestor categorii. *Verificările documentelor de partid (proverka),* iniţiate în 1937 în URSS, începeau cu aceste autobiografii, traiectele descrise fiind apoi controlate prin intermediul declaraţiilor altor membri de partid şi a documentelor oficiale. Se reţine, de asemenea, rolul *criticii* şi *autocriticii* în astfel de documente pe care le găsim şi în diverse variante ale declaraţiilor din anchetă. În cazul literaturii memorialistice se impun a fi evaluate şi distorsiunile prezente în utilizarea interviului („*tendinţa de faţadă“,* bunăoară) şi *particularităţile memoriei afective.*

Printre beneficiile metodei biografice împletite cu cea a **studiului documentelor**, relevăm observarea interferenţei traiectoriei de viaţă a individului cu micromediul social (partidul comunist şi modificările

intervenite în ideologia sa) şi cu dimensiunile macromediului (instituţii politice ca serviciile speciale ori schimbări politico-sociale în contextul intern şi internaţional). În conformitate cu specificul acestor metode, interacţiunile individ - grup social - societate sunt redate ca procese temporale desfăşurate pe câteva decenii.

Proiectate pe fundalul social-politic descris, biografiile individuale pot fiinţa ca şi cazuri tipice pentru ciclul vieţii sociale şi familiale, precum şi pentru problema generaţiilor în cadrul etapelor de *„fractură istorică“* prezentate (în cazul României, 1944 şi 1989). De la L. Stone (apud Iluţ, 1997) s-a preluat ideea *biografiilor de grup* (conceptualizată în expresia *prosopografie*) cu specularea importanţei sale. Aceasta în principal, datorită faptului că acţiunile politice îşi au originea în motivele, valorile şi trăsăturile de personalitate şi caracter ale personajelor-cheie din viaţa socială, la un moment dat. Evenimentele private din spatele cortinei propagandei, arată o altă faţă a politicii decât cea prezentată de mass-media, istoria evenimentelor şi documentele publice oficiale. Se reţine şi rolul personajelor secundare, mai puţin cunoscute publicului, care prin intervenţia în viaţa privată a unor personalităţi pot avea influenţă în decizia politică sau traiectoria de viaţă a unui lider.

Metoda reuneşte tehnica interviului nestructurat şi a analizei documentelor, făcând adesea parte din studiul de caz. Metoda biografică a fost utilizată în prezenta cercetare în scopul definirii unor *patternuri* specifice, cum ar fi „*revoluţionarul de profesie“* şi „*duşmanul de clasă“,* în diversele lor variante. În conformitate cu specificul metodei biografice, interacţiunile individ-grup-societate au fost redate ca procese temporale desfăşurate pe câteva decenii, fapt evident mai ales în cazul „*revoluţionarilor de profesie“* şi al *„duşmanilor de clasă“*. Prin studierea biografiilor de grup pot fi aduse noi înţelesuri şi lămuriri asupra proceselor vii de interacţiune, a intereselor personale şi de familie, asupra structurii şi reţelelor sociale, rezultând în consecinţă o descriere a realităţii sociale dintr-o anumită perioadă istorică. Acţiunile subiecţilor se derulează în două planuri paralele, distincte: planul oficial, propagandistic şi cel de culise, al luptei pentru putere între diversele grupări din nucleul conducerii. De asemenea, devine operantă distincţia dintre limbajul şi comportamentul public

- unde personajul reprezintă prototipul „*conducătorului de partid*“ şi exemplifică percepte din codul „*revoluționarului de profesie*“ - şi planul vieții private în care imită, în general, practici şi obiceiuri ale „vieții burgheze“.

Obsesia scenariilor apare în creionarea *„duşmanului de clasă“* şi în procesele politice. Foştii deținuți politici au fost continuu urmăriți de serviciile speciale şi convocați periodic la sediile lor locale. Încercările de sustragere de la astfel de proceduri au fost tragic sancționate. Declarațiile autobiografice făcute de ei după suportarea unor asemenea practici, timp de zeci de ani, au repercusiuni în special asupra memoriei afective.

Analiza de conținut Această *„tratare cantitativă a unui material simbolic calitativ“* (Iluț, 1997) are ca factor comun, în multiplele sale practici, calculul frecvenței, considerat a fi o „*hermeneutică fondată şi controlată pe deducția inferenței“* (Bardin, 1993).

Ce poate fi supus analizei de conținut? Metoda este proprie studiului documentelor cu valoare comunicațională ridicată: mesaje mass-media, literatură, statistici oficiale, dări de seamă, rapoarte, documente de anchetă judiciară, legi şi decrete etc. Cu alte cuvinte *„tot ceea ce este rostit sau scris este susceptibil de a fi supus unei analize de conținut“* (Henry, Moscovici, 1968), prin urmare şi *discursul politic*. În viziunea anumitor cercetători, metoda poate viza şi aspecte materiale ale producției umane (arhitectură, vestimentație).

Odată stabilită tema de studiat şi alese documentele corespunzătoare, metoda se aplică respectându-se câțiva paşi mai importanți. În primul rând, *formularea ipotezelor* ce vor fi traduse în *categorii* (clase) iar acestea, în *indicatori* direct numărabili în text. Importantă este, desigur, stabilirea unităților de analiză. Vom avea o *unitate de reperaj* (dată de lungimea textului în care este recunoscută tema) şi *unitatea de context* (lungimea minimă a textului care trebuie citit şi analizat pentru a decide dacă tema este prezentată favorabil, defavorabil sau neutru).

Problemele de studiat prin metoda analizei de conținut în prezenta cercetare sunt, în primul rând, tematica şi particularitățile limbajului politic comunist desemnat prin sintagma *„limbă de lemn“*. În utilizarea metodei se ține seama de cerințele de decupaj ale textului ce urmează a fi supus studiului: *omogenitatea, exhaustivitatea, exclusivitatea,*

obiectivitatea şi adecvarea sau pertinența (Bardin, 1993). Fără a intra în alte amănunte, vom sintetiza câteva dintre „virtuțile“ şi dificultățile metodei, evidențiate şi în prezenta cercetare.

În categoria *avantajelor* remarcabilă este nota de rigoare ce-o implică în studiul unor materiale extensive cum ar fi ziarele şi discursurile publice. Fiind aplicată unor documente produse independent, sunt excluse distorsiunile legate de raportul specific cercetător-subiect, aşa cum se întâmplă în cazul observației sau experimentului. Are un cost relativ redus față de alte metode de investigație calitativă a socio-umanului. În plus, la ora actuală, există o adevărată tradiție în analiza de conținut computerizată, fapt ce permite realizarea unor vaste comparații în spațiu şi timp, pe perioade istorice, pe țări, instituții etc.

Dintre dificultățile şi limitele metodei, amintim în primul rând stabilirea grilei de categorii şi indicatori. În conceperea unui sistem de categorii care să se suprapună cât mai exact textului examinat, e nevoie de tatonări şi corecții succesive. Consecință a acestei flexibilități în aplicare, poate fi pusă în discuție validitatea şi fidelitatea metodei. Fidelitatea pare să fie probată prin compararea rezultatelor la care au ajuns diverşi analişti.

Teoreticienii indică încadrarea ei într-o schemă mai largă de analiză a comunicării în care se urmăreşte răspunsul la întrebările: cine, ce, cui, cum şi cu ce rezultate comunică? Analiza implică astfel focalizarea spre procesul producerii discursului, tehnicilor de manipulare utilizate în cadrul său şi efectele acestora. Analiza concretă a unui discurs politic în *„limba de lemn“* conduce inevitabil la concluzia diferențierii unei structuri de combinații fixe. Acestea pot fi de ordin tematic, lexical sau stilistic ce variază în funcție de modificările intervenite în ideologia timpului care trebuie, de asemenea, precizate.

Tipurile de documente supuse analizei de conținut în prezenta cercetare ridică şi chestiunea *organizării* lor. Analiza atentă a *dosarelor personale* întocmite de secțiilor de cadre ale organizațiilor de partid ori a *machetelor-robot* de ziar evidențiază şi că înregistrările din ele depind de anumite constrângeri politice şi aşteptări ale persoanelor plasate la nivelul superior al ierarhiei de partid. Trebuie, de asemenea, operate corelații cu tehnicile de propaganda a *rescrierii istoriei* utilizate în timpul regimului comunist, funcție de care se manifestă constrângerile

producerii acestor documente. Faptul poate fi exemplificat şi la nivelul studierii materialelor de presă. Spre exemplu, însăşi colecţia ziarului *„Scînteia“,* oficiosul CC al PCR, nu putea fi consultată înainte de 1989, decât cu aprobări speciale pentru intervalul 1944-1965, într-atât de numeroase erau distorsiunile şi falsurile operate în istoria oficială a partidului în perioada 1945-1989.

Dificultăţi deosebite ridică studiul documentele produse de serviciile speciale ce-au funcţionat în ţările comuniste. În general, datele faptice ce apar într-un dosar constituit sunt rezultatul unei selecţii şi organizări, astfel încât respectivul dosar să apară într-un anumit fel. Şi în cele mai democratice societăţi, dosarul este o construcţie potrivit unor postulate implicite sau unor scopuri expres. Dosarele de „urmărire“ sau anchetă întocmite de Securitate prezintă însă particularităţi suplimentare ce ţin de metodele de constrângere psihică şi fizică care au condus la producerea respectivelor documente. Nu sunt uşoare nici demersurile şi eforturile cercetătorilor pentru a obţine acceptul de documentare în arhivele cu documentele Securităţii şi PCR.

Ancheta pe eşantion Ancheta este *„o culegere metodică de informaţii graţie unei combinaţii de tehnici care asigură colectarea şi analiza datelor“* (Radu, 1994, p. 320). Instrumentul de bază este chestionarul standardizat, care întruchipează tematica şi ipotezele cercetării, pornind de la o bază de itemi aproximată prin contacte cu realitatea vizată precum şi din studii paralele.

Deşi la un moment dat sociologia devenise o „modă“ în statele comuniste, cercetările efectuate sub auspiciile ei aveau ca scop demonstraţia „ştiinţifică“ a validării comandamentelor ideologice în plan social. Ipotezele şi concluziile anchetelor pe teme precum creşterea nivelului de viaţă al populaţiei ori formarea trăsăturilor şi comportamentelor concordante proiectului *„omului nou*“ sunt, desigur, inoperante în prezent. O evaluare a acestui trecut devine posibilă cu ajutorul cercetărilor care au ca obiect transformările din societăţile post-comuniste. Adeseori acestea îşi iau ca punct de plecare *un model ţintă* conturat într-o listă de atribute ale sistemului democratic sau ale economiei de piaţă, aşa cum sunt ele înţelese în ţările OECD (Rose şi Haerpfer, 1994). Aceste modele ţintă servesc la estimarea distanţei dintre ele şi ţările aflate în tranziţie. În acest plan

general al investigaţiei, societăţile post-comuniste diferă în funcţie de distanţarea lor faţă de vechiul regim.

Alteori se procedează la *anchete comparative* dintre vechiul regim comunist şi amprenta sa asupra situaţiei actuale, considerată multidimensional: economic, social, politic, ideologic. În consecinţă, oamenii pot fi chestionaţi despre ideile şi practicile vechiului regim, pe de o parte, şi despre ceea ce fac sau gândesc în prezent despre schimbările actuale, pe de altă parte. Se instituie astfel o paralelă între trecut şi percepţia situaţiei actuale, proiectată ca un pas „spre mai bine“ în viitor. Condiţiile economice influenţează atitudinile politice şi sociale - rămâne o aserţiune la care subscriu toţi cercetătorii, fie marxişti fie nemarxişti.

Extinse la un cadru de comparaţie mai larg, evită cantonarea în probleme locale şi permite adoptarea unei fundamentări conceptuale a anchetei sociale. Datele obţinute din anchetele multinaţionale relevă simultaneitatea stressului, dar şi necesitatea de a aborda transformarea de sistem, interacţiunea dintre sfera politică, economică, socială şi *mentalul colectiv.*

Ancheta poate pune respondenţii în faţa cerinţei de a explica şi evalua anumite categorii de bază ale ideologiei şi practicilor comuniste, poziţia actuală faţă de ele şi faţă de noile practici politice şi economice. Ne putem propune astfel să sondăm *mentalul colectiv* de astăzi, prin reprezentările sociale remanente în perioada de tranziţie. Sunt respectate, desigur, etapele caracteristice metodei, după cum urmează: precizarea temei, a obiectivelor ei esenţiale; stabilirea eşantionului; elaborarea instrumentelor de investigaţie; ancheta efectivă; analiza şi prelucrarea statistică a datelor; interpretarea rezultatelor obţinute.

Diferenţiatorul semantic Este stabilit că un termen sau o secvenţă verbală prezintă un dublu aspect: unul denotativ şi altul conotativ. Primul se referă la conţinutul cognitiv-informaţional propriu-zis, în timp ce sensul conotativ se referă la haloul emoţional sau rezonanţa afectivă a unei secvenţe verbale. Al doilea aspect - cel conotativ - lasă să se întrevadă atitudinile subiacente ale subiectului. Tehnica diferenţiatorului semantic, propusă de C. E. Osgood, supune conceptele cu care operăm unei grile de evaluare afectivă. Testul se compune dintr-o suită de adjective antonime, dispuse în perechi: puternic-

slab, activ-pasiv, bun-rău etc. Fiecare cuplu acoperă un continuum, o scală bipolară, marcată de la -3 la +3, trecând prin 0, care indică zona neutră. Ansamblul acestor scale alcătuieşte un test de evaluare. Grila de evaluare afectivă se stabileşte în funcţie de conceptul supus aprecierii. În lista de adjective bipolare se regăsesc, de regulă, trei factori: a) factorul evaluare (bun-rău, plăcut-neplăcut, etc.); b) factorul tărie (puternic-slab, energic-pasiv, greu-uşor etc.); c) factorul activitate (rapid-lent, calm-excitat, activ-pasiv etc). Practic, un cuvânt sau o secvenţă verbală este supus evaluării de către respondenţi, fiind trecut prin această grilă din care se conturează în final un profil grafic. Astfel *haloul emoţional* al unor cuvinte sau secvenţe verbale traduce *atitudini* şi *reprezentări sociale*.

Subliniem şi cu acest prilej caracterul deschis, atât al conţinuturilor factuale şi teoretice cât şi a metodologiei utilizate în cercetarea ce urmează a fi prezentată.

I. Ideologie şi reprezentări sociale

I. 1. Concept şi reprezentare

Ideologia comunista - geneză şi relaţii conceptuale

O incursiune în istoria gândirii dovedeşte că termenul de *„ideologie“* a apărut în secolul XVIII, propus de A. Destett de Tracy. Deşi unul dintre cei mai utilizaţi termeni în ştiinţele socio-umane, ideologia a rămas încă o *noţiune „polemică şi polisemică“* (Ibanez, 1997). Printre altele, epoca noastră a fost caracterizată ca fiind un timp al „*sfârşitului ideologiilor*“. În acelaşi timp, şcoala althusseriană a transformat ideologia într-o instanţă autonomă, cadru al oricărei practici, producând efecte ale cunoaşterii şi dotată cu o eficacitate proprie.

În literatura din domeniul psihologiei sociale, de obicei termenul apare din întâmplare, fiindu-i preferate concepte care oferă o mai mare operaţionalitate (Moscovici, 1995). Numeroşi gânditori au semnalat însă distorsiunea determinării sociale a oricărui tip de gândire precum şi distanţa dintre ideologie şi ştiinţă (Mannheim, 1932, Parsons, 1959, Althusser, 1972). Este meritul lui M. Billig (1991) de a fi asociat noţiunea de ideologie cu studiul psihosocial al raporturile intergrupale. O definiţie în aceşti termeni, conferă ideologiei atributele de *„ansamblu mai mult sau mai puţin organizat de reprezentări şi explicaţii despre lume şi, în special despre lumea interacţiunilor sociale în care mobilul principal nu este de ordin verificator“* (Deconchy, 1989, p. 216).

În ceea ce ne priveşte, propunem ca element de reper în analiza ce urmează definiţia dată de T. Ball şi R. Dager (2000, p.26) conform căreia *„o ideologie este un set coerent şi comprehensiv de idei care explică şi evaluează condiţiile sociale, ajută oamenii să-şi înţeleagă locul în societate şi oferă un program pentru acţiune socială şi politică“*. În această accepţiune, ideologia îndeplineşte patru funcţii:

explicativă, evaluativă, orientativă şi programatică (prescriptivă).

Orice ideologie spune adepților săi ce să facă şi cum să procedeze într-un program general de acțiune socială şi politică. Prin acesta, ea leagă gândirea, ideile şi credințele indivizilor de acțiune. În societățile moderne, o componentă a programului ideologic este pretenția de a apăra şi amplifica *libertatea* ca trăsătură definitorie a *democrației*. Conceptul de libertate devine astfel o bază convenabilă pentru contrastul şi compararea ideologiilor. Potrivit lui G. MacCallum (1967), fiecare teorie asupra libertății include trei factori: a) un *agent* ; b) o *barieră* sau un obstacol blocând agentul şi c) un *scop* la care aspiră agentul. Sub forma unui raționament despre libertate sau democrație, aceasta poate lua următoarea formă: A (nu) este liber din cauza lui B să fie C.

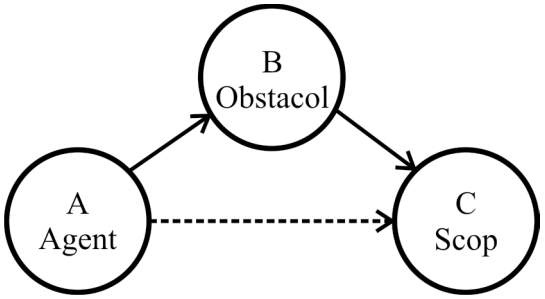

Fig.1. Modelul triadic al libertății (apud Ball şi Dagger, 2000, p.28)

Potrivit aceleiaşi teorii, agentul poate fi o comunitate de diverse dimensiuni (grup, națiune) sau o categorie dispersată (clasă, sex, rasă, specie). În cazul ideologiei comuniste, agentul este proletariatul sau clasa oamenilor muncii. Agenții au scopuri. Diferite tipuri de agenți au felurite scopuri. Scopul unui revoluționar comunist este înfăptuirea societății fără clase. În urmărirea scopurilor, agenții întâlnesc în calea lor diferite obstacole. Aceste obstacole pot lua o varietate de forme - condiții materiale sau fizice, idei sociale, politice, economice, alte ideologii, instituții, practici, tradiții şi credințe. Spre exemplu, la început, comuniştii se confruntă cu bogăția şi puterea clasei capitaliste dar şi cu absența *conştiinței de clasă* a muncitorilor.

În înțelegerea practicilor la care s-a recurs în scopul impunerii ideologiei comuniste, vom opera câteva sumare incursiuni în teoriile fondatorilor şi liderilor comuniști care au influențat şi supus mari mulțimi. Fondatorii ideologiei comuniste au fost, după cum se ştie, Karl Marx (1818-1883) şi Fr. Engels (1820-1895). Din teorile filosofice

şi politice ale lui Platon, Morus, Saint-Simon, Fourier, Owen şi Hegel, Marx a preluat concepte şi constructe cu ajutorul cărora a creat o ideologie de mare influență şi durată. Se impun amintite aici alte surse de inspirație, precum *Protocolul înțelepților Sionului* din care a fost extrasă concepția despre morală. *Ceea ce foloseşte poporului iudeu, este drept şi sacru din punct de vedere moral* - va deveni prin substituirea *„poporului iudeu“* cu *„revoluția proletară“* o dogmă fundamentală a ideologiei comuniste (Arendt, 1951).

Inspirat de Hegel, Marx a văzut istoria ca o relatare a succesiunii conflictelor interumane. Dintre acestea, el a conferit luptei de clasă rolul de „motor“ al evoluției societății umane. În *„Manifestul Partidului Comunist“* (1848), Marx şi Engles declară că însăşi istoria este narațiunea luptelor de clasă. În ceea ce priveşte prezentul trăit de ei - societatea capitalistă – îl caracterizează prin conflictul celor două *clase antagoniste* ale vremii - *burghezia* şi *proletariatul*. În lupta împotriva burgheziei, proletariatul victorios va deveni *„groparul“* capitalismului *„demodat şi subversiv“* care-a condus la *alienare*. Ideologia, la rându-i, are *„caracter de clasă“*. Ideile *„clasei exploatatoare“* sunt ideile dominante ale fiecărei epoci.

Această viziune va fi prezentată de ideologia comunistă ca paradigma definitivă asupra lumii, purtând denumirea de *„materialism istoric“*. Într-o schemă extrem de populară, transmisă prin manualele şcolare şi cursurile de la învățământul politico-ideologic, raportul dintre existența şi gândirea socială, în optica *„materialismului istoric“* era astfel sintetizat:

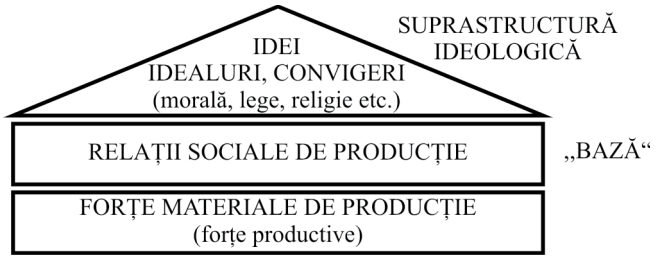

Fig.2. Materialismul lui Marx (apud Ball şi Dagger, 2000, p.138)

Marx raportează asemenea teorii la un *program politic* conform căruia proletariatul va zdrobi burghezia pe parcursul următoarelor secvențe revoluționare: crize economice; pauperizarea proletariatului;

conştiinţa revoluţionară de clasă; dobândirea puterii de stat; dictatura proletariatului; dispariţia statului; comunismul.

Pentru reprezentarea comunismului – noul tip de societate proiectat – creatorii ideologiei au dat însă puţine note de descriere. Organizarea şi funcţionarea fiecărei societăţi, poate fi hotărâtă doar de către oamenii care vor trăi în ea - a fost argumentul lui Marx de a refuza să scrie *„reţete pentru bucătăriile viitorului“*.

Utopia visată, a fost prezentată prin analogie cu societăţile primitive. În societatea comunistă – visau fondatorii – nimeni nu va fi închistat într-o anume activitate; astăzi vei putea presta un anumit tip de muncă, prin rotaţie cu ceilalţi membri ai societăţii, mâine un altul, excluzându-se astfel *alienarea*. Poţi vâna dimineaţa, pescui după-masa, hrăni vitele seara, după care mergi la şedinţă fără să se cheme că eşti vânător, pescar, critic de artă sau crescător de animale. O societate deschisă şi democratică, cu o economie planificată şi ordonată (de nivelul celei primitive însă după cum reiese din descrierile creatorilor utopiei!), la guvernarea căreia vor participa toţi indivizii. *„De la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi“* - va fi *„visul de aur“* al viitorului.

După moartea lui Marx, Engels a pretins pentru teoriile prietenului său titlul onorific de *„socialism ştiinţific*“. L-a numit pe autor *„om de ştiinţă“,* comparând contribuţia lui cu cea lui Darwin: Marx „descoperise“ *legea dezvoltării istoriei umane* iar Darwin fundamentase *legea dezvoltării naturii organice.*

Pretenţia ideologiei comuniste de a se declara ştiinţă s-a întemeiat pe asemenea false argumente. Pentru Marx, gândirea este determinată de o logică ce nu aparţine gândirii însăşi. *Funcţia practico-socială* a gândirii (adică ocuparea poziţiei puterii în cadrul unei formaţiuni sociale date) triumfă asupra *funcţiei teoretice sau de cunoaştere* (Aron, 1964). Această funcţie practico-socială devine grilă de lectură indispensabilă individului pentru a da sens realităţii şi pentru a se mişca în ea într-un regim comunist. Invocată în termeni propagandistici, abaterea de la corectitudinea *„gândirii partinice“* însemna o „infracţiune“ (o „crimă de gândire“ în expresia lui Orwell), condamnată ca *„obiectivism burghez“*. În esenţă, marxismul apare ca un fenomen de distorsiune a gândirii care atinge forme avansate ale procesului de disimulare.

Lenin (1870-1924) a aplicat teoriile lui Marx privind lupta de clasă ca forţă de schimbare a ordinii sociale. În confruntarea directă cu noile realităţi ale Rusiei bolşevice, Lenin a emis noi teorii care vor amprenta puternic ideologia marxistă.

Rolul partidului comunist, concluzionase Lenin, era acela de „a agita“, organiza şi educa muncitorii, învăţându-i care sunt „adevăratele“ lor interese. Lenin a amendat şi teoria lui Marx despre izbucnirea revoluţiei proletare în cele mai avansate ţări capitaliste, condiţionând victoria ei de buna organizare şi conducere a proletariatului de către un partid de avangardă. Accentuarea dihotomiei dintre producţiile de idei şi credinţe ale claselor sociale opuse a fost o altă contribuţie leninistă. Nu există o a treia cale, de mijloc între ideologia burgheză şi ideologia socialistă, după cum nu poate exista o ideologie fără caracter de clasă, decretase liderul primei revoluţii proletare din lume.

Stalin (1879-1953) nu a fost un teoretician. Practica politică exersată în calitate de lider absolut pe parcursul a aproape trei decenii a determinat însă modificări fundamentale ale teoriei marxist-leniniste. Teoria *„socialismului într-o singură ţară“*, colectivizarea agriculturii, industralizarea prin programele cincinale, fundamentarea cultului personalităţii, teoria *„ascuţirii luptei de clasă“* după instaurarea dictaturii proletariatului sunt câteva dintre ideile care au declanşat schimbări fundamentale în vieţile oamenilor din ţările guvernate în numele ideologiei comuniste.

Un loc aparte îl ocupă teoriile şi modificările lui Mao Zedong (1893-1976). Din scrierile lui Marx, liderul chinez a preluat, desigur, teoria luptei de clasă. Însă revoluţia chineză nu mai este explicată ca finalitate a unui conflict din interiorul unei societăţi date, ci ca un *„război naţional de eliberare“,* purtat de populaţia unei naţiuni exploatate împotriva opresorilor străini capitalişti.

Mao a condus o armată de ţărani şi a explotat resentimentele şi frustrările acestora. Ajuns la putere, a rescris relaţiile internaţionale în schema *„luptei de clasă“* prin înlocuirea conceptului de *„clasă“* cu cel de *„naţiune“*. Revoluţia chineză cu teoriile ideologice astfel schimbate a fost prototipul activităţilor revoluţionare din Asia şi Africa.

În apogeul cultului personalităţii, Mao a remodelat spaţiul şi actorii luptei de clasă într-o *„revoluţie culturală“*. Controversa ideologică esenţială devine acum aceea dintre *„roşii“* şi *„experţi“*. A fi *„roşu“* presupunea a fi adeptul necondiţionat al ideologiei maoiste; a fi *„expert“* desemna competenţa profesională în defavoarea corectitudinii ideologice. Mao i-a favorizat pe primii. Mulţi *„experţi“* au fost încarceraţi, executaţi sau trimişi la *reeducare* în mediul rural. Tulburările create de asemenea conflicte au condus la apariţia unei grave crize economico-sociale în perioada maoistă.

Ideologia comunistă, ca de altfel orice ideologie a fost elaborată, aşadar, într-un proces îndelungat şi alimentată cu tradiţii diverse şi practici multiple. Cum reuşesc ideologiile să pătrundă în mintea subiecţilor? Răspunsul este sintetizat de T. Ibanez (1997) prin două

metafore: *buretele* şi *labirintul*. Ambele mijloace au fost utilizate în difuzarea şi întreţinerea ideologiei comuniste. Prin interemediul *„aparatului de partid şi de stat"* şi al procesului difuz de socializare (în cadrul căruia mass-media şi şcoala au jucat rol esenţial), toţi indivizii „au sorbit" zi de zi conţinuturile ideologice propagate. S-au împregnat astfel cu ideologia oficială la fel cum buretele se îmbibă cu lichidul în care este scufundat. Metafora *„labirintului"* invită la analogii cu labirintul utilizat în experimentele psihologilor behavioristi. Deşi subiectul este cel care ia deciziile la fiecare bifurcaţie, traseele închise conduc iremediabil spre adoptarea singurului drum prevăzut spre ieşire. În cazul ideologiei comuniste, aceste trasee închise sunt abandonate prin tehnicile de propagandă, manipulare ori influenţă din „intersecţii". Fiecare închidere a drumului presupune recrearea şi amendarea unor teorii „învechite", proces succedat de acordarea reprezentărilor sociale ale indivizilor cu modificările ideologice intervenite.

Formarea reprezentărilor sociale

Psihologia socială este ştiinţa fenomenelor ideologiei (cogniţii şi reprezentări sociale) şi a fenomenelor de comunicare (Moscovici, 1995). Acestea pot fi studiate la nivelul de relaţii între indivizi, între indivizi şi grupuri, între grupuri ca atare. În dimensiune psihosociologică, ideologia se raportează la sisteme de reprezentări şi atitudini, stereotipuri, credinţe, clişee etc. Acestea se formează în intercondiţionare cu fenomenele de comunicare - mesaje lingvistice şi non-lingvistice (imagini, gesturi etc.) între indivizi şi grupuri. Limbajul şi comunicarea reprezintă, aşadar, interfaţa dintre politic şi psihologic, în speţă dintre ideologie şi individ.

Fenomenul de reprezentare se aplică deopotrivă reprezentărilor imagistice, celor conceptuale precum şi variantelor intermediare.

Problematica reprezentărilor sociale a revenit în atenţia cercetării după o paranteză istorică de şase decenii. Cel care propusese iniţial această temă ca obiect de studiu pentru cercetarea psihosociologică a fost întemeietorul sociologiei franceze E. Durkheim (1878). Angajamentul behaviorist al psihologiei primei jumătăţi a secolului XX a însemnat însă ignorarea programatică a conţinuturilor mentale, inclusiv a reprezentărilor sociale care nu se pretau la o studiere cu mijloace precise. În 1961,psihosociologul francez de origine română Serge Moscovici, prin teza sa de doctorat *„La psychanalyse. Son image et son public"* a relansat conceptul.

În prezent, teoria reprezentarilor sociale contează ca paradigmă a psihosociologiei

contemporane cultivată, vreme de trei decenii, în cadrul Laboratorului European de Psihologie Socială (Paris). Periodic se organizează conferinţe internaţionale pe tema reprezentărilor sociale, ultima fiind la Roma (2006). Studiile realizate de M. Chombart de Lauwe, R. Mugny, C. Herzlich, D. Jodelet, A. De Rosa, J. Perez, A. Palmonari ş.a. au extins şi îmbogăţit teoriile şi domeniul de investigaţie.

În psihologia clasică, fenomenul reprezentării este un proces de mediere între concept şi percepţie, produsul său având proprietăţi mixte. Se vorbeşte de reprezentări sociale în sensul că sunt produse şi generate în mod colectiv, fiind împărtăşite prin difuziune, propagandă şi schimburi interpersonale de către un grup mai larg. Acestea ţin mai întâi de *mentalul colectiv,* de ceea ce se numeşte cu un termen mai răspândit mentalitate a unei colectivităţi. Când vorbim obişnuit de percepţie socială, aceasta nu se reduce la simpla lectură a faptului social brut, fiind, de regulă, asociată interpretării unui demers de conceptualizare care numeşte şi descifrează scenariul evenimentelor. Se evidenţiază astfel două faţete ale reprezentării sociale: una figurală, alta semantică - noţională, având de-a face cu o îmbinare sui generis între concept şi icon sau schemă figurativă. Schematizata, această realitate poate fi prezentată astfel (Moscovici, 1976):

$$\text{Reprezentarea socială} = \frac{\text{figura}}{\text{semnificaţie}}$$

Cât priveşte definiţia, toţi autorii preocupaţi de temă remarcă polisemia termenului de reprezentări sociale. Dacă realitatea acestora este uşor de constatat în răspântia psihologie-sociologie, conceptul nu este uşor de precizat. Evidente sunt transversalitatea şi complexitatea acestui concept pe care-l regăsim şi în istorie sau antropologie, studiat în raporturile cu ideologia, logica, fenomenele limbajului (Jodelet, 1995).

În primă aproximatie, în raporturile cu ideologia, reprezentările sociale pot fi definite ca imagini mentale ale realităţii sociale care întrunesc consensul unui grup. Individul face parte dintr-o lume de obiecte, persoane, evenimente, idei etc., trăind într-un *„plin social"*. Împarte această lume cu ceilalţi semeni, se sprijină pe ei - uneori în convergenţă, alteori în conflict - pentru a o înţelege, a o organiza sau a o înfrunta (Jodelet, 1989). Dobândeşte informaţie din experienţa directă a grupului din care face parte şi este gata să-şi însuşească versiunea grupului pentru datele ce ies din perimetrul percepţiei

proprii. Concilierea continuă cu grupul şi eliminarea disonanţelor duce la consens.

Ca modalităţi de proiecţie în mintea noastră a unor fenomene, reprezentările sociale nu rămân un *„dublet gratuit“* al lumii externe, un epifenomen, ci se răsfrâng neîncetat în percepţie - în organizarea cognitivă a mediului - şi în comportarea oamenilor, dobândind o valoare funcţională. După S. Moscovici (1976), reprezentarea socială este un sistem de noţiuni, de valori şi practici relative la obiecte, aspecte sau dimensiuni ale mediului social. Este totodată un *„corpus organizat de cunostinte“* şi una dintre activităţile prin care oamenii redau realitatea fizica şi socială inteligibilă, se inserează într-un grup sau într-un raport cotidian de schimburi, eliberând puterea imaginaţiei lor. Împărtăşite de un grup mai larg, reprezentările colective devin adevărate *„idei-forţă“,* punând stăpânire pe mintea şi conduita oamenilor, conturând un „univers consensual“ cu tendinţe de reificare de-a lungul vremii. Graţie acestui proces de ipostaziere, reprezentările sociale dobândesc acelaşi grad de realitate ca şi limbajul sau banii (Doise şi Palmonari,1996).

Reprezentarea socială desemnează astfel o ştiinţă a simţului comun. Conţinutul ei se manifestă prin operaţii, procese generative şi funcţionale marcate social, o *„organizare psihologică“* specifică societăţii noastre, ireductibilă la oricare alta. Nimeni nu contestă realitatea ei, o realitate pe jumătate fizică, pe jumătate imaginară. În sens larg, ea desemnează o formă de gândire socială (Jodelet, 1984). În esenţă, apreciază S. Moscovici (1976), reprezentarea socială este semnul, dublura unui obiect sau unei valori şi are o funcţie constitutivă a realităţii. Ele sunt, în fapt, singura realitate pe care o încercăm şi în care cei mai mulţi dintre noi se mişcă. Universul exterior şi universul individului sau grupului nu sunt fundamental eterogene în câmpul realităţii reprezentărilor sociale. Prin ele *„necunoscutul penetrează familiarul şi familiarul pătrunde în necunoscut*“ (Moscovici, 1976, p.52).

Cine produce reprezentări sociale? Elementul de noutate adus de cercetările recente este acela de a vedea ştiinţa şi ideologia ca surse importante ale reprezentărilor sociale. Într-o asemenea viziune putem întreprinde studiul genezei şi modificării simţului comun. Experienţele, limbajele, conduitele care-l alcătuiesc, provin din origini foarte diverse

şi se „reifică“ în reprezentări sociale. În acest raport, ele se formează, fie ataşându-le unui sistem de valori, de noţiuni şi de practici care dau individului mijloace de orientare în imediatul social şi material; fie propunându-le membrilor unei comunităţi cu titlul de mediatori pentru schimburile lor şi coduri pentru a denumi şi clasa, într-o manieră clară, părţile lumii lor, istoria lor individuală şi colectivă.

Cel mai ades, conceptul de reprezentare socială trimite la analogie cu cel de atitudine. Atitudinea – alături de *informaţie* şi *câmpul reprezentării* – este una dintre cele trei dimensiuni ale reprezentării sociale (Moscovici, 1976). Prin ea, reprezentarea socială contribuie la degajarea orientării globale a subiectului (individ sau grup) în raport cu obiectul reprezentării. Solidare reprezentărilor, atitudinile constituie predispoziţii fizice sau propensiuni de a acţiona într-un chip caracteristic faţă de datele realităţii. Reprezentările sociale şi atitudinile - variabile latente dar şi un comportament manifest -, transpar în opinii, sentimente, moduri de comportare faţă de situaţii, evenimente, persoane, idei, valori etc. Există în fiecare reprezentare socială un *nucleu central,* relativ stabil şi un *sistem periferic*, configurat de modulaţii locale, personale ale nodului central. Ele determină câmpul comunicărilor posibile, al ideilor prezente sau viziunilor împărtăşite în grupuri şi reglează, prin urmare, conduite dezirabile sau admise (Abric, 1995).

Vom inventaria în cele ce urmează - prin raportarea la istoria reală a PCUS şi a practicilor imitative din sistemul ţărilor socialiste, în primul rând cu referire la România - geneza şi evoluţia unor reprezentări sociale datorate unor concepte de bază ale ideologiei comuniste: *omul nou, revoluţionarul de profesie, duşmanul de clasă, dictatura proletariatului, democraţia socialistă*. Ne vom raporta în aceste analize la exigenţele propuse de T. Ibanez (1997) cu privire la stabilirea determinanţilor ideologici în relaţiile intergrupuri. În primul rând, exigenţa de a nu *decontextualiza* fenomenele studiate şi necesitatea de a recurge la *perspectiva globală* a fenomenului social. Perspectiva obligă la corelarea sistematică a fenomenele grupale cu *contextele socio-istorice* care constituie condiţiile lor antecedente. Situarea lor pe *coordonatele sociale* unde se produc, adică în momentul prezent al societăţii care le găzduieşte, le face posibile şi se alimentează cu

ele pentru a se constitui şi reînnoi fără încetare. Operațiile impuse de asemenea referințe sistematice conduc implicit la *interdisciplinaritate* căci cunoştințele de ordin istoric, psihologic şi sociologic sunt direct implicate în cunoaşterea producerii şi efectelor ideologiilor. A lua în considerare dimensiunea ideologică presupune, în fine, interesul pentru *practicile de limbaj* deoarece ideologiile se constituie, se difuzează, se mențin şi generează efecte în şi prin comunicare.

I. 2. Omul de tip nou

„Omul nou“ visat

Scopul declarat al ideologiei comuniste a fost crearea *„omului nou“*. Din punct de vedere psihosociologic, *„omul nou“* are valoare de ideal, iar reprezentarea sa socială urmează procesul ideologic *subiect-eu ideal*. Idealurile implicate în proiectele colective ale unei culturi participă la construcția subiecților, activând în ei un proces de identificare (Giust-Desprairies, 1998). Individul caută să întărească instanța superioară a „eului“, împrumutând din afara lui (de la un model ideal) un surplus de valoare şi motivație. Prin identificare şi idealizare, eul se socializează într-o identitate colectivă, aptă să reprezinte forța şi valoarea lui, ceea ce îl face stimabil şi apreciabil. Reprezentarea acestui ideal îi apare individului mai bună decât aceea a sinelui propriu.

Acest prototip uman al *„omului nou“* - *„Făt-Frumosul de laborator“* (Tănăsescu, 1995) - este considerat superior tuturor indivizilor care-au populat planeta în epocile istorice precedente.

Lenin a găsit portretul *„omului nou“* în scrierea lui Cernîşevschi *„Ce-i de făcut?“* (1860), al cărui subtitlu este chiar *„Schiță despre oamenii noi“*. Cartea a fost scrisă în închisoare, autorul fiind considerat de Lenin ca un mentor al său. Eroul principal al cărții, Rahmetov a fost momentul crucial în elaborarea modelului leninist de *„om nou“*. Până în 1917, viața acelora ce se considerau „*oamenii noi“* ai Rusiei a fost o imitație a revoluționarului Rahmetov.

Lenin a încercat să fundamenteze teoretic procesul datorită căruia lumea veche se schimbă cu o alta, alcătuită din oameni noi recunoscând dintru-început ca element fundamental al schimbării *„conştiința socialistă“*. Aceasta însă este un element „construit“ şi nu ceva care apare în mod spontan. „*Şcoala fabricii“* - consideră Lenin - a unit şi disciplinat proletariatul, l-a învățat să se organizeze. Întru-cât această conştiință de sine e insuficientă, ei i se adaugă *„conştiința politică“*. Cea din urmă este rezultatul transmiterii de cunoştințe de către un grup de intelectuali proveniți din rândurile burgheziei dar care se rup definitiv de această clasă şi se pun în slujba muncitorilor.

Considerațiile lui Lenin vor fi dezvoltate pe parcursul întregii perioade de existență a „lagărului socialist". Din glosările pe ideile sale, câțiva intelectuali au izbutit să-şi croiască prodigioase cariere ştiințifice. G. Lukacs, spre exemplu, în prelungirea şi detalierea tezei leniniste referitoare la formarea conştiinței socialiste, reiterează teoria că proletariatul nu este revoluționar decât în măsura în care ajunge la conştiința de clasă, fapt care nu se produce nici automat, nici spontan. Din perspectiva acestei interpretări, Lukacs avansează distincția între *conştiința psihologică* şi *conştiința dobândită*. Proletariatul prezintă în mod nemijlocit o *conştiință psihologică* adică un ansamblu de idei empirice, efective pe care oamenii le au despre situația lor de viață. C*onştiința psihologică a proletariatului* poate explica reacțiile spontane de apărare în fața ofensivelor burgheziei. Aceste reacții nu trebuie confundate cu revoluția. Adevărata *conştiință de clasă* a proletariatului nu este conştiința sa psihologică, ci *conştiința dobândită* la care indivizii ajung atunci când sunt capabili să perceapă societatea din punctul de vedere al propriului interes de clasă. Rațiunea de a fi a partidului *„revoluționarilor de profesie*" este tocmai transformarea *conştiinței psihologice*, nemijlocite, într-o adevărată *conştiință de clasă.* După Lukacs, opoziția dintre vechi şi nou, dintre *conştiința nemijlocită* şi *conştiința dobândită* se manifestă în mişcarea muncitorească, adică în acțiunea partidului comunist şi a celorlalte organizații ale clasei muncitoare.

După instaurarea deplină a practicilor comuniste, ideologia a făcut continuu apel la moştenirea lui Marx. În fapt, încă înainte de a se instala la putere, Lenin a ignorat complet accentele umanitare ce răzbăteau din scrierile de tinerețe ale mentorului.

Din octombrie 1917 - când a publicat *„Statul şi revoluția"* - atitudinea lui disprețuitoare față de viața omenească a devenit un element distinctiv al teoriei şi practicii bolşevice. Imperativele lui Stalin din timpul colectivizării ori al celui de-al doilea război mondial, când cerea cetățenilor URSS să reziste invadatorilor naziști, indiferent de numărul morților şi al pagubelor, îşi au geneza în teoriile leniniste. Pentru a ajunge la impunerea acestui tip de gândire, se va încerca dintru-început distrugerea credinței în Dumnezeu *„Electricitatea va lua locul lui Dumnezeu,* visează Lenin (1918). *Țăranii n-au decât să se roage la zeul electricității, vor simți mai bine puterea autorităților centrale".*

Practicile de anihilare a vechilor tipare de gândire şi comportamentale şi totodată de formare a noi conduite, au vizat în primul rând, generațiile tinere. În cuvântarea ținută la congresul tinerilor comuniști din 1919, Lenin vorbea despre *„omul nou sovietic"* ce „*iubeşte fără margini partidul şi munceşte cu abnegație pentru binele patriei socialiste"*. Jaloanele între care Lenin plasează morala *„omului nou"*, pot fi recompuse din aserțiuni precum: *"Noi nu credem în moralitatea eternă şi considerăm perimate toate poveştile despre moralitate"*. Sau *„Noi negăm orice moralitate preluată dintr-o noțiune din afara omenescului, din afara clasei"*. Şi, în fine, o definiție operațională: *"Morala este*

ceea ce serveşte la distrugerea vechii societăți exploatatoare şi la reunirea tuturor oamenilor muncii în jurul proletariatului" (apud Voslesenski, 1995).

Contrar teoriilor *socialismului ştiințific*, după care doctrina marxist-leninistă este o filozofie de viață temeinic fundamentată, conceptului de *„om nou"* nu i s-a dat nici o definiție operațională şi nu i-a fost dedicată nici o scriere programatică de către fondatorii ideologiei. Notele sale pot fi recompuse din fragmente de scrieri şi discursuri.

În 1924, Troțki prevedea un viitor populat cu astfel de *„oameni noi": "Omul va deveni, în fine, cu adevărat o ființă armonioasă. El va începe prin a controla procesele semiconştiente, apoi şi pe cele inconştiente ale organismului său: respirația, circulația, digestia, reproducerea, ajungând să le subordoneze în măsura dorită, datorită controlului, rațiunii şi voinței... Omul îşi va putea controla emoțiile, ridicându-şi instinctele la înălțimea conştiinței, făcându-le transparente, reuşind să creeze un tip biologic superior, un supraom... Omul va deveni incomparabil mai puternic, mai înțelept, mai subtil. Corpul îi va fi mai armonios, mişcările mai ritmice, vocea mai melodioasă. Tipul uman mediu va ajunge la anvergura unui Aristotel, Goethe sau Marx. Iar dincolo de toate acestea ni se vor arăta culmi şi mai înalte"* (apud Volkogonov, 1998, p. 212).

Pentru realizarea prototipului *„omului nou"* sunt recomandate evidențierea în acțiuni precum exportul de revoluție, războiul civil, violența neîngrădită față de *„duşmanul de clasă"*. După o jumătate de secol de programe şi acțiuni în acest scop, *„omul nou",* putea fi descris în faza finală a regimului comunist prin următoarele note: *"... Un militant, un luptător plin de abnegație, de entuziasm, de eroism, să creadă necondiționat în cuvântul partidului, să aibă o „înaltă" conştiință comunistă, partinică, să fie ateu, să urască profund orânduirea capitalistă, să nu se plângă niciodată de nimic, să creadă în prezentul şi mai ales în viitorul fericit al lui şi al copiilor lui. Ziua să muncească din greu iar noaptea să studieze doctrina marxist-leninistă şi mai cu seamă discursurile conducătorilor, hotărârile congreselor şi ale conferințelor de partid, să aibă încredere totală în „linia" partidului şi s-o urmeze „neabătut". Să nu cunoască altă religie decât învățătura şi cuvântul partidului, să nu ezite să-şi denunțe părinții, frații şi prietenii atunci când aceştia cârtesc împotriva partidului. Într-un cuvânt, omul nou ar trebui să fie total anulat ca personalitate, un exemplar anonim într-o turmă imensă"* (Nițescu, 1993, p. 362)

Prototipuri ale *„omului nou“*

După instalarea bolşevicilor la putere, propaganda sovietică a difuzat şi a impus câteva pattern-uri ale *„omului nou“:* muncitorul stahanovist, soldatul, activistul de partid, cekistul (în România, lucrătorul de Securitate). Vom încerca în cele ce urmează să descriem câteva dintre modalităţile lor de difuzare publică.

Muncitorul stahanovist. Fenomenul stahanovismului a fost prezentat propagandistic ca avându-şi începutul în 1935, în URSS, la mina Ţentralnaia Irmino din bazinul Donețului.

Îngrijoraţi că mina nu-şi va realiza planul de producţie, conducătorii întreprinderii i-au vizitat pe câţiva mineri acasă, pentru a se sfătui cu ei. Minerul Alexei Stahanov propune o altă organizare a muncii şi obţine permisiunea de a-şi pune în practică ideile. A doua zi obţine un record fantastic de producţie: în şase ore sparge cu ciocanul pneumatic 102 tone de cărbuni faţă de 7-8 tone cât se făcea într-un schimb obişnuit. Impulsionaţi de exemplul lui Stahanov şi urmându-i metodele, alţi mineri din aceeaşi mină vor ridica, în câteva zile, recordul. Fenomenul popularizat pe larg de presa sovietică generează o mişcare de masă. În toamna aceluiaşi an, în prezenţa lui Stalin, la Moscova a avut loc prima Conferinţă Naţională a Stahanoviştilor din Uniunea Sovietică. Alexei Stahanov a fost medaliat, a primit carnetul de partid, o locuinţă nouă şi ultima creaţie a tehnicii sovietice - un patefon. C.C. al PCUS i-a cerut lui Stahanov să-şi popularizeze realizările şi viaţa. Au fost tipărite o serie de broşuri cu titlul *„Metoda mea“, „Poveste despre mine însumi“, „Povestea vieţii mele“* etc. Toate semnate Alexei Stahanov, în realitate, puţin probabil să fi fost citite de acesta.

Începând cu fruntaşul miner, vor fi lansate *„chemările la întrecerea socialistă“* de către *„stahanovişti“* - fruntaşi în alte sectoare, denumiţi astfel după pretinsul iniţiator al mişcării. Aceasta a fost una dintre metodele prin care s-a încercat eficientizarea muncii şi creativităţii într-un sistem economic care urmărea reducerea la minimum a cointeresării materiale şi chiar desfiinţarea banilor.

Fenomenul a fost printre primele imitate în ţările intrate în orbita sovietică după cel de-al doilea război mondial. Sub genericul *„Stahanovismul“, „Scînteia“,* oficiosul partidului comunist din România începea încă din noiembrie 1944 popularizarea mişcării.

Importanţa conferită stahanovismului în primele două decenii de construcţie socialistă a *„omului nou“* este evidentă din spaţiul larg acordat în ziare. Spre exemplu, într-o singură săptămână a anului 1950 (26 octombrie – 2 noiembrie), *„Scînteia“* publică trei materiale pe această temă: reportajul *„Zidul creşte văzând cu ochii. Demonstraţia zidarului stahanovist Koroliov“;* o ştire extinsă cu titlul *„Stahanovişti sovietici au vizitat oraşul Stalin“;* o declaraţie a maistrului sondor Duţă I. Vasile de la Şuţa-Seacă (Băicoi) - *„Mă voi strădui să aplic şi eu metoda*

stahanovistului Nikişir“. Remarcabil este efectul cascadă al popularizării eroilor stahanovişti sovietici invitaţi să facă demonstraţii şi să-şi teoretizeze metodele de lucru în faţa muncitorilor români. Contaminaţi de exemplul propus, fruntaşii în producţie români îşi prezintă rezultatele precum în materialul *„Îngrijim vacile după metode sovietice“,* semnat Eleonora Schon, îngrijitor de vaci la GAS din comuna Grabiţa, raionul Sânicolaul-Mare, regiunea Timiş*„ (Scînteia“*, 22 octombrie, 1950):

„Voi aţi pus apă în el! Nu se poate să dea o vacă atâta lapte! Cu aceste cuvinte m-a întâmpinat la uşa grajdului o femeie din sat, când am ieşit cu o vadră plină de lapte. Căruţaşii care ne cară porumbul, ne întâmpină şi ei mereu la uşa grajdului şi ne pun tot felul de întrebări. Şi multora nu le vine să creadă că scoatem atâta lapte de la vacile noastre (...) Noi suntem tare mândri de aceste realizări dar nu uităm nici o clipă că le-am dobândit mulţumită faptului că am păşit pe calea muncitorilor din sohvozurile sovietice, căutând să ne însuşim experienţa lor în îngrijirea vitelor.

În gospodăria noastră de stat s-au citit cărţi sovietice ca de pildă „Îngrijirea animalelor“ de Popov şi alte cărţi care arată cum a crescut producţia de lapte în sovhozurile şi colhozurile din URSS. Din aceste cărţi am aflat că animalele trebuie îngrijite cumsecade, nu lăsate la voia întâmplării, cum fac mulţi de la noi din sat care mulg vacile dimineaţa apoi le trimit la păşune iar seara le mulg din nou şi cu asta au terminat(...).

Eu îngrijesc de vaci după metodele sovietice şi în felul acesta ele au ajuns să dea lapte mult şi bun. Cresc astfel veniturile gospodăriei noastre şi creşte şi câştigul nostru, folosind metodele de muncă sovietice. Cei de la gospodăria noastră ne vom strădui să folosim cât mai multe metode sovietice în munca noastră şi să le împărtăşim şi altora căci ele sunt aducătoare de spor şi voie bună“.

În *„Omul de marmură“,* cineastul polonez Andrei Wajda a demitizat eroul stahanovist, demontând practicile care asigurau susţinerea lui.

După moartea lui Stalin, în locul *stahanovismului* au fost organizate întrecerile în producţie în toate sectoarele economice.

Soldatul. Literatura sovietică despre războiul civil reliefează câteva figuri eroice de luptători, cavaleristul Budionîi, devenit apoi mareşal al Uniunii Sovietice, fiind unul dintre aceştia. Cum majoritatea comandanţilor Armatei Roşii vor pieri ca victime ale epurărilor staliniste din deceniul patru, iar în cel de-al doilea război mondial se amplifică şi cultul personalităţii lui Stalin (prezentat ca strateg al victoriei), soldatul rus apare ca simplu membru al unei colectivităţi. O colectivitate aparte însă, caracterizată prin spirit nemărginit de sacrificiu în numele iubirii faţă de patria socialistă.

Sub reprezentarea de *„eliberator“,* se difuzează imaginea sa în ţările Europei ce vor intra sub tutelă sovietică datorită prezenţei Armatei Roşii. Staţionarea pe teritoriile lor, va fi prezentată propagandistic

ca dovadă a *„prieteniei sovietice“*. Propaganda va înzestra soldatul sovietic şi cu alte nebănuite însuşiri. Printre care dragostea sa pentru cultură (un exemplu în acest sens este faptul că revista românească *„Veac Nou“* din 13 mai 1945 publică o fotografie cu soldaţi sovietici care, în drumul glorios către Berlin, curăţă mormântul compozitorului Johan Strauss).

Ca nuclee ale viitoarelor armate naţionale în ţările care urmau a fi sovietizate au intrat divizii alcătuite din foştii prizonieri căzuţi în URSS, organizate şi îndoctrinate după modelul Armatei Roşii. Aceştia vor reprezenta prototipul soldatului format după canoanele sovietice.

Argumente incontestabile în demontarea legendei Armatei Roşii *„eliberatoare“* sunt documentele existente în Arhivele Ministerului Apărării Naţionale, provenite de la Comisia Română pentru Aplicarea Armistiţiului. Conform acestora, numai în perioada 1 septembrie 1944 - 31 ianuarie 1945, incidentele provocate de ostaşii sovietici pe teritoriul ţării se cifrează la 2 532 dintre care: 334 omoruri cu jaf, 258 siluiri şi violuri, 525 jafuri cu răniri, maltratări şi loviri, 822 devastări, distrugeri, incendieri (Oşca şi Chiriţoiu, 1995).

În memoria colectivă a românilor, soldatul rus a rămas un personaj pitoresc: amator de băuturi spirtoase, ceasuri şi păsări de curte, din calea căruia fetele şi femeile tinere erau ascunse pentru a nu fi violate.

Activistul de partid. După instaurarea puterii sovietice în Rusia şi controlului sovietic asupra ţărilor ce vor alcătui lagărul socialist, numărul comuniştilor înscrişi în partid a crescut într-un ritm copleşitor.

De la circa opt sute de membri câţi însuma Partidul Comunist din România în 1944 (împreună cu organizaţia de tineret şi corpul „tehnicilor“ care-i erau subordonate), efectivele sale ajung în 1948 la peste un milion. Cu toate verificările de partid practicate, ele cresc astfel că, în 1989, PCR număra aproape patru milioane de membri (circa un sfert din totalul populaţiei României). Pentru a dirija asemenea mulţime, desigur că numărul activiştilor de partid a sporit în proporţie corespunzătoare.

Recrutarea lor se făcea pe baza propunerilor unei *comisii de cadre,* cu ramificaţii în teritoriu, ce funcţiona sub coordonarea sectorului organizatoric al partidului. Avizarea promovării candidaţilor depindea de acordul *comisiilor de verificare* care cercetau corectitudinea celor declarate în *autobiografia* dată de candidat, cu ajutorul *„legăturilor de partid“* avute. Activiştii de partid din structurile Comitetului Central

al PCR deveneau modelul eşaloanelor regionale şi locale. Din studiul documentelor aflate în arhivele Comitetului Central al PCR, putem observa şi compara modificările criteriilor de promovare în funcţiile din eşalonul superior al activiştilor de partid. Aceleaşi grile de apreciere sunt operaţionale şi în structurile subordonate.

Un referat întocmit de Cancelaria CC al PMR în 30 noiembrie 1963 despre comunista ilegalistă Vanda Nikolski, fostă comandantă a clubului Diviziei *„Tudor Vladimirescu“* pe frontul antihitlerist (după război secretară a Secţiei de Educaţie şi Cultură a Confederaţiei Generale a Muncii), este elocvent pentru pattern-ul generaţiei de *„pionieri“* a respectivei categorii. Rubricile fişei sale de cadre conţin următoarele date personale:

„Născută la 27 Februarie 1902 în comuna Teleneşti—Orhei URSS
Originea socială: mic burgheză (mama ei a avut o băcănie)
Naţionalitatea: evreu
Are 6 clase de liceu
Profesia: muncitoare textilistă
In prezent este vice-preşedinte al Comisiei Controlului de Stat“.

Din datele detaliate menţionate în respectivul referat, reţinem că în anul 1920, elevă de liceu fiind la Chişinău, Vanda Nikolski a intrat într-un cerc revoluţionar. În acelaşi an a fost primită în Consomol (Basarabia fiind în acel moment parte integrantă a României Mari, Consomolul era organizaţie ilegală). Din vara lui 1921 a lucrat în aparatul tehnic al Comitetului regional al PC din Basarabia, a ţinut o casă conspirativă şi s-a ocupat cu organizarea unei biblioteci ilegale. Arestată în perioada 1921-1923, după eliberare s-a stabilit la Iaşi, angajându-se într-o fabrică de textile. În 1926, în urma *„căderilor de partid“,* a fost chemată la Bucureşti unde *„a desfăşurat activitate pe linie de tineret şi Partid“*. În 1929 a fost numită secretar al CC al UTC şi trimisă la Moscova unde a urmat cursul de un an la Şcoala Leninistă, fiind totodată reprezentanta secţiei române în Internaţionala Tineretului Comunist (KIM). În 1934, Vanda Nikolski se afla la Praga ca membră a Biroului Politic al CC al PCdR ce avea sediul acolo. Arestată, a fost extrădată Siguranţei române şi condamnată la 6 luni închisoare pentru trecerea ilegală a frontierei.

Eliberată din închisoare, în 1935 pleacă la Viena unde se mutase sediul aceluiaşi Birou Politic. Arestată în 1936 va fi condamnată, pentru acelaşi motiv, la 9 luni închisoare pe care le-a executat în capitala Austriei. După executarea condamnării a fost expulzată în Cehoslovacia, de unde e chemată în URSS. În 1938 i s-a comunicat de către Boris Ştefanov (secretar al CC al PCdR) că fusese exclusă din partid pentru *„lipsă de principialitate şi obiectivitate partinică“* în relaţiile cu alţi tovarăşi (printre care Marcel Pauker, executat, în 1938, la Moscova, într-un proces stalinist). La excludere i s-a dat *„drept de reabilitare“*. A fost contabilă într-un colhoz din apropierea Moscovei (timp în care a lucrat şi pentru Editura de limbi străine *„controlând traducerile operelor clasicilor marxism-leninismului“).* După care a fost trimisă la Casa Internaţională de Copii din Ivanovo (locul unde se aflau copiii cominterniştilor plecaţi cu misiuni în slujba Kremlinului în diverse părţi ale lumii), „agitatoare de stradă“ după începutul războiului şi *„mobilizată timp de 6-8 luni de către organele NKVD-ului“. „Tot de către organele NKVD a fost trimisă*

pentru muncă în lagărul de prizonieri români 165, iar în 1943 când s-a format Divizia de voluntari români „Tudor Vladimirescu" s-a înrolat în divizie", precizează referatul.

Toate aceste informații sunt relaționate cu declarațiilor altor comuniști despre biografia sa.

Această traiectorie periculoasă de viață reprezintă, prin urmare, prototipul activistului de partid din prima linie, fost *„revoluționar de profesie"* înainte de luarea puterii, al cărui *„exemplu de muncă și viață"* este propus maselor.

La distanță de abia două decenii, biografia *activistului de partid* are un pattern diferit.

Prezentăm, în continuare, referatul de cadre al lui Emil Bobu (secretar al CC al PCR în decembrie 1989), întocmit în 7 ianuarie 1959:

„BOBU EMIL

Membru de partid din noiembrie 1945.

– Născut la 22 februarie 1927, în comuna Vîrfu Cîmpului, regiunea Suceava

– Originea socială: țărani săraci

– Naționalitatea: română

– Căsătorit, are doi copii

– Are patru clase școala de elevi meseriași CFR și facultatea de științe juridice

– Profesia de bază: strungar în fier

– In prezent este instructor în cadrul Secțiilor Organizațiilor de masă a CC al PMR, sectorul sfaturi populare, justiție și procuratură

Bobu Emil după ce a terminat șapte clase primare, din 1941 a lucrat împreună cu părinții la munca câmpului. În 1943 a intrat ucenic la atelierele CFR Nicolina Iași. Acolo a învățat meseria de strungar în fier, totodată a urmat și patru clase școala de elevi meseriași CFR. În primăvara anului 1944 s-a evacuat cu atelierul la Timișoara. După ce s-a reîntors la Iași, în 1945 s-a înscris în UTC iar în noiembrie același an a fost primit în PCR. A fost doi ani secretar al celulei de partid în școala de ucenici, apoi responsabil cu tineretul în atelierele CFR Iași.

Din iulie 1948 a urmat în București o școală de trei luni pentru pregătirea de pedagogi necesari școlilor și căminelor de ucenici CFR. După absolvirea școlii a fost repartizat pedagog la căminul de ucenici CFR Pașcani. Acolo a fost mai întâi membru în birou apoi secretar al organizației de bază.

În august 1949 a fost trimis la școala juridică de un an la Iași. La terminarea acestei școli a fost numit consilier juridic principal la Ministerul Justiției. După câteva luni a fost transferat procuror la Parchetul Militar București cu gradul de locotenent major, iar din 1952 a fost procuror la Procuratura Generală a RPR cu gradul de căpitan. Din aprecierea tovarășilor cu care a muncit reiese că e un element capabil, a depus un interes deosebit pentru ridicarea nivelului său profesional, s-a orientat bine în muncă.

Din martie 1953 a lucrat ca instructor în sectorul juridic din Secția administrativă a CC al PMR iar din noiembrie același an a ținut loc de șef de sector. Din aprecierea secției reiese că tovarășul Emil Bobu a muncit cu simț de răspundere, nu a precupețit timpul său liber pentru a se achita de sarcinile ce-i reveneau, este bine pregătit,

conștiincios și perseverent, este modest și principial în relațiile cu tovarășii de muncă. Pentru merite în muncă în anii 1954 și 1957 a fost distins cu „Medalia Muncii". În acest timp a urmat Facultatea de Stiințe Juridice și a luat examenul de stat. Din noiembrie 1958 lucrează ca instructor în cadrul Secției Organizațiilor de Masă a CC al PMR.

Părinții au avut trei hectare de pământ. Tatăl a decedat în 1934, mama s-a recăsătorit cu un alt țăran sărac, a decedat în 1947, tatăl vitreg este membru de partid, a intrat în întovărășirea agricolă din comună. Bobu Emil are o soră și trei frați. Sora casnică este căsătorită cu un croitor și au 2,70 ha pământ, sunt categorisiți țărani mijlocași, nu fac parte din nici o organizație, sunt membri ai întovărășirii din comună. Un frate este lt. major de miliție, este membru de partid iar doi sunt tractoriști în regiunea Constanța, unul din ei este candidat de partid.

Soția a fost muncitoare. Ea provine dintr-o familie de țărani săraci, a rămas de mică fără părinți, în prezent este procuror în Procuratura generală a RPR, este membră de partid.

A fost plecat în R.P. Polonă în concediu de odihnă.

Este propus președinte al Comitetului executiv al sfatului popular regional Suceava și membru în biroul Comitetului regional de partid.

Secția de cadre a CC al PMR consideră că tovarășul corespunde în funcțiile pentru care a fost propus".

Pe acest model a fost construită întreaga categorie socială a activiștilor de partid de rang superior: origine socială „sănătoasă", calificarea în meserii de bază ale industriei grele (de preferință strungar), studii încropite din școli de partid, universități muncitorești sau în sistem de fără frecvență (a se observa că din biografia lui Emil Bobu lipsesc studiile liceale ca și satisfacerea stagiului militar însă i-au fost acordate diplome de învățământ superior, grade de ofițer și funcții în armată), rude apropiate cu *„dosar corespunzător"*.

Cekistul (lucrătorul în Securitate). La 6 decembrie 1917 a fost înființată CEKA, poliția secretă a noului regim sovietic. Cunoscută ulterior prin abrevierile GPU (1922-1934), NKVD (1934-1946), MGB (1946-1954), KGB (1954-1989), rolul ei programatic a fost menținut în încadrarea largă de *„organ de luptă contra-revoluționarilor, speculanților și sabotajului"*.

Primul ei conducător, Felix Dzerjinski, supranumit *„Felix de Fier"* poate fi considerat un simbol al regimului comunist. Hagiografia sa, *„Cavalerul revoluției"* s-a vândut într-un număr de 40 milioane de exemplare. În ea, *„primul cekist"* a fost prezentat în principal, în ipostaza de *„prieten al copiilor"*.

Dzerjinski s-a născut în 1877 într-o familie de mici nobili polonezi și a murit în 1926, în plină ședință a CC al PCUS, în urma unui infarct. Catolic fervent până

la 16 ani (intenţiona să devină preot) şi-a transferat curând exaltarea spre politică. Timp de 20 de ani, viaţa sa a fost plină de activităţi şi domicilii clandestine, arestări şi deportări. În timpul revoluţiei din 1917 s-a afirmat ca specialist al chestiunilor de securitate fiind comandant al gărzilor de la Smolnîi si responsabil cu controlul poştei şi al telegrafului. *„Viaţa însăşi dictează CEKA, voinţa sa*“, afirmă Dzerjinski la înfiinţarea temutei instituţii pe care o crease cu sprijinul lui Lenin. Formidabila maşină represivă, plasată deasupra legilor şi deseori deasupra partidului, ce dispunea de reşedinţe proprii, trupe speciale, sistem de lagăre şi servicii de spionaj a avut ca bază de pornire o sută de oameni. Aceştia fuseseră recrutaţi direct de către Dzerjinski dintre foştii săi camarazi polonezi, baltici şi evrei.

„O inimă caldă, un cap rece şi mâini curate“, le cerea Dzerjinski, în mod public, cekiştilor săi, impunând propagandistic reprezentarea unui neînfricat şi pur luptător. Pentru a face faţă sarcinilor tot mai numeroase ce decurgeau din programele politice, efectivele CEKA sporesc mereu. Dacă în 1913 în poliţia ţaristă (Ohrana) erau încadrate 15 000 persoane, în 1921 lucrătorii cekişti erau în număr de 283 000. *„Un bun comunist este egalul unui bun cekist“,* spunea Lenin. Criteriile de angajare şi apreciere pentru cekişti urmau, de altfel, consecvent modificările din grilele de promovare ale activiştilor. După 1944, bunăoară, au fost angajate şi promovate *„elemente provenite din fabrici şi uzine“*.

Pentru a înţelege prototipul impus de *„primul cekist“* în lupta cu duşmanii văzuţi şi ascunşi ai comunismului, în numele sacrificiului pentru victoria revoluţiei proletare, reproducem un fragment dintr-o scrisoare adresată de către Dzerjunski, în 1918, soţiei şi fiului său ce trăiau în Elveţia şi pe care nu-i mai văzuse de şase ani*: “Sunt pe front. Viaţă de soldat. Nici un repaus. Trebuie să salvez casa Rusiei. Nu am timp să mă gândesc la voi, nici la mine (...) Iau personal interogatoriile cele mai importante. Câteodată trebuie să execut eu însumi vinovaţii. Mâinile mele sunt pline de sânge şi mi-e scârbă dar ce să fac? Cineva trebuie să facă şi această muncă murdară. Sunt fără milă, o voinţă de fier mă stăpâneşte şi voi merge până la capăt pentru a stârpi răul şi nedreptatea vechii lumi (...) Nu părăsesc niciodată biroul meu. Aici muncesc şi aici dorm în spatele unui paravan. Adresa mea: Bolşaia Lubianka, 11“(apud Werth, 1992).*

În 28 august 1948 s-a înfiinţat în România Direcţia Generală a Securităţii Poporului, condusă de g-ral lt. Gheorghe Pintilie (alias Pantelimon Bodnarenko), în cadrul Ministerului de Interne coordonat de Teohari Georgescu. În celelalte funcţii de conducere au fost numiţi alţi foşti agenţi sovietici. Toţi executaseră ani de închisoare pe teritoriul românesc, condamnaţi în perioada interbelică sau în timpul celui de-al doilea război mondial pentru spionaj în favoarea URSS. Sistemul organizatoric, metodele de lucru şi evident sarcinile Securităţii din

România ca şi ale tuturor celorlalte instituţii de gen, create în fiecare ţară din lagărul socialist, reproduc modelul sovietic.

Rolul lucrătorilor de securitate reiese din chiar declaraţiile conducătorilor acestora. În ancheta din 1953-1957 la care-a fost supus primul ministru de Interne comunist din România, Teohari Georgescu (acuzat, printre altele, de *„atitudine lipsită de ură de clasă“),* acesta s-a disculpat astfel *:“În cei şapte ani* (1945-1952 cât condusese Ministerul de Interne, n.n.) *peste 100 000 de bandiţi au fost arestaţi şi condamnaţi pentru că au uneltit împotriva regimului nostru (...) Întreg aparatul de represiune al burghezilor, Siguranţa, Serviciul Special de Informaţii au fost arestaţi (sic!). De asemenea, au fost arestate: toate elementele legionare - identificate - care au avut funcţii de răspundere, fostele conduceri centrale şi judeţene ale partidelor burgheze, fostele state majore ale Secţiilor militare naţional-ţărăniste, foştii miniştri, prefecţi, senatori, deputaţi din 1922-1944, elementele legate în trecut de serviciile de spionaj ale ţărilor imperialiste, conducătorii satelor duşmănoase regimului, precum şi alte elemente cu trecut duşmănos“.*

Succesorul lui Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici, promovat în fruntea Ministerului de Interne în urma seismului provocat în lagărul socialist de altă campanie stalinistă de „epurare“, ilustrează un nou prototip al securistului, accentul fiind deplasat pe *„elementul naţional“*. De altfel, după 1964 toate acţiunile Securităţii au fost prezentate propagandistic ca manifestări ale patriotismului şi naţionalismului.

Anchetat, la rându-i în 1968, Alexandru Drăghici aminteşte membrilor comisiei instituite de Nicolae Ceauşescu, „acţiunile patriotice“ patronate de Securitate (spionajul economic fiind una dintre acestea)*: “După socotelile mele am 42 de ani de muncă. Cu toate acestea, astăzi se spune că am fost o nenorocire pentru statul acesta, că eu am nenorocit ştiinţa. Eu aş întreba: cine a adus laserul în ţara noastră, cine a adus porumbul hibrid în ţară?“.*

Funcţie de modificările operate în ideologia şi programele naţionale de dezvoltare economică şi socială remarcăm şi alte prototipuri ale „*omului nou“*. Semnificative sunt sărbătorile consacrate unor grupuri profesionale: metalurgişti, mineri, constructori, siderurgişti, grăniceri, miliţieni etc. Fruntaşii sunt evidenţiaţi, li se oferă diplome şi medalii, sunt popularizaţi în presa centrală şi locală în clişeele *„limbii de lemn“*.

În etapele de promovare intensă a *cultului personalităţii* liderului, în manifestările consacrate acestuia se înscriu şi marile spectacole publice. În România, Festivalul Naţional „Cântarea României“ va încerca să elimine diferenţelor dintre indivizi chiar şi în domeniul creaţiei, încurajată fiind creaţia artistică, tehnică şi ştiinţifică a „amatorilor“. „*Omul nou*“ apare înzestrat cu toate harurile, reprezentând acum

idealul *personalității multilateral dezvoltate* într-o *societate socialistă*, de asemenea, *multilateral dezvoltată*.

Pedagogia „reeducării"

Principiul *„cel care s-a reeducat, îi reeducă pe alții"* – enunțat de scrierea lui Cernîşevschi *„Ce-i de făcut?"*- a inspirat metode şi practici pedagogice durabile şi eficiente.

Pedagogul şi scriitorul sovietic A. S. Makarenko (1888 - 1939) este unul dintre fondatorii principiilor şi metodelor educației comuniste. În scrierile de largă circulație în regimul comunist, *„Steaguri pe turnuri"* şi *„Poemul pedagogic",* relatează experiența sa de pedagog în coloniile pentru ocrotirea numeroşilor copii orfani din războiul civil. *"Educația prin muncă şi pentru muncă", "educația politică", „educația prin colectiv şi pentru colectiv"* vor deveni abc-ul pedagogiei practicate la toate ciclurile şi formele de învățământ.

Conceptul de *reeducare* - aşa cum derivă semnificațiile sale din scrierile lui Makarenko - se aplică, în principal, unor categorii sociale cu un statut deosebit: delincvenți, foşti opozanți politici sau *„duşmani de clasă"*. Lagărele şi coloniile de muncă ale imensului *„arhipelag GULAG"* au fost construite şi au funcționat sub lozinca reeducării. Într-o revistă pentru juriştii sovietici, din 1934, se recomanda: *„Pentru munca de reeducare cea mai potrivită alegere o constituie lucrările care necesită un efort deosebit: construcțiile industriale importante (uzine, baraje, diguri, furnale, căi ferate, etc), lucrările de irigații şi construcții de drumuri care uşurează dezvoltarea țării"* .

România este cunoscută la acest capitol prin tragicul experiment numit *„reeducarea de la Piteşti"* ale cărui geneză şi efecte nu sunt încă deplin elucidate.

Din memorialistica şi documentele consultate reiese că în primăvara lui 1949, Eugen Țurcanu, fost student al Facultății de Drept din Iaşi, a fost închis în penitenciarul Suceava. Avea de ispăşit o condamnare de şapte ani închisoare corecțională pentru participarea la rebeliunea legionară din 1941 (după război se înscrisese şi în UTC). La Suceava, împreună cu alți tovarăşi de detenție, foşti legionari, înființează Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste (ODCC), ce urmărea, conform declarațiilor date, „*de a se prezenta în fața organelor de anchetă ca „reeducați" şi de a se elibera din închisoare înaintea condamnării"*.

Cu protecție şi sub controlul unor înalți ofițeri de securitate au fost transferați, în aprilie 1949, în penitenciarul Piteşti unde se aflau comasați foştii studenți legionari, în „camera 4 spital". De aici, nucleul ODCC a declanşat *„reeducarea"*. Conform

mărturiei unor participanți, şeful *„reeducării"* din Penitenciarul Piteşti era numit, după tipicul rusesc, Evgheni Semionovici Țurcanu. Din „*Poemul pedagogic"* al pedagogului rus a fost inspirată şi etapa numită *„demascare"* ce se considera a fi temelia *„omului nou",* scopul declarat al *reeducării.*

Importante din punctul de vedere al depersonalizării urmărite în *„demascare"* sunt momentele ei. După câteva bătăi inițiate, fără motiv şi pe neaşteptate de colegii de celulă *„reeducați*", urma scrierea *„demascării"*. Inspirată şi din metoda *„autobiografiilor"* demascarea începea astfel*: "Eu subsemnatul bandit* (urma numele şi puține date biografice pentru identificare) *demasc*…" Urma *„demascarea exterioară"* ce viza anihilarea celor mai profunde convingeri ale tânărului: credința în Dumnezeu (mulți dintre tinerii legionari fuseseră studenți la teologie), denigrarea tradițiilor şi lepădarea de familie. În inimaginabile bătăi şi umilitoare chinuri, cei supuşi *„demascării"* erau obligați să-şi maculeze amintirile frumoase. După această primă etapă de depersonalizare se făcea *„demascarea interioară"* cu scopul pregătirii pentru însuşirea ideologiei şi practicilor comuniste. În torturile la care-au fost supuşi, au decedat mulți tineri. *„Reeducații"* au fost transferați în alte celule unde inițiau ei procesul *„demascării"* printre ceilalți deținuți.

În prima etapă a instalării ideologiei comuniste în România, formarea *„omului nou",* inspirată de pedagogia lui Makareanko, s-a practicat exemplar pe *„şantierele patriotice pentru tineret"* (Salva-Vişeu, Bumbeşti-Livezeni), locuri care n-au avut doar o importanță economică ci şi educativă.

Şantierul, imaginat şi ca pepinieră de viitori educatori ce vor reeduca pe alții, este descris astfel de D. Popescu, fost *„brigadier",* ulterior coordonator al sectorului de propagandă al CC al PCR, şi implicit al programului de formare a *„omului nou"*: *„Care erau mobilurile marii acțiuni politice de perfecționare? Aş situa pe primul plan supradimensionarea simțului datoriei tradus la nivelul său maxim prin sintagma „punerea interesului general mai presus de interesul personal „ (...). Pe al doilea plan aş pune raportul de solidaritate şi întrajutorare dezinteresat. Practica aceasta a fost mai mult un obiectiv şi o manifestare de şedință, întrajutorarea reciprocă echivalând cu critica reciprocă (...). În sfârşit, efortul educațional urmărea un model etic imaculat. În morală, comunismul concura oarecum cu biserica. Diferența e că biserica nu se bazează pe lucrarea societății asupra omului, ci pe lucrarea celui de sus, pe revelația de esență divină. Comunismului îi lipsea arma revelației, se baza pe pedagogia politică, ceea ce poate îl punea în inferioritate. În comunism, desăvârşirea personalității era, în esență, rezultatul exclusiv al educației politice. Se luau în considerare şi rolul familiei, şcolii, culturii, urmând, însă, ca şi acestea să acționeze sub auspiciile politicii" (1994,* pp. 313-316).

Un moment deosebit în istoria comunismului mondial sunt campaniile politice de *„reeducare"* din anii 60 în China populară. Fapt tulburător din perspectiva raționalității politice este cerința impusă fiecărui colectiv de muncă de a descoperi că 5% dintre membrii săi erau *„de dreapta"*. Rezultatul a fost *„demascarea"* unei mulțimi

de aproximativ 30 de milioane de *„duşmani ai poporului“*. Pentru *„reeducare“,* au fost internaţi în lagăre şi supuşi unui regim special de muncă şi *„metode educative“* prin comparaţie cu care *„moartea părea o blândă milostenie“* (Li Zhisui, 1997).

China este, de asemenea, ţara în care s-a petrecut alt fenomen unic: *reeducarea* prin muncă a ultimului ei împărat, Aisin Gioro Pu I.

Născut în 1906, a fost de trei ori, pentru scurte perioade, împărat. După o scurtă „domnie“, în 1912, împărăteasa mamă a emis, sub presiunea forţelor antimonarhice, în numele suveranului copil, edictul de abdicare ceea ce a semnificat sfârşitul regimului imperial ce dăinuia în China de peste două mii de ani. În restaurația din 1917, Pu I a fost, din nou, câteva zile împărat. Guvernul Japoniei l-a instalat pentru a treia oară pe tron în fruntea „Imperiului Manciucuo“, stat-marionetă format pe teritoriile din nord-estul Chinei. La capitularea Japoniei în 1945, Pu I a fost luat prizonier de către armatele sovietice şi dus în Rusia.

A petrecut cinci ani în lagărele din Extremul Orient sovietic şi alţi nouă în închisorile din nord-estul Chinei, fără a fi fost judecat. În 1959 a fost eliberat. În ultimii ani de viaţă (1964 -1967) a fost cercetător ştiinţific într-o instituţie arhivistică. În cei 14 ani de închisoare, ultimul împărat al Chinei a suferit un proces de *reeducare* după metodele pedagogiei lui Makarenko: *educaţia prin muncă şi pentru muncă, prin colectiv şi pentru colectiv*. Programul său conţinea ore de lectură politică menită să ducă la îndoctrinarea comunistă şi ore de muncă. La acestea se adăugau *autobiografiile* şi *autocriticile* ce i se cereau periodic, precum şi *criticile* organizate ale tovarăşilor de detenţie şi anchetatorilor. Munca prestată era manuală (a confecţionat cutii de carton pentru împachetat creioane, fiind ulterior calificat grădinar). Efectul a fost *„recunoaşterea crimelor“* comise, *„acceptarea transformării“* şi stadiul de *„om nou“,* capabil să educe şi reeduce pe alţii. În acest scop a scris o carte autobiografică propagandistică.

Alte situaţii puţin popularizate de *reeducare* se referă la copiii *„duşmanilor poporului“*. În discursul la Congresul Uniunii Tineretului Comunist (1919), Lenin declarase că din orice copil de opt ani ce i s-ar încredinţa spre educaţie, poate face un bun comunist. De altfel, copiii condamnaţilor în procesele staliniste erau trimişi, cu identitatea schimbată, în orfelinate. În casele de copii din împrejurimile Moscovei erau internaţi şi copiii cominterniştilor plecaţi cu misiuni politice în străinătate. Când unii părinţi erau rechemaţi la Moscova şi arestaţi sub acuzaţiile tipice deceniului patru, copiii lor erau transferaţi, cu nume schimbate, în alte orfelinate sau centre de reeducare. Acelaşi lucru se petrecea şi cu copiii celor arestaţi sau executaţi ca opozanţi ai regimului comunist, metoda fiind practicată şi în celelalte ţări-satelit ale URSS din Europa Centrală şi de Est.

Bunăoară, în România, notoriu a devenit după 1990, cazul Ioanei Raluca

Voicu. Talentată violonistă parcursese aparent un traseu tipic generaţiei sale. După evenimentele din 1989 când a primit acces la documentele arhivelor speciale, Ioana Raluca Voicu a aflat că este fiica colonelului Toma Arnăuţoiu şi a Mariei Plop, lider şi respectiv membră a „bandei Arsenescu-Arnăuţoiu“ - una dintre mişcările de rezistenţă anticomunistă din regiunea Muscelului. Născută într-unul din adăposturile acestor luptători, fetiţa a fost capturată împreună cu mama şi tatăl ei, de trupele Securităţii, în 1958. Tatăl a fost condamnat la moarte şi executat iar mama a decedat în închisoare în timpul executării pedepsei.

După procesul părinţilor, fetiţa, în vârstă de doi ani, a fost internată, cu identitatea schimbată, în Leagănul de copii de la Câmpulung-Muscel. A fost înfiată de o familie din Bucureşti, fără ca părinţii adoptivi să fie informaţi asupra părinţilor naturali ai copilului. În sistemul educaţional comun, a fost integrată şi în structurile politice existente - pionieră, utecistă, apoi membră de partid.

Cu referire la aplicarea principiile promovate de Makarenko la scara globală a sistemului, subliniem că *educaţia prin muncă şi pentru muncă* era impusă prin constituţiile ţărilor din lagărul socialist. Acestea prevedeau obligaţia fiecărui cetăţean de-a avea un loc de muncă, codurile penale încadrând în categoria de *„parazitism social“* abaterea de la această normă.

Pentru *„educaţia prin colectiv şi pentru colectiv“,* reprezentative sunt „tezele“ lui A. Zinoviev despre *„homo sovieticus“ („homocus“): „Cea mai mare pierdere pentru homocus este separarea sa de colectiv (...) Implicarea în viaţa unui colectiv în aproape toate zonele importante şi neimportante ale vieţii noastre, acesta este fundamentul psihologiei noastre. Sufletul unui homocus stă în participarea sa la viaţa colectivului (...) Cea mai puternică armă împotriva rebelilor din societatea noastră este excluderea din colectiv“* (1991, pp. 92-93).

În ultima etapă a regimului comunist din România, idealul *„omului nou“* se traduce prin sintagme precum *„personalitate multilateral dezvoltată“, „constructor conştient al comunismului“* ori *„factorul“* ce *„ridică România pe noi culmi de progres şi civilizaţie“*.

I. 3. De la „revoluționarii de profesie“ la activiștii de partid

Prototipul „revoluționarului de profesie“

„Revoluționarul de profesie“ este inclus între reprezentările centrale care alcătuiesc imaginarul colectiv al inteligheției ruse, grup social desemnând nucleul radical din mișcarea intelectuală europeană a secolului al XIX-lea. Într-o primă etapă, termenul de *„revoluționar de profesie“* îi desemnează pe acei intelectuali care înțelegeau să-și dedice viața studierii revoltelor din trecut și analizării evenimentelor epocii spre a găsi, în cele dintâi, învățăminte de ordin teoretic în scopul dirijării revoltelor spontane ale prezentului într-o revoluție conștientă (Pipes, 1998*)*.

Originea teoretizării conceptului *„revoluționarului de profesie“,* poate fi plasată însă în întâlnirea dintre nihilistul rus Bakunin care se afla în exil în Elveția și Neceaev. Bakunin a fost fermecat de curajul și amoralitatea tânărului său compatriot (scrisorile ce și le vor trimite mai târziu atestă și o relație homosexuală). Din colaborarea lor a rezultat un program social ce propunea distrugerea lumii statal-legale și a civilizației burgheze printr-o revoluție populară, dirijată de o dictatură colectivă și anonimă a partizanilor unei eliberări complete a poporului de orice oprimare.

Acest apel la revoltă, va fi concretizat într-un *cod al eticii și acțiunii „revoluționarului de profesie“* (membru anonim al dictaturii colective), cunoscut sub denumirea de *„Catehismul lui Neceaev“* (1869). La principiile sale va apela Lenin în crearea partidului bolșevicilor, principii ce vor deveni *„îndreptarul*“ de muncă și viață al liderilor comuniști.

Reproducem în cele ce urmează câteva dintre perceptele sale care privesc perioada de dinainte de preluarea puterii, deci a *„comuniștilor ilegaliști“:*

„Revoluționarul - spune „Catehismul lui Neceaev“ - *este un om predestinat. El nu are interese personale, treburi private, sentimente, legături particulare, proprietate; el nu are nici măcar nume. Totul la el e absorbit de un singur interes, mai presus*

de toate celelalte, de un singur gând, de o singură pasiune: revoluția (...). El a rupt orice legătură cu ordinea publică, cu lumea civilizată în ansamblul ei, cu toate legile, convențiile sociale și regulile morale ale acestei lumi (...). El disprețuiește și detestă morala actuală a societății în toate motivațiile și manifestările sale. Pentru el este moral tot ceea ce contribuie la triumful revoluției; imoral și criminal tot ceea ce o împiedică (...). Aspru cu sine însuși, el trebuie să fie neîndurător și cu alții. Toate sentimentele duioase care efeminează, ca de exemplu legăturile de rudenie, de prietenie, dragoste, recunoștința, onoarea chiar trebuie să le înăbușe sub unica și recea pasiune pentru cauza revoluționară. Nu există pentru el decât o singură bucurie, o singură consolare, recompensă și satisfacție: victoria revoluției“ (apud Besançon, 1993, pp. 119-125).

Textul de șapte pagini (publicat în Rusia, în 1871, în timpul procesului discipolilor lui Neceaev) împreună cu *„Scrisoarea lui Ceadaev“* (1836) au marcat gândirea și acțiunea politică a comuniștilor.

Tinerii anarhiști își imaginau revoluția ca pe un eveniment care avea să modifice în întregime nu doar aspectele ordinii publice și social-economice, ci însăși existența umană (după expresia lui Trotki, urmau *„să schimbe lumea“).* Țelul lor era să elibereze „adevărata“ natură umană de sub apăsarea proprietății private și a instituțiilor generate de aceasta. Adaptarea și aplicarea acestor principii a creat cultul *„revoluționarului de profesie“* ilustrat de Lenin și tovarășii săi. Biografiile lor sunt o alternanță de arestări, evadări, exil, activități clandestine, domicilii ilegale. *„Revoluționarul de profesie“* se consideră pe sine unul dintre *„cetățenii voluntari“* ai unei societăți care se ghidează doar după propriile lor legi, au un cod al lor de onoare, ritualuri și grade specifice și trăiesc *„obsedați de grija de a demasca agenții dubli infiltrați în mijlocul lor“* (Werth, 1992).

Ideea lui Lenin că muncitorii aveau nevoie de un corp de perceptori - *„revoluționari de profesie“* care să le insufle ardoarea necesară, a avut unul dintre cele mai profunde efecte pentru istoria secolului XX. Dintru-început însă contactul direct cu muncitorii l-a dezamăgit pe Lenin. În primele relații cu ei, acesta optase pentru strategia de a distribui în fabrici broșuri în spiritul revendicărilor lor economice, cu speranța că îi va ridica împotriva autorităților, atrăgându-i în lupta politică. Arestat ca urmare a acestor acțiuni și exilat trei ani în Siberia, Lenin înclină spre ideea apolitismului muncitorilor. Considera chiar că sindicatele sunt *„nerevoluționare“* de vreme ce acceptau capitalismul iar despre membrii lor scria că sunt puțin interesați de politică și

impermeabili la agitația revoluționară. Fiind dispuși la înțelegeri cu patronii, muncitorii nu vor înfăptui niciodată revoluția prin ei înșiși – a fost concluzia sa. În consecință, proletarii trebuie conduși de o mână de aleși *(„revoluționarii de profesie")* - scrie Lenin în *„Ce-i de făcut?" (*1902). *„Trebuie să pregătim oameni care să-și dedice revoluției nu doar verile lor libere ci întreaga lor viață",* opinează el. Astfel a apărut categoria *„revoluționarilor de profesie"* care acționează în numele muncitorilor iar după luarea puterii în numele întregului popor.

În concordanță cu ideologia marxist-leninistă care pretinde că trecerea de la o orânduire socială la alta se face obligatoriu printr-o revoluție de masă a clasei exploatate în trecutul regim, după etapele și secvențele enunțate, evenimentelor din toamna lui 1917 li s-a conferit semnificația de revoluție inițiată și condusă de *„revoluționarii de profesie"*. Istoria a fost rescrisă cu interpretările adecvate.

Asupra evenimentelor din 25 octombrie (7 noiembrie) 1917 istoricii sunt însă de acord că n-a fost o revoluție ci o lovitură de stat.

Pregătirile în vederea ei au fost mascate prin convocarea ilegală a unui al doilea Congres al Sovietelor. Între timp, trupele de șoc, special constituite, primiseră de la Troțki sarcina de a ocupa centrele statale de comandă și informare (gări, oficii poștale, telefonice și telegrafice, bănci și poduri). Gărzilor de iuncheri li s-a cerut să se retragă după ce fuseseră dezarmate. Nu s-a tras nici un foc de armă. A doua zi, viața din oraș și-a urmat cursul obișnuit. În afara principalilor responsabili ai acțiunii, nimeni nu știa ce s-a întâmplat. Ușor a decurs transferul de putere și la sediul guvernului. Cu propaganda făcută printre soldați în evenimentele din februarie 1917, bolșevicii reușiseră să-și asigure sprijinul garnizoanei marinarilor din Kronstadt. La ora nouă seara, Crucișătorul Aurora a deschis focul asupra Palatului de Iarnă, sediul guvernului condus de Kerenski. S-a tras o singură salvă, după care tunurile din Fortăreața Petru și Pavel au lansat circa 3o-35 proiectile. Doar două dintre ele au atins clădirea provocând stricăciuni neînsemnate. Palatul a fost invadat de soldați prin ferestrele deschise spre Ermitaj și prin porțile de pe malul Nevei. Dorind să evite vărsarea de sânge, miniștrii guvernului Kerenski au ordonat iuncherilor să se predea. Puțin după miezul nopții, miniștrii erau arestați.

Între timp, în sala de festivități a Palatului Smolnîi fusese deschis Congresul Sovietelor. În așteptarea veștilor de la Palatul de Iarnă, bolșevicii i-au lăsat pe socialiști să-și țină discursurile. La aflarea lor, Kamenev, numit președinte al prezidiului, a anunțat arestarea guvernului. Apoi Troțki i-a numit pe reprezentanții menșevicilor și social-democraților din sală, *„falimentari",* buni de azvârlit la „*lada de gunoi a istoriei"*.

La aceste evenimente, locuitorii Petrogradului au reacționat cu indiferență. Despre „participarea maselor", însuși Troțki recunoscuse în ziarul *„Izvestiia*" că locuitorii orașului dormeau liniștiți, nebănuind

că în acel moment se schimbă istoria.

După Octombrie 1917, supraviețuitorii acestei existențe de aventurieri au intrat în componența areopagului puterii comuniste - Biroul Politic al PCUS. În plină revoluție și război civil, sarcinile *„revoluționarului de profesie"* erau ținerea discursurilor, redactarea de articole, dădeau instrucțiuni și primeau o avalanșă de vizitatori. Principala sarcină ce și-o asumaseră, după cum declarau ei înșiși, era *„educația revoluționară a maselor"*.

Ca și negustorii îmbogățiți ce-și inventează genealogii aristocratice, *„revoluționarii de profesie"* și-au creat biografii pe măsură, observă Troțki (1949), rezultatul lor fiind o nouă istorie. Episoadele fără legătură directă cu *„cauza revoluționară"* au fost înlăturate din biografiile lor, fiind hiperbolizate ori eliminate *„meritele revoluționare"*, în funcție de conjunctura politică a vremii. *„Nici un fel de materiale compromițătoare nu se dezvăluie în legătură cu un membru al Biroului Politic decât dacă acesta este supus epurărilor"* (Sudoplatov, 1996), a fost o altă regulă a propagandei comuniste prin care s-a favorizat formarea reprezentărilor sociale despre liderii comuniști în concordanță cu ideologia.

„Revoluționarii de profesie" la putere

În numele *„revoluției permanente"* și *„internaționalismului proletar"*, teorii determinante pentru evoluția istoriei contemporane, a fost înființată în 1919, *Internaționala a III-a Comunistă (Cominternul)*. Partidele comuniste europene afiliate la Comintern aveau printre alte sarcini și pe aceea de a-și infiltra membrii în parlamentele și sindicatele din țările respective și de a prelua controlul asupra acestora. Obiectivul final al organizației cu sediul la Moscova era declanșarea *„insurecției armate"* împotriva guvernelor burgheze existente în fiecare țară.

Secție a Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Cominternul practica politica subversiunii celorlalte state europene. Conform rezoluțiilor primului congres, noile partide afiliate trebuiau să se supună unei „*discipline de fier, militare"* și să manifeste *„o încredere tovărășească deplină"* în deciziile centrului. Pe tot parcursul existenței sale, Cominternul a patronat, finanțat și dirijat de la Moscova o armată de *„revoluționari de profesie",* răspândiți în

întreaga Europă, ale cărei limbi de lucru erau rusa, germana şi franceza. Organizaţia avea nevoie de maeştri ai activităţii în ilegalitate, indivizi apţi să organizeze provocări, asasinate, atentate, greve, manifestaţii, mitinguri antiguvernamentale. Spiritul de aventurieri care să-i facă în stare să se deghizeze, să scape de urmăririle poliţiei, să viеţuiască sub identităţi şi cu adrese false oriunde erau trimişi, caracteriza un profil de personalitate nu prea des întâlnit. O dată numiţi agenţi ai Cominternului, aceşti oameni deveneau automat colaboratori ai secţiei externe a serviciilor speciale sovietice (Andrew şi Gordievski, 1991). Comuniştii din partidele străine - *„secţii“* ale organizaţiei comuniste mondiale conduse de Moscova -, se supuneau necondiţionat *„centrului“*. Pentru supravegherea şi direcţionarea lor exista o Comisie Internaţională de Control care controla corectitudinea membrilor săi, comisie prin intermediul căreia unii vor fi implicaţi în faimoasele *procese staliniste* din deceniul patru. Astfel, mulţi cetăţeni străini au fost judecaţi, condamnaţi la moarte şi executaţi, la Moscova.

La sfârşitul celui de-al doilea război mondial, când *„exportul de revoluţie“* programat se înfăptuise cu ajutorul ocupaţiei militare sovietice, foştii agenţi cominternişti sunt desemnaţi conducătorii *„statelor de democraţie populară“*. Ce evoluţie înregistrează *„revoluţionarii de profesie“* după instalarea la putere? Trăsătura esenţială a noului regim a fost *unitatea bazată pe disciplină* şi pe *acceptarea necondiţionată a deciziilor luate de organele superioare de conducere*. În 1921, deja, birocraţia accentuată a guvernării partidului unic îi oferă lui Lenin reflecţii pline de dezgust la priveliştea tovarăşilor săi, aşezaţi în jâlţurile puterii: *“Un ghiveci de resturi burgheze şi ţariste, spoit de mântuială cu vopsea sovietică (...). Nu ştim să condamnăm în mod public această murdară birocraţie, toţi am merita să fim spânzuraţi pentru asta cu funii puturoase. Şi ne-am pierdut nădejdea că vom fi spânzuraţi pentru asta, ceea ce ar fi binevenit (...). La noi, totul s-a cufundat în mizerabila mocirlă birocratică“*.

Codul *„revoluţionarului de profesie“* nu recomandase însă şi comportamentele lor după distrugerea vechilor rânduieli. Deveniţi înalţi demnitari, foştii revoluţionari au copiat modelul de viaţă şi habitatul micului-burghez, una dintre categoriile *„duşmanului de clasă“* ce-şi propuseseră să-l extermine. Calitatea oficială le conferea, în faţa legii,

o imunitate similară foştilor funcţionari ţarişti datorită căreia puteau comite abuzuri şi pretinde foloase materiale de la cetăţenii de rând. Foarte curând după instalarea la putere, partidul a început să-şi corupă el însuşi funcţionarii prin privilegiile acordate acestora.

Personajele din posturile superioare ale ierarhiei de partid primeau raţii suplimentare de alimente, locuinţe speciale şi alocaţii pentru îmbrăcăminte, îngrijire medicală în policlinici şi spitale speciale. Călătoreau în vagoane de lux, în vreme ce călătorii sovietici obişnuiţi se băteau pentru un loc pe banchetele de lemn. „Vârfurile“ puteau petrece lungi sejururi în sanatoriile din străinătate pe cheltuiala guvernului. Fiecare dintre foştii *„revoluţionari de profesie“* era îndreptăţit să deţină o reşedinţă proprie, la ţară (dacea). Primul care a primit o astfel de vilă a fost Lenin care s-a instalat (1918) la fosta moşie a unui general ţarist în apropierea Moscovei. Troţki şi Stalin şi-au stabilit, de asemenea, domiciliul în reşedinţele unor foşti magnaţi. Fastuoasele locuinţe naţionalizate ale *„exploatatorilor poporului“* au devenit casele noilor conducători şi în ţările intrate în sfera de influenţă sovietică. Una dintre primele reşedinţe unde-a domiciliat Gheorghe Gheorghiu-Dej, spre exemplu, a fost casa industriaşului Max Auschnitt.

O dată cu trecerea anilor, foştii ilegalişti se împuţinează iar prototipul *„revoluţionarului de profesie“* se schimbă. Noua generaţie de conducători reuşise în cariera politică prin aderenţa timpurie şi zgomotoasă la partidul comunist, aptitudini discursive şi organizatorice. Îşi declarau, cu orice prilej, dăruirea absolută faţă de ideologia comunistă şi conducerea partidului şi ostilitatea faţă de tot ce este considerat burghez. Pe baza acestor însuşiri, au fost selectaţi şi promovaţi de organizaţiile politice şi de tineret. La sfârşitul anilor 70, congresele partidului din întreg lagărul comunist erau dominate de feţe noi care se întreceau în angajamente faţă de partid şi elogii conducătorilor săi.

În scrierea sa autobiografică, intitulată *„Spovedanie“* (1990), Elţîn a descris privilegiile ultimei generaţii de nomenklaturişti (cum se intitulau înalţii demnitari comunişti după listele – nomenklatura – pe care fuseseră prezentaţi lui Stalin spre aprobare înaintea preluării funcţiilor din vârfurile ierarhiei politice şi economice). *„Dacă ai urcat în vârful piramidei* - scrie Elţîn - *acolo sunt de toate, a sosit comunismul! (...) Comunismul este creat de Direcţia a IX-a a Comitetului pentru Securitatea Statului. Vilă împrejmuită cu un gard verde pe râul Moscova, dispunând de un teritoriu mare, de livadă, de terenuri pentru sporturi şi jocuri, de pază şi semnalizare. Până şi la nivelul meu de membru supleant al Biroului Politic - trei bucătari, trei chelneri, un grădinar, o cameristă. Sala de cinema este chiar în vilă, în fiecare vineri, sâmbătă, duminică vine, în mod special, mecanicul de cinema cu o garnitură de filme. Toate utilajele sunt de export, ultimul cuvânt al ştiinţei şi tehnicii. Saloanele sunt apartamente colosale şi iarăşi de jur-împrejur numai lux: servicii de masă, cristale, covoare, lustre (...) „Raţia de Kremlin“ este plătită numai la*

jumătate din preț iar din ea făceau parte cele mai alese produse. De rație specială de diferite categorii beneficiau, în total, la Moscova, 40 mii de oameni (...) Totul special: ateliere speciale, case de deservire socială speciale, policlinici speciale, vile speciale, spitale speciale. În timpul concediului îți poți alege orice loc din sud, o vilă specială se va găsi numaidecât. Restul timpului, vilele sunt pustii (...) Călătoreşti cu avionul personal. Zboară IL-62 sau TU-134, în el se află secretarul CC, membrul supleant sau membrul Biroului Politic. Unul singur. Alături doar câțiva oameni - paza şi personalul de deservire (...). Dar cine plăteşte pentru toate acestea? La ce capitol sunt trecute cheltuielile? Lupta împotriva spionajului? Mituirea cetățenilor străini? Sau la un capitol mult mai interesant şi romantic, de exemplu recunoaşterea cosmică?"

Toate spațiile destinate nomenklaturiştilor erau prevăzute însă cu sisteme speciale de ascultare, instalate de agenții serviciilor speciale. Intenția de a renunța la vreunul dintre privilegiile acordate semnifica, totodată, tendința periculoasă de a te sustrage *„controlului de partid"*. Schimbarea din funcție presupunea fie mutarea nomenklaturistului cu întreaga sa familie într-o vilă mai mare şi mai luxoasă (cazul promovării), fie pierderea tuturor privilegiilor (prin *„trimiterea la munca de jos")*. Idealul comunist al repartiției gratuite de bunuri, *„după nevoi*" părea înfăptuit în cazul categoriei *„nomenklaturiştilor"*. De altfel, acest acces privilegiat la bunuri şi servicii - gratuite sau la un preț de vânzare cu amănuntul de câteva ori mai mic decât prețul pieței - reprezintă un venit mult mai mare decât salariul lunar al înalților funcționari de partid.

Gradarea privilegiilor în raport cu funcțiile deținute va fi copiată în întreg lagărul socialist. După metoda sovietică, cartierul „Primăverii" din Bucureşti a devenit un cartier de reşedințe speciale. În vilele din perioada interbelică, naționalizate de regimul comunist, fuseseră repartizați să locuiască membrii „*nomenklaturii"* şi şefii serviciilor speciale imediat după venirea la putere.

I. 4. Categorii şi epoci ale „duşmanului de clasă"

Repere ideologice

În ideologia marxist-leninistă conceptul *„duşman de clasă"* este definit în corelație cu teoretizarea *„luptei de clasă"*. În raporturile dintre scrierile lui Marx şi Engels, pe de-o parte, acțiunile şi programele politice ce-au fost înfăptuite în numele lor, pe de altă parte se impune observația că teoriile celor dintâi au fost transformate de Lenin într-un *„catehism al luptei de clasă"* (Volkogonov, 1997).

Marxismul - scrie Lenin în *„Imperialismul, stadiul cel mai înalt al imperialismului" (*1916) - a dat *„firul călăuzitor"* în descoperirea unor *„legi necesare"*. Iar acest *„fir călăuzitor"* este teoria luptei de clasă care permite definirea „științifică" a evoluției istoriei, funcție de năzuințele şi lupta clasei exploatate contra explotatorilor. Cele două clase antagoniste care caracterizează fiecare societate sunt într-o contradicție permanentă care evoluează, funcție de gravitatea ei, în mai multe stadii. În etapele de *„edificare"* a socialismului a fost lansată teoria contradicțiilor sociale neantagoniste (caracteristice societăților care desființaseră exploatarea omului de către om).

Este binecunoscut faptul că psihosociologii interesați prioritar de relațiilor dintre grupuri au fost preocupați de conflictele intergrupale. Această focalizare se explică şi prin importanța socială a fenomenului în societățile contemporane şi prin influența tezelor lui Marx despre „lupta de clasă" în secolul XX. Extensia conflictului la scara istoriei umane precum şi faptul că acestea se manifestă deopotrivă în lumea animală, a determinat construcția unor modele explicative de factură genetică.

O psihosociologie a *„luptei de clasă"* aduce în atenție *teoria conflictelor reale* (Sherif, 1966). Ideea ei de bază este că pentru a înțelege conflictele între grupuri trebuie să se examineze relațiile funcționale care se stabilesc între ele. Prin anumite teze ale ideologiei comuniste s-a creat reprezentarea unui conflict de interese între două grupuri - clasa proletariatului şi toți ceilalți care sunt dușmanii ei - aflat în *interdependență negativă*. Prin propagandă au fost schimbate

comportamentele şi atitudinile indivizilor din societăţile supuse procesului de comunizare. Datorită creşterii agresivităţii dintre grupuri s-a ajuns la rezultatul politic scontat (războiul civil din Rusia ori avalanşa denunţurilor din Uniunea Sovietică). Într-o etapă şi mai avansată, teoria „ luptei de clasă“ a condus la perceperea unei bariere rigide intergrupuri, finalizată cu *„dezumanizarea membrilor out-group-ului“* (Capozza şi Volpato, 1997).

T*eoria identităţii sociale,* propusă de Tajfel şi Turner (1985), postulează construcţia parţială a personalităţii individului prin inserţiile sale sociale. Determinanţii fenomenelor de discriminare fiind, în ultimă instanţă, un proces cognitiv de tip universal şi intraindividual şi anume *categorizarea*, corelat cu un proces motivaţional (*stima de sine* în acest caz)*, „conştinţa de clasă“ a „exploataţilor“* serveşte ca motivaţie în „lupta“ împotriva celorlalţi.

În scrierile etapei staliniste, „lupta *de clasă*“ este definită tautologic ca *„lupta dintre exploatatori şi exploataţi, manifestare şi expresie a caracterului de neîmpăcat al intereselor lor de clasă“* (Rozental şi Iudin, 1954, p. 373). În opoziţie cu *„teoriile burgheze“* care prezintă societatea ca zonă a existenţei guvernată de iraţional, teoreticienii comunişti pretind *„fundamentarea ştiinţifică“* a *„luptei de clasă“*. În toate societăţile bazate pe clase antagoniste, aceasta e *„forţa motrice“* care asigură evoluţia omenirii şi conduce, în mod necesar, la *„dictatura proletariatului“,* cu scopul final al societăţii fără clase - *comunismul.*

Pentru a înţelege categoriile sociale desemnate ca *„duşmani de clasă*“ în secolul XX, ulterior supuse unor forme tipice de teroare şi exterminare în scopul lichidării sau *„reeducării“*, vom urmări în cele ce urmează raţionamentele clasice ale ideologiei comuniste. Istoria tuturor *„orânduirilor sociale“* (alt concept tipic acestei ideologii), începând cu societatea sclavagistă este prezentată ca istoria luptei dintre principalele clase antagoniste. În *„orânduirea capitalistă“*, principalele forme ale *„luptei de clasă“* a proletariatului sunt: lupta economică, lupta politică şi lupta teoretică.

După experienţa primilor ani de putere, pentru etapa *dictaturii proletariatului* Lenin a identificat noi forme ale *„luptei de clasă“*: 1. reprimarea împotriva exploatatorilor; 2. războiul civil ca formă extremă de ascuţire a luptei de clasă dintre proletariat şi burghezie;

3. lupta pentru transformarea socialistă a micii gospodării ţărăneşti şi conducerea de către proletariat a maselor neproletare de oameni ai muncii; 4. lupta pentru folosirea specialiştilor burghezi şi lupta împotriva sabotajului lor; 5. lupta pentru educarea unei discipline noi, socialiste în muncă.

Cu instaurarea dictaturii proletariatului*, lupta de clasă* nu se termină, ci devine, în forme noi, şi mai înverşunată. În 1927, Stalin lansează teoria că după cucerirea puterii de către proletariat *„lupta de clasă se ascute“* căci elementele capitaliste *(„contrarevoluţionare“)* nu vor să cedeze de bună-voie poziţiile lor. Cu cât succesele proletariatului sunt mai mari, cu atât mai mare este împotrivirea opozanţilor. Clasele sociale exploatatoare „nu se vor da bătute“, revoluţia fiind permanentă.

Abia după moartea lui Stalin, Hruşciov declară că în URSS exploatarea a fost lichidată. Societatea sovietică este formată din două clase „înfrăţite“: muncitorii şi ţăranii cărora li s-a alăturat „pătura intelectualităţii“. *„Ascuţirea luptei de clasă“* a fost transpusă în planul relaţiilor internaţionale de către Mao Zedong, conceptul „coexistenţei paşnice“ la care Hruşciov îşi dăduse acordul fiind aspru criticat de liderul chinez care declara agravarea contradicţiilor cu *lagărul imperialist.*

Exportul „luptei cu duşmanul de clasă“

După război, *„exportul de revoluţie“,* preconizat de fondatorii Cominternului ca mijloc de realizare a comunismul mondial şi tacticile *„revoluţionarilor de profesie“* au fost adaptate noilor realităţi. Încă de la primele manevre deschise de sovietizare au fost impuse categoriile *„duşmanului de clasă“.*

Exterminarea, eliminarea şi *„reeducarea“* categoriilor *„duşmanului de clasă“* s-a reuşit, în mare parte, prin intermediul noii legislaţii şi a serviciilor speciale, fapt ce poate fi urmărit cu ajutorul unui document de uz intern, intitulat *„Directivele de bază ale NKVD pentru ţările din orbita sovietică“* (emis la Moscova în 2 iunie 1947, cu menţiunea *„strict secret“).*

Sintetizând experienţa sovietică, directivele prevăd: *„Trebuie ca reprezentanţii opoziţiei să fie închişi. Se va încerca prin toate mijloacele racolarea acelor opozanţi care se bucură de stima populaţiei băştinaşe. Dacă nu încetează, trebuie compromişi prin campaniile de denigrare. Înainte ca ei să se întipărească în conştiinţa maselor, trebuie lichidaţi prin aşa numite „întâmplări neprevăzute“ sau închişi prin acuzaţia de crimă de drept comun. Numai în cazuri cu totul speciale se admit procese politice, care vor fi ţinute sub acuzaţia de „înaltă trădare“ . „Duşmani de clasă“* pot fi

declarați și aceia care nu-și îndeplinesc obligațiile *„cotelor agricole“*.

În România, cu motivația pedepsirii *„criminalilor de război“* și *„colaboraționiștilor“* (prevedere a Convenției de Armistițiu semnată cu Puterile Aliate în 12 septembrie 1944, la Moscova, de delegația română) a fost eliminată o mare parte din *„clasa exploatatoare“*. Nu întâmplător în *„guvernele democratice*“, constituite în țările Europei de Est după război, ministerele-cheie în care trebuiau plasați miniștri comuniști erau justiția, internele și războiul.

În România, ministru al Justiției a devenit comunistul Lucrețiu Pătrășcanu. Urmărind rolul acestui minister în eliminarea *„dușmanului de clasă“*, observăm cu ajutorul presei, mijloacele și etichetele propagandistice utilizate. Printr-o cascadă de decrete-lege a fost lansată *„teroarea roșie“* înainte de a se fi declarat instaurarea *„dictaturii proletariatului“*. La începutul lui februarie 1945 a fost dată publicității prima listă cu 66 *„criminali de război“* După câteva zile a fost publicat un alt decret-lege care preciza categoriile *„criminalilor de război“,* pedepsele prevăzute și înființarea *„tribunalelor poporului“*. Cercetarea și instruirea acuzaților s-a făcut în aceste instituții de către *„acuzatorii publici“*.

În octombrie 1946, *„Scânteia“* a publicat anteproiectul *„Decretului lege privitor la combaterea speculei cu produse alimentare“* care prevedea pedepse aspre - de la amenzi până la muncă silnică pe viață pentru „speculanți“. În *„Scânteia“* din 19 octombrie 1946, ministrul Justiției îndeamnă astfel cetățenii la denunț : *“Este o datorie cetățenească de a ajuta la punerea ei în practică! Cetățeni, controlați și supravegheați aplicarea legii!“*. Efectele acestor campanii le deducem din bilanțul prezentat de Lucrețiu Pătrășcanu într-o cuvântare ținută la radio în 15 decembrie 1945: într-o singură lună (15 septembrie—15 octombrie 1945), instanțele românești de judecată au pronunțat 2 048 condamnări în procesele de speculă și au fost respinse 1850 cereri de recurs!

Cu *„Procesul Marii Trădări Naționale“* (mai 1946) în care-au fost condamnați Ion Antonescu și apropiații săi, a început în România seria marilor procese politice finalizate cu lichidarea „opoziției politice“. Manipularea operată de serviciile speciale de pe teritoriul României ce-a dus la arestarea fruntașilor Partidului Național Țărănesc (vara lui 1947), învinuiți de tentativă de fugă din țară, procesele intentate marilor industriași sub pretextul sabotării economiei naționale, desființarea monarhiei (1947), naționalizarea principalelor mijloace de producție (1948) au fost urmate de pronunțarea unor aspre sentințe. Scopul lor viza exterminarea *„clasei exploatatoare“*.

Procedura aplicată elitei acestor categorii de condamnați dovedește că reprezentanții noii ideologii erau nesiguri în privința reacției maselor pe care pretindeau că le reprezintă. Transportați, în 1950, la Penitenciarul din Sighetul-Marmației (cea mai apropiată închisoare de frontiera sovietică), un număr de 83

foști demnitari au fost încarcerați sub cel mai strict consemn. Condamnații nu știau unde se află iar personalul de pază nu cunoștea identitatea lor. În 1990, într-un interviu acordat presei, Vasile Ciolpan, fostul comandant al penitenciarului relatează cum fusese instruit să raporteze la București evenimentele din unitatea ce-o avea în subordine: *“La securitate, la interne, ei aveau lista cu numele și numărul celulei respective. În prima noapte a murit Brătianu. Dimineața eu am raportat cifrat: “La camera cu numărul…s-a stins becul azi-noapte spre ziuă“. Asta însemna că a murit. Sau: „La numărul…becul arde din ce în ce mai slab“. Asta însemna că omul e pe moarte(…) Mi s-a interzis să scriu, să țin o cât de mică evidență. Mi s-a interzis să facem acte de deces așa cum cereau legile țării! N-am făcut certificate de deces“.*

Ca și în URSS și în toate celelalte țări-satelit, din categoria țăranilor a fost desemnată majoritatea *„dușmanului de clasă“*. Mari proprietari fuseseră însă puțini în România interbelică. În timpul colectivizării (1949 -1962) au fost arestați, potrivit estimărilor făcute în 1961 de însuși liderul partidului comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej, circa 80 000 țărani. Dintre ei, peste 30 000 au fost judecați și condamnați în procese publice. Mijloacele prin care a fost lichidată proprietatea particulară în cea mai mare parte a așezărilor rurale din România au fost copiate după rețetele din URSS. Sistemul de constrângeri, impozite și cote, *„munca de lămurire“,* arestarea celor recalcitranți au avut ca rezultat distrugerea civilizației tradiționale rurale.

În conformitate cu raportul prezentat de Gh. Gheorghiu-Dej la Plenara din 3-5 martie 1949 care anunță declanșarea colectivizării, după model sovietic, în România țăranii au fost clasificați în cinci categorii:

1. țăranii lipsiți de pământ – *„proletariatul agricol“* (circa 250.000 persoane, reprezentând 2,5% din populația rurală) - *„cea mai exploatată parte a clasei muncitoare“;*
2. țăranii săraci (57%) - *„forța principală pe care se sprijină clasa muncitoare la sate“,*
3. țăranii mijlocași (34%) – erau, în general, asimilați *„țărănimii muncitoare“;*
4. chiaburii*;*
5. resturile moșierimii.

Țăranii care foloseau muncă salariată au fost integrați chiaburimii. Împotriva lor s-a practicat o politică discriminatorie (băncile nu le acordau credite, cotele ce le reveneau erau mari iar vânzarea sau arendarea de pământ le era interzisă).

O acțiune deosebită, de asemenea după model sovietic, a fost aceea a deportării în Bărăgan (*„dușmanul de clasă“* împotriva căruia a fost luată, i-a fost atribuită, totodată, acuza de *„titoism“).*

Măsura, adoptată în România în 17 iunie 1951, a fost aplicată, în aceeași zi, și în Ungaria. Mii de maghiari au fost duși în pusta Hortobagy - loc care a intrat în istorie sub denumirea de *„gulagul unguresc* “ (Geier, 1998). Dacă în Ungaria decizia represivă a fost popularizată iar deportații lăsați să se întoarcă mai devreme în

locurile de baştină, deportarea din România, de mai mare amploare, a fost concepută ca „acţiune-fulger“ şi învăluită în secret.

Conform unei „directive“ strict-secrete, trebuiau *„dislocate“, „pe o adâncime de 25 km“* lângă frontiera cu Iugoslavia, trei *„categorii de elemente periculoase“*. Din prima categorie făceau parte *„cetăţenii statelor imperialiste şi ai Iugoslaviei, precum şi persoanele cărora aceste state nu le mai recunosc cetăţenia“, „funcţionari epuraţi, militari deblocaţi şi liberii profesionişti excluşi (...) care nu sunt din această zonă“*. A doua categorie îi cuprindea pe refugiaţii din Basarabia, macedoneni, *„elementele“* din unităţile germane SS, titoiştii, contrabandiştii şi călăuzele pentru treceri frauduloase de frontieră, *„rudele celor care au fugit din ţară“* şi *„celor care au ţinut şi ţin legătura cu bandiţii lichidaţi sau cei în curs de lichidare precum şi cei ce i-au sprijinit sub orice formă“,* chiaburii şi cârciumarii, foştii comercianţi care au lucrat cu străinătatea, industriaşii şi moşierii. În categoria ultimă erau foştii deţinuţi politici şi de drept comun cu infracţiuni grave precum *„sabotaj economic, delapidare, tâlhărie“* (apud Totok, 1995, pp. 92-95).

În noaptea de duminică spre luni a sărbătorii Rusaliilor din 1951, circa 50 000 de oameni din satele de graniţă cu Iugoslavia (actualele judeţe Timiş, Caraş-Severin şi Mehedinţi) au fost *„dislocaţi“*. Familiile întregi au fost îmbarcate în câte un vagon de marfă cu ceea ce a putut încărca fiecare din întreg avutul de-o viaţă. Fără a fi încunoştiinţaţi de direcţia, scopul şi durata deplasării au fost deportaţi în Bărăgan (Marineasa şi Vighi, 1994) Fiecărei familii i-au fost repartizaţi 2 500 metri patraţi, în câmpul din zona Ialomiţa - Giurgiu. Până în toamnă, pe acel teren, deportaţii au fost obligaţi să-şi construiască locuinţe. În aceste *„sate strategice*“ care n-au fost trecute pe hartă, au fost construite 7 000 case tip, fântâni, sedii de şcoli, miliţii, sfaturi populare. Oamenilor ce le construiseră, li s-a fixat acolo *„domiciliu obligatoriu“*. Muncile din care s-au întreţinut erau în agricultură şi construcţii. Pe toată durata deportării nimeni nu le-a spus de ce se luaseră asemenea măsuri represive împotriva lor. Când sosiseră, în momentul debarcării din vagoanele de marfă, fuseseră anunţaţi că vor rămâne exclusiv pe perioada verii lui 1951 pentru a strânge recolta Bărăganului. Fără explicaţii, au fost anunţaţi şi în 1956 că pot reveni în satele natale. Întorşi acasă, cei mai mulţi constatau că din avutul lor nu mai rămăsese nimic. În casele mai arătoase fuseseră între timp plasate sediile instituţiilor locale. Până la căderea regimului comunist, din fişele lor de încadrare şi din autobiografiile ce li se cereau cu diverse prilejuri, li s-a interzis să consemneze episodul deportării altfel decât „între anii 1951-1956 am domiciliat în localitatea ...“, urma numele *„aşezării strategice“* cu semnificaţii precise pentru funcţionarii de „cadre“ (Betea, 1993).

După unele statistici, în perioada 1950-31 martie 1968, în România au fost arestate 91 333 persoane. Dintre care mai mult de jumătate (55 527) între 1950-1953. S-a procedat la *internări administrative* (fără judecată) şi stabiliri de *domiciliu obligatoriu* în perioada 1950-1953 în 22 008 cazuri. Delictul cel mai des invocat a fost cel de *„uneltire contra ordinii sociale“* (Tănase, 1996).

Forme acute a luat extreminarea şi *„reeducarea duşmanului de clasă“* în China comunistă. Cei care au fost etichetaţi, în timpul

revoluţiei chineze, moşieri sau ţărani înstăriţi şi-au pierdut toate drepturile şi bunurile. Au fost totodată puşi sub supravegherea *„colectivului“* în scopul declarat al *reeducării* lor prin muncă manuală şi acţiuni propagandistice speciale. Eticheta de *„moşier“* acţiona ca un stigmat ereditar, urmaşii *„duşmanilor de clasă“* fiind obligaţi la reeducare.

În timpul *„revoluţiei culturale*“ chineze, proverbul *„Din dragon - dragon naşte, din fenix - fenix naşte, din şobolan - şobolan naşte“,* era actualizat sub forma unei lozinci proletare. Fiii şi fiicele de activişti de partid erau *dragonii şi fenicşii* mitologiei chineze, iar progeniturile *„moşierilor*“ - *şobolani.* Totodată Mao Zedong considera ţăranii săraci mai presus decât intelectualii. Într-o *„directivă“* din 1965 (considerată baza de pornire pentru lansarea *„campaniei doctorului în picioare goale“),* Mao recomanda studenţilor de la medicină să nu citească prea multe cărţi. Facultăţile de medicină primeau absolvenţi de şcoală primară, doctorii de ţară urmând să dobândească deprinderile medicale prin practică (Li Zhisui, 1997).

Din punct de vedere psihosociologic, apreciem că reprezentările sociale ale *„duşmanului de clasă“* au fost funcţionale în perioada instaurării puterii comuniste. Ele s-au estompat în anii 60 în remanenţele criteriilor de admitere în anumite instituţii de învăţământ superior ori în grila de promovare sub forma cerinţelor de *„origine socială“* bună. Expunerea acestor cerinţe a uşurat eforturile ofiţerilor din serviciile speciale în recrutarea de informatori (motivaţi în a-şi turna apropiaţii şi colegii de muncă prin ştergerea „petei“ de dosar de-a fi avut, în familie, un fost deţinut politic sau un emigrant în străinătate).

În forţă a revenit însă în discursul post-comunist, maniheismul şi termenii consacraţi în care fusese *„combătut duşmanul de clasă“* , referentul fiind de această dată tocmai categoriile valorizate anterior pozitiv: foştii *„revoluţionari de profesie“*, nomenklaturiştii, agenţii şi informatorii serviciilor speciale.

I. 5. „Dictatura proletariatului“ şi „democraţia socialistă“

„Era mulţimilor“ şi „revoluţia bolşevică“

Încă din secolul al XIX-lea, savanţi şi oameni de stat eminenţi din Europa au prezis naşterea *„omului de masă“* şi răsăritul unei *„ere a mulţimilor“ (*Le Bon, 1895). Prezicerea s-a adeverit. În mod paradoxal însă, în cea mai mare parte a Europei pătrunderea maselor pe scena istoriei s-a înfăptuit tocmai în cadrul regimurilor totalitare (Arendt, 1951).

În ceea ce priveşte comunismul, trebuie precizat dintru-început că revoluţia bolşevică din 1917 a fost, în realitate, o lovitură de stat. Tehnicile utilizate de Lenin şi Troţki au fost şi sunt studiate în şcolile de pregătire pentru serviciile speciale (Malaparte, 1996). Realitatea arhivelor speciale, deschise cercetării istorice în ultimul deceniu, demonstrează că *„revoluţionarii de profesie“* care-au „eliberat“ Rusia, au fost utilizaţi de germani în primul război mondial, ca mijloc de subminare a Imperiului Ţarist din interiorul său.

Cel care a avut ideea ca guvernul german să mizeze pe „cartea Lenin“ fusese Alexander Helphand, cunoscut sub numele de Parvus, primul teoretician al *„revoluţiei permanente“*. Germanii concepuseră planuri pentru fiecare dintre inamicii lor - Franţa, Marea Britanie, Italia şi Rusia - care să sprijine o trădare din interior. Singur planul cu Lenin a avut succes. Liderul bolşevic acceptase după principiul că trebuie să cooperezi cu cei cu care împărtăşeşti anumite interese împotriva unui duşman comun.

Astfel că la 27 martie/9 aprilie 1917, un tren în care se aflau 32 de emigranţi a părăsit gara Zurich îndreptându-se spre Germania. Pasagerii erau viitori conducători bolşevici. La 3/15 aprilie 1917 au ajuns la Petrograd. Peste puţină vreme, Lenin a citit simpatizanţilor săi documentul cunoscut sub numele de *„Tezele din aprilie“*. În el, propunea ieşirea Rusiei din război, parcurgerea etapei următoare a revoluţiei, naţionalizarea, dizolvarea armatei şi înlocuirea ei cu miliţii populare, trecerea întregii puteri politice, economice şi administrative în mâinile sovietelor, crearea unei noi Internaţionale.

Această etapă din primăvara lui 1917 seamănă mai mult a revoluţie decât evenimentele din toamnă când a avut loc o lovitură de stat, orchestrată de Troţki.

Autoritatea a fost confiscată de un mic grup, cu o participare de faţadă a maselor. În afara principalilor responsabili ai acţiunii, nimeni nu ştia ce s-a întâmplat.

Populaţia a reacţionat la *„revoluţia din octombrie*“ cu o indiferenţă deplină.

Astfel, B. Kricevski, corespondentul din Rusia al ziarului francez de stânga, *„L Humanite“* scrie, la cinci zile după cele petrecute, un reportaj cu titlul *„O bandă de tâlhari pune mâna pe Rusia“*. În articol afirmă că *„marea revoluţie socialistă“* nu a fost decât *„un complot militar, executat de pretorienii bolşevici, formaţi din oameni trândavi, desfrânaţi, toţi stricaţii din Petrograd, ajutaţi de câţiva militari şi de câteva mici unităţi ale flotei din Baltica, devotaţi bolşevicilor“*. Însuşi Troţki recunoscuse în ziarul *„Izvestiia“* - scrie corespondentul - că *„locuitorii oraşului dormeau liniştiţi, habar neavând că în acel moment o nouă putere lua locul celei de până acum“*.

Despre reprezentările mulţimii, relevante sunt descrierile, sustrase controlului ideologic, făcute de martori ai evenimentelor din 1917. Reiese din ele un tablou halucinant al reacţiile populare din perioada februarie - noiembrie 1917, generat de confuzia produsă de lozincile bolşevicilor şi haosul Imperiului Ţarist.

„Mitingurile îmi produceau impresia unor case de nebuni, scrie Leon Donici, literat moscovit, refugiat în România după revoluţia bolşevică. *Câte feluri de mitinguri n-aveau loc în zilele acelea! Mitingul bucătăreselor, mitingul birjarilor, mitingul miliţienilor, mitingul chelneriţelor din restaurante. Las la o parte, bineînţeles, mitingul muncitorilor.*

Toţi cereau opt ore de muncă, sporul salariului şi multe altele, până la controlul industriei inclusiv. De fapt, muncitorii lucrau numai patru-cinci ore pe zi, industria cădea. Trenurile se opriseră din cauza grevelor. Mulţi comercianţi lichidau întreprinderile, căci orice activitate comercială ajunsesese imposibilă. În cele două luni de revoluţie, producţia a scăzut cu 40% până la 80%“ (1996, p.119).

În ceea ce priveşte *„conştiinţa revoluţionară“* indusă maselor de *„partidul călăuzitor*“, acelaşi martor povesteşte astfel ceea ce putem numi momentul *ancorării* reprezentările sociale propagate prin lozinci:

„E foarte interesant cum îşi închipuia poporul rus revoluţia şi obiceiurile legate de ea. Prin toată Rusia erau împrăştiaţi diferiţi agitatori din toate partidele şi producând în mintea populaţiei un haos de idei şi de programe. În fiecare oraş, în fiecare sat aveau loc mitinguri şi rezoluţiile votate erau trimise, la Petrograd, guvernului. Din guvernământul Podoliskaia sau Hersonskaia (nu-mi aduc aminte din care anume) sosise odată în Capitală această rezoluţie: “Noi locuitorii volostei cutare, adunându-ne într-un miting în privinţa guvernării ţării, am hotărât unanim: Guvernarea să se facă astfel: Întâi republica, apoi constituţia, al treilea guvernul provizoriu, al patrulea Duma de Stat şi la urma urmei, ţarul şi împăratul să-i controleze pe toţi patru“.

Iar regimentele luau astfel de rezoluții:
Război până la sfârşitul victoriei şi pacea imediată!
Bolşevicii organizau neîntrerupte mitinguri. Unele din ele mi s-au zugrăvit în minte pentru vecie. Era un miting în circul Modern pentru servitoare. Vorbeau mai mulți oratori dar fără succes. Când s-a ivit însă la tribună d-na Kollontai, bolşevică, femeie foarte drăguță, îmbrăcată cu gust şi împodobită cu diamante şi cu pietre scumpe, toate servitoarele au votat revoluția bolşevică. Servitoarele credeau că dacă dânsele vor fi bolşevice, vor fi îmbrăcate tot aşa de frumos şi vor avea tot astfel de diamante (Donici, 1996, p.158).

„Dictatura proletariatului" – teorie şi practică

Nici istoria conceperii teoriilor despre revoluția bolşevică nu este săracă în evenimente şi surprize. La cererea guvernului Prusiei, Marx fusese expulzat din Paris ca revoluționar periculos, fiind nevoit să se mute la Bruxelles (1847). Intră aici în asociația secretă a *„Ligii comuniştilor"*. Din însărcinarea celui de-al doilea congres al ei, Marx şi Engels i-au elaborat programul, cunoscut sub numele de *„Manifestul Partidului Comunist"* (1848), în patru capitole: *„Burghezi şi proletari", „Proletari şi comunişti", „Literatura socialistă"* şi *„Poziția comuniştilor față de diferitele partide opoziționiste"*. *„Primul pas în revoluția muncitorească* - scriau Marx şi Engels - *este ridicarea proletariatului la rangul de clasă dominantă"*. Această frază a fost interpretată de Lenin în sensul instaurării *„dictaturii proletariatului"*, concept lansat şi pus în aplicare la mai bine de o jumătate de secol după ce *„fondatorii comunismului mondial"* îşi expuseseră programul. Apelul cu care se încheie – „Proletari din toate țările uniți-vă!" - va fundamenta ideologic crearea Cominternului, Cominformului şi a tuturor celorlalte organizații suprastatale inițiate ulterior de Kremlin.

Marx şi adepții lui reflectaseră însă prea puțin la tipul de stat ce-ar fi urmat să-l instaureze după cucerirea puterii. Probleme precum armonizarea relațiilor între *„dictatura proletarităţii"* şi *„democrația socialistă"* erau lăsate în seama viitorului. De la teoriile expuse de Marx şi Engels - care nu definiseră *„dictatura proletarităţii"* - în temeiul evenimentelor, botezate *„revoluție socialistă"*, descrise anterior, Lenin va crea un nou regim politic. Îl va descrie astfel în 1918: *„Dictatura proletariatului, dacă traducem această expresie latină, ştiințifică, istorico-filosofică într-un limbaj mai simplu, înseamnă următoarele: numai o anumită clasă, şi anume muncitorii de la oraşe - şi în genere muncitorii din fabrici, din industrie - , este în stare să conducă toată masa celor ce muncesc şi sunt exploatați, în lupta pentru doborârea jugului capitalist, în însăşi acțiunea de doborâre, în lupta pentru menținerea şi cosolidarea victoriei, în acțiunea pentru făurirea unei orânduiri sociale noi, socialiste, în toată lupta pentru desființarea definitivă a claselor"*.

„Dictatura proletariatului" – „precizează" Lenin va funcționa în cadrul *„statului proletar"*. Principiul său de bază este *alianța dintre clasa muncitoare şi țărănime, clasa muncitoare* având *rol conducător.*

Dincolo de asemenea teorii, ale căror sintagme vor deveni cadrele de construcție ale *„limbii de lemn"*, se pare că nici Lenin nu avea atunci o reprezentare cu mult mai clară asupra societății ce va urma *„revoluției bolşevice*" decât mulțimile descrise de Leon Donici. De altfel, într-un discurs ținut la întrunirea tineretului socialist de la Zurich din 9/22 ianuarie 1917, Lenin afirmase că deşi Europa nu va putea evita revoluția, *„noi bătrânii nu vom trăi să vedem bătălia finală a revoluției ce se profilează la orizont"* (apud Pipes, 1998, p.112). Faptul se petrecea cu câteva săptămâni înaintea evenimentelor din primăvara lui 1917 de la Petrograd. Față în față cu realitatea aplicării teoriilor despre guvernarea poporului, în încercarea de a găsi soluții pentru *„dictatura proletaritului"*, Lenin a scris *„Statul şi revoluția"* şi *„Tezele din aprilie"* (1917). Cea dintâi dificultate pentru aceia care-au încercat să le comenteze de pe poziții „partinice" a fost justificarea unei *„dictaturi a proletariatului"*, fără proletariat. De fapt, conducătorii bolşevici şi-au construit sistemul politic din mers, în cea mai mare parte improvizând. *"Forma de stat"* a *„dictaturii proletaritului"* au fost considerate *„sovietele"* create în revoluția rusă din 1905.

„Nu o republică parlamentară - scria Lenin în *„Tezele din aprilie"* (1917) cu referire la forma de guvernare - *întoarcerea la aceasta după Sovietul deputaților muncitorilor ar fi un pas înapoi, ci o republică a sovietelor muncitorilor şi țăranilor săraci din întreaga țară, de jos în sus"*. De fapt, bolşevicii declanşaseră revoluția din 1917 în numele sovietelor, nu al partidului lor care n-avea cum fi acceptat de mulțimile de cetățeni. Nici chiar delegații la Congresul Sovietelor din primăvara lui 1917 nu şi-au exprimat opțiunea ca țara să fie condusă de un singur partid. Înşişi apropiații lui Lenin vedeau noua guvernare ca o coaliție a tuturor partidelor. Astfel sovietele (a căror corespondență românească au fost *„consiliile populare"*) au fost înființate, după 1917, pe toate palierele ierarhiei administrative a Rusiei şi celorlalte teritorii intrate în componența şi sub influența URSS.

O întrebare esențială la care Lenin a fost nevoit să dea soluții aplicabile în practica politică şi socială a fost modul de exercitare al guvernării prin *„dictatura proletariatului"*.

„Evidență şi control - iată lucrul necesar pentru organizarea, pentru buna funcționare a societății comuniste în prima ei fază, a fost răspunsul său. *Toți cetățenii devin acum slujbaşi salariați ai statului care este constituit din înşişi muncitorii*

înarmați. Toți cetățenii devin acum funcționari ai unui singur „sindicat“ de stat care cuprinde întregul popor. Totul constă acum în aceea ca ei să lucreze deopotrivă respectând cu exactitate cuantumul muncii şi să fie retribuiți deopotrivă“. Rezultatul acestei egalități? *„Întreaga societate nu va fi decât un singur birou şi un singur atelier cu muncă egală şi salariu egal“*.

Urmează câteva detalii administrative, evidența şi controlul fiind *„reduse până la neobişnuit de simple, accesibile oricărui om cu ştiință de carte, operații de supraveghere şi înregistrare; la cunoaşterea celor patru operații aritmetice şi la eliberarea unor chitanțe corespunzătoare“*. După asemenea descrieri ale guvernării şi administrării de către *„dictatura proletariatului“*, Lenin extrage celebra concluzie despre guvernanții țărilor comuniste: până şi bucătăresele vor putea conduce statul!

Ideile lui Lenin despre practicarea *„dictaturii proletariatului“* au fost puțin popularizate în epocă şi aproape necunoscute urmaşilor începând cu epoca stalinistă. „Biroul“ şi „atelierul“ imaginate de el n-au funcționat, în pofida numeroaselor comisii de evidență şi control create. Pragmaticul om politic a făcut atunci un viraj către trecut: începând din 1921, a introdus *„noua politică economică“* (NEP). În planul ideologiei însă, s-au amplificat modalitățile propagandistice de potențare a reprezentării unui *„viitor luminos“,* plasat într-un timp indefinit. Unde toți vor munci *„după capacități“* şi vor primi *“după nevoi“*, aceasta fiind forma supremă şi definitivă de manifestare a democrației, începută ca *„dictatură a proletariatului“*.

În martie 1919, Comitetul Central - organul suprem de conducere al partidului comunist, înființase două noi instituții pe lângă Secretariat: Politburo - cu rolul de a lua decizii în problemele politice urgente şi Orgburo - organizația de cadre a partidului.

Lenin şi tovarăşii lui conduceau însă atât partidul cât şi Sovnarkom-ul, instituția executivă supremă. Deciziile erau luate de regulă la nivelul Comitetului Central şi al Politburo, fiind după aceea supuse discuțiilor în cadrul Sovnarkom, adesea cu participarea unor specialişti din afara partidului. Lenin era şeful incontestabil al ambelor organisme, Sovnarkom-ul fiind de la începuturi plasat tacit în subordinea partidului.

Cumulul de funcții practicat de foştii *„revoluționari de profesie“* va fi, de asemenea, instituit ca practică generală a guvernării *“dictaturii proletariatului“*. În timpul războiului civil, puterea supremă pe care Lenin plănuise inițial să o concentreze în mâinile sovietelor, a trecut în cele ale birocrației partidului.

Regimul creat de Lenin după venirea la putere nu semăna cu vreun altul. În principiu acesta poate fi considerat ca alcătuit dintr-o *putere dual*ă: o dictatură autoritară, exercitată de partid şi o instituție

democratică ce reprezenta autoguvernarea populară - sovietele, dirijate de catre partid. Deoarece partidul funcționa pe baza *centralismului democratic*, guvernarea sovietelor era practic anihilată. Fasciştii şi naziştii au împrumutat ulterior aceste metode de guvernare ale comuniştilor. Nefiind precedente, oamenii au avut nevoie de un mare număr de ani pentru a înțelege natura comună şi adevărată a extremei stângi şi extremei drepte (Arendt, 1951).

Stalin a introdus ulterior o schematizare maniheistă a conceptului de *„dictatura proletariatului“* şi a indus falsa impresie a argumentării logice şi precise. Astfel în perioada războiului civil, afirmă Stalin, pe primul plan a stat latura violentă a dictaturii, ceea ce nu exclude *„munca economică“*. În perioada construirii socialismului, pe primul plan stă *„munca paşnică, organizatorică, culturală“*. Ceea ce, de asemenea, nu exclude violența față de *clasele exploatatoare* care n-au fost definitiv zdrobite. În esență însă, Lenin şi Stalin au impus întregii populații regulile şi metodele pe care organizația lor, Partidul Bolşevic, constituit pe bază de voluntariat, le adoptase pe vremea când nu era la putere. Deşi n-a avut vreodată o fundamentare teoretică riguroasă, partidul unic s-a dovedit a fi creație durabilă şi de mare influență. Voluntariatul *„revoluționarului de profesie“,* transformat în coerciție pentru întreaga populație, a fost o metodă de construcție a totalitarismului comunist. Astfel a apărut *„societatea partocratică“*, condusă de partidul unic, cu dictatura consfințită prin constituție (Pipes, 1998).

Asemenea precizării nefiind considerate adecvate în condițiile sovietizării altor țări europene, în cazul lor a fost teoretizată, sub numele lui Stalin, o nouă formă de *„dictatură a proletaritului“* - *„democrația populară“*. Termenul (menit a induce în eroare opinia publică mondială şi pe aliații URSS din timpul războiului), va fi ulterior definit ca *„formă superioară a dictaturii proletariatului“, „cu aceleaşi țeluri ca şi puterea sovietică“*. Din nou, *„argumentul ştiințific“* invocat vor fi previziunile predecesorului Lenin care estimase *„o abundență şi o diversitate enormă de forme politice“* cu aceeaşi *„esență“* - *dictatura proletariatului* .

„Curelele de transmisie“ale partidului şi „statul întregului popor“

O ierarhie politică a clasei muncitoare în funcţie de conştiinţa şi scopurile revoluţionare ale indivizilor fusese schiţată de Lenin încă din 1904, astfel: 1.*organizaţiile de revoluţionari*; 2. *organizaţiile muncitoreşti* (aceste două categorii formează împreună partidul); 3. *organizaţiile muncitoreşti ce nu se alătură partidului dar sunt supuse, în fapt, controlului şi conducerii de către acesta*; 4. *elementele neorganizate ale clasei muncitoare,* care, în parte, se supun şi ele conducerii social-democraţiei. Lista se prelungeşte cu organizaţiile de masă, de copii, de tineret, de femei etc, controlate de partid şi distincte de el. Ele sunt numite de Lenin în exerciţiul puterii *„curelele de transmisie ale partidului“*.

Atenţie aparte acordă *sindicatelor* care se află cu partidul revoluţionar într-un raport de „armonie prestabilită“, chiar dacă sindicaliştii nu au dobândit conştiinţa aceasta.

Pentru a-i face conştienţi, propune ca în interiorul sindicatului să înfiinţeze secţii ale partidului.*(„Un nucleu mic, strâns închegat, format din muncitorii cei mai de nădejde, cei mai cu experienţă şi cei mai căliţi, care să aibă oamenii săi de încredere în principalele regiuni şi să fie legat după regulile celei mai stricte conspiraţii, cu organizaţia de revoluţionari“).* Astfel una dintre tacticile de acţiune ale cominterniştilor ilegalişti devine infiltrarea în sindicate, organizaţii de tineret sau femei, unde, după indicaţiile leniniste, folosesc alt limbaj decât cel din *celula de partid*.

După ce bolşevicii au ajuns la putere şi rolul conducător al partidului unic a fost legiferat prin constituţie, ideologia comunistă precizează, din nou, funcţiile şi poziţia organizaţiilor de masă. *„Dictatura proletaritului“* se sprijină pe sindicate, cooperative, uniunea tineretului care sunt *„pârghii“, „curele de transmisie“, „verigi principale ale mecanismelor ei care leagă statul proletar de întreaga masă a oamenilor muncii“*. Cu ajutorul lor, *„dictatura proletariatului“* se exercită la nivelul întregii societăţi (Rozental şi Iudin, 1954, p.167).

Realităţile derivate din aplicarea teoriei, au fost descrise de către scriitorul Panait Istrati. După 16 luni de călătorie în URSS, la finele deceniului trei Istrati s-a întors vindecat de iluziile viitorului comunist al omenirii. „Armonia“ partid - sindicate i-a apărut astfel:

„Toată lumea ştie ce este Partidul Comunist: o armă de luptă pentru cucerirea puterii de proletariat a cărui pârghie de comandă se află la Moscova. Dar lumea muncitoare ştie oare ce sunt Sindicatele Roşii? Înainte de război când nu exista nici roşul , nici albul, nici negrul, se aflau pur şi simplu sindicate muncitoreşti care luptau

împotriva patronatului. Întreb: împotriva cui luptă Sindicatele Roşii, în URSS? Ce raţiune le justifică existenţa, imensa lor forţă, într-o ţară în care patronatul este de domeniul amintirii?

Iat-o: de-a deţine toate mijloacele prin care un muncitor şi-ar câştiga existenţa şi de-a nu distribui locuri de muncă decât în funcţie de ceea ce gândeşte cel ce vrea să mănânce, muncind. Datorită Sindicatelor Roşii, Partidul îşi impune legea în uzină, în atelier, în magazin, în birou, în locuinţă. Peste tot. Nimeni nu-şi poate găsi un angajament altfel decât prin sindicat. Şi odată alungat din sindicat nu-ţi rămâne decât să-ţi zbori creierii: orice activitate lucrativă, orice posibilitate de a-ţi câştiga existenţa îţi sunt refuzate.

Gândiţi-vă la puterea înspăimântătoare pusă în mâinile unor oameni cărora şcolile oficiale le spun că morala şi cinstea nu sunt decât „prejudecăţi burgheze“ şi că singur materialismul există în mod real pe acest pământ. Gândiţi-vă că chiar dacă şcolile comuniste ar preda contrariul şi încă ar fi o calamitate socială de-a preda majoritatea populaţiei arbitrariului unei minorităţi infime de oameni, care la urma urmei nu se poate transforma în îngeri“ (Istrati, 1990, pp.103-104).

Pentru crearea unor reprezentări sociale adecvate au fost utilizate şi practicile exemplului sovietic ori „schimburilor de experienţă“ prin *„delegaţii de oameni ai muncii“* trimise în *„ţara sovietelor“*.

Comunicarea cetăţenilor sovietici cu străinii fiind bine controlată şi coordonată de serviciile speciale şi sectoarele propagandei de partid, reprezentările *„democraţiei dictaturii proletariatului“* deveneau credibile pentru vizitatorii străini. Întorşi acasă, propagandiştii relatau prin *„mijloacele de exprimare democratică“* - gazetele de perete, şedinţele sindicale ori presa de partid - despre *„bastionul păcii şi democraţiei“*. Imaginile erau obiectivate prin conferirea unor sensuri adecvate ideologiei. Până şi cozile moscoviţilor din faţa magazinelor au fost prezentate în presa românească de partid ca o *„dovadă a disciplinei şi ordinii oamenilor sovietici“* şi implicit *„expresie a democraţiei“* („Scânteia“, 1946).

Şi teoria *„curelelor de transmisie ale partidului“* va suporta modificări în timp,. La cel de-al XXII-lea Congres al PCUS (1961) a fost adoptat un nou program al partidului care declară că ţara intrase în *„prima fază a trecerii de la socialism la comunism“*. *„Dictatura proletariatului„* fiind încheiată, începe o etapă nouă *a „statului întregului popor“* unde partidul îşi menţine *„rolul conducător“*. Fiecare individ al societăţii sovietice - de la nivelul preşcolarilor, până la şi inclusiv al pensionarilor - este de-acum cuprins într-o organizaţie controlată de partid. Sloganul oficial care proclamă interesele generale ale societăţii (respectiv ale grupărilor politice şi profesionale cărora le aparţin), mai presus de orice interese personale, reglementează, în fapt, principiul de bază al societăţii totalitariste. Se reiterează şi în această etapă idealul dispariţiei statului. Dar statul socialist e tot

mai puternic şi mai concret prin constrângerile şi controlul pe care le exercită asupra individului iar în dispariţia sa nu mai crede nimeni (Chatelet şi Pisier, 1994).

Noile constructe şi teorii ideologice emise oficial în URSS au fost imitate, cu mici modificări, în celelalte ţări socialiste.

Soldaţii partidului

În etapa *„dictaturii proletariatului“,* partidul comunist a fost decretat *„forţa conducătoare şi îndrumătoare“* . În funcţie de etapa parcursă i se vor atribui roluri precum: *„detaşamentul înaintat“, „avangarda clasei muncitoare“, „nucleu politic“* sau *„centru vital al societăţii“*. Rolul conducător al partidului în toate ţările *lagărului socialist* a fost legiferat în constituţiile lor. Constituţia URSS, adoptată în 1936 cu menţiunea *„consfiinţirii victoriei socialismului“*, legifera *„rolul conducător al clasei muncitoare“, „lărgirea şi întărirea bazei dictaturii clasei muncitoare“* datorită *„transformării ţărănimii dintr-o forţă şovăitoare într-un puternic şi trainic sprijin al puterii sovietice“* (Rozental şi Iudin, 1954, p.168).

De la începuturile puterii, partidul bolşevic (rebotezat în 1918 Partidul Comunist), nu era supus nici unui control din afară. Deşi dirija întreaga societate el nu era supravegheat în vreun fel. Un organism autonom, independent, subordonat doar liderului său avea să rămână, în Rusia, până la desfiinţarea lui (august 1991). *„Agentul ales de istorie“* spre a conduce omenirea spre era comunistă - cum era prezentat rolul său - avea o putere nelimitată. Dacă înainte de 1905, Rusia fusese condusă prin ucazuri, din 1917 a început a fi guvernată prin decrete care intrau în funcţiune de îndată ce Lenin le semna. Practica se va generaliza ulterior în toate ţările conduse de partide comuniste.

În încercarea de justificare a calificativelor de *„democraţie adevărată“* sau *„formă superioară a democraţiei“* atribuite *„dictaturii proletariatului“*, numărul membrilor partidului s-a extins în mod excepţional.

În februarie 1917, partidul bolşevic număra 23 600 membri dar în doi ani numărul lor crescuse de peste zece ori. Metoda a fost, de asemenea, copiată în statele-satelit. Bunăoară, în România, evoluţia membrilor de partid a fost următoarea: august 1944 - 883 membri; octombrie 1945 - 256 865 membri, februarie 1948 - 1 060 000 membri. Creşterea efectivelor comuniştilor din România a fost asemănătoare acelora din Bulgaria şi Polonia. În Cehoslovacia însă, numărul comuniştilor atinsese în 1948

cifra de 2, 3 milioane, adică o treime din populaţia adultă a ţării (Ciuceanu, 1994).

Între timp avuseseră loc şi alte transformări la nivelul nucleului partidului comunist. *„Dictatura proletaritului“* s-a afirmat în vârful ierarhiei politice ca interzicere a *„opoziţiei“* sau *„fracţionismului de partid“*. Iniţial, confruntările şi divergenţele teoretice fuseseră acceptate ca atribute firesti ale întrunirilor bolşevice. În 1904, însuşi Lenin admitea că în partid vor exista întotdeauna *„controverse şi lupte“* care vor trebui însă dirijate *„pe un făgaş partinic“* de către congres. Când s-a propus sistarea luptei între grupările de partid (1912), Lenin s-a opus. A condamna lupta între grupări în general, înseamnă a condamna şi lupta bolşevicilor împotriva lichidatoriştilor, a argumentat el. Recomanda însă condamnarea luptei fără idei (*„fracţionismul fără principii“* cum va fi denumită, în limbaj propagandistic, *„lupta pentru putere“* adică o competiţie deschisă pentru ocuparea unei poziţii mai spre vârful ierarhiei).

Exerciţiul puterii l-a determinat pe Lenin să-şi schimbe convingerile teoretice. În 1921, în perioada celei mai aspre crize a puterii sovietice, Lenin „a lansat chemarea“ încetării temporare a opoziţiei în partid şi dizolvării tuturor grupărilor şi fracţiunilor ce erau atunci în rândul bolşevicilor. La moartea liderului, cea mai mare parte a activului de partid înţelegea dreptul la opoziţie şi la a critica vârfurile conducătoare şi politica lor.

Cu sprijinul unor teoreticieni ca Troţki, Buharin, Kamenev, Zinoviev (ce-au devenit ulterior victime ale propriilor principii), Stalin a reorientat semnificaţia conceptului *„fracţionism fără principii“* împotriva tovarăţilor săi. Tuturor comuniştilor li s-a interzis dreptul la critică sau opoziţie faţă de conducătorii lor. *„Nu avem dreptate decât cu partidul şi prin partid, căci istoria nu ne furnizează un alt mod de a avea dreptate“* este lozinca dictaturii de şi în partid lansată de Troţki.

Trăsătura esenţială a bolşevismului a devenit unitatea disciplinată şi acceptarea necondiţionată a deciziilor superiorilor. *„Disciplina conştientă“* a devenit în practică supunerea oarbă în faţa *„voinţei conducătorului“*. Orice divergenţe de opinie în Biroul Politic condus de Stalin au fost prezentate public ca *„agentură“* a cercurilor imperialiste, burgheze sau mic-burgheze în CC al PCUS.

Interzicerea atitudinilor critice şi pierderea contactului cu membrii de

partid au fost premisele dictaturii staliniste. Lozinca unității partidului şi *„dictatura proletariatului“* i-au folosit lui Stalin în impunerea şi consolidarea dictaturii personale şi în lichidarea oricărei controverse în partidul unic. *“A respecta linia partidului“* a devenit sinonimul *„disciplinei de partid“* pentru fiecare comunist şi, prin extensie, pentru întreaga populație. În plan practic aceasta însemna repetarea pe toate palierele socialului a deciziilor şi declarațiilor liderului partidului. De pe această culme a atotputerniciei sale, Stalin a transplantat formele şi relațiile de putere în statele din Europa Centrală şi de Est.

Mascarea luptei pentru putere sub diverse formulări ideologice este demontată cu numeroase exemple provenite din arhivele serviciilor speciale şi ale nucleelor de decizie politică - Biroul Politic şi Comitetul Central. Situația Partidului Comunist din România (PCdR) este reprezentativă. Înființat în 1921, în urma desprinderii fracțiunii celei mai radicale din PSDR, cei aproximativ 2000 membri sunt rezultatul coalizării mai multor grupuri radicale care activaseră separat în Rusia, Imperiul Austro-Ungar şi Regatul României. De la începuturile existenței sale şi până în 1944 a avut o structură centrală pulverizată în principal datorită interzicerii sale (1924). Activând în ilegalitate, cu trei conduceri - una la Moscova (secția Cominternului ce-i dirija activiatatea), alta la Viena sau Praga (unde trăiau clandestin membrii Biroului său Politic) şi Secretariatul din țară - sunt lesne de înțeles divergențele doctrinare şi tactice. În 1944 când accede la guvernare, conducerea partidului era blocată de „lupta pentru putere“, manifestată în trei direcții: grupul venit de la Moscova (dirijat de Ana Pauker ce părea a avea prioritate absolută); grupul ieşit din închisori (reprezentat de Gheorghiu-Dej) şi Secretariatul ce rezistase, la București, în clandestinitate (în frunte cu Ştefan Foriş, blocat sub acuzația de colaborare cu regimul nazist).

În clandestinitate, ca şi după venirea la putere, fiecare grup controlează o rețea, relațiile de interior bazându-se deseori pe raporturi de rudenie sau etnice. Şi relația cu liderii comunişti de la Moscova a fost caracterizată ca o *relație clientelară.* Grupurile din România - ca şi cele existente în restul statelor-satelit - căutau să se afilieze unui clan sau altul de la Kremlin. Poziția clanului moscovit este determinantă pentru poziția în partidul-satelit al grupului ce i s-a afiliat. Declinul lui Troțki, Buharin, Kamenev, Zinoviev au determinat seisme în ierarhia comuniştilor români. Moartea lui Stalin (1953) şi încercările de a acapara puterea ale diverselor fracțiuni din interiorul PCUS au condus la scindări în conducerea din statele-satelit. Sub lozincile *„unității partidului“ şi „centralismului democratic“* au fost eliminați adversarii.

„N-au ce căuta în partid cei ce ar căuta să aducă cea mai mică atingere unității partidului, declară în 1948 Gh. Gheorghiu-Dej. *Nici un fel de fracțiuni şi grupulețe*

nu pot fi admise în partidul revoluționar al proletariatului avangardă a întregului popor“. Aceste opinii sunt în esență teoriile lui Stalin. Abaterea de la litera şi spiritul lor însemna *„fracționism“,* în epocă aceasta fiind *„crima revoluționarilor de profesie“* (Bârlădeanu, 1997).

Pentru menținerea acestui cadru rigid au fost operate „verificările“ şi *„epurările“* la toate nivelurile partidului.

În România, prima „verificare“ are loc în 1948 - 1950. În mai 1950, Gheorghiu-Dej face publică analiza lor. Pentru *„îmbunătățirea compoziției sociale a partidului a cadrelor de partid“* , declară Gheorghiu-Dej, din cei 1 060 000 membri de partid câți fuseseră în februarie 1948, mai rămăseseră 720 000. *În* decembrie 1955, rămăseseră 595 363 membri. *„Epurarea“* fusese coordonată de Moscova, fapt evident şi din reducerea masivă a efectivelor celorlalte *„partide frățeşti“*: în Cehoslovacia, în aceeaşi perioadă efectivele au scăzut de la două milioane la 1,4 milioane membri de partid; în Polonia, de la 1 400 000 comunişti, în 1948 au rămas 1 100 000 în 1952; iar în Bulgaria din 500 000 membri în 1948, în 1951 erau mai puțin de 300 000.

În ce termeni ideologici se punea în discuție *„fracționismul de partid“*, în România, după moartea lui Stalin, aflăm din *„autocriticile“* unor foşti ilegalişti „epurați“. Sancțiunea lor fusese motivată de instanțele superioare ale partidului în termenii: *„în spiritul unității partidului“*, *„păstrării autorității conducerii partidului“, „întăririi legăturii partidului cu masele largi“.*

Pavel Ştefan, bunăoară, fost ministru de Interne (1955), fusese exclus din partid şi *„trimis la munca de jos“* pentru *„discuții fracționiste, purtate în afara cadrului organizat al partidului, pentru calomnierea şi negarea rolului conducător al partidului“.* Din memoriul prin care solicita reprimirea în partid (datat 1 iulie 1964), reiese că fusese exclus pentru că „purtase discuții“ cu alți tovarăşi „în cadru neorganizat“ despre nemulțumirea cu care primise numirea sa într-o funcție la comandamentul aviației. Autocritica autorului conferă notele reprezentării *„disciplinei de partid“* în epocă: *„Eu am reuşit să fac în acea perioadă o analiză profundă şi să înțeleg necesitatea mutării mele la Comandamentul aviației, să smulg din mine orice ambiție şi încăpățânare, orice rămăşiță a gândirii că aş fi fost retrogradat aşa cum am înțeles în acea perioadă,* scrie Ştefan. *Ca soldat disciplinat al partidului (...) trebuia să înțeleg în mod just sensul mutării (...) Discuțiile purtate au fost inadmisibile, ele fiind în cadrul neorganizat al partidului, iar măsurile luate de partid împotriva mea şi sancțiunea supremă ce mi-a fost aplicată au fost juste şi le consider juste. Nu-mi era permis mie şi nimănui nu-i este permis să discute în afara partidului sau să-şi manifeste nemulțumirea față de anumite hotărâri luate de partid“.*

Asemenea accepțiuni ale disciplinei vor inhiba orice spirit de inițiativă. *„Crima de gândire“* imaginată de Orwel în celebrul său roman *„1984“* este, de altfel, reprezentarea extremă a efectelor ei.

II. Forme şi tehnici de propagandă

II. 1. Reprezentări sociale şi propagandă

Mecanisme funcționale

Dacă în capitolul precedent am abordat procesul de formare a reprezentărilor sociale, insistând asupra determinării raporturilor între formele intelectuale şi situațiile socio-politice, în cele ce urmează continuăm analiza unor reprezentări sociale datorate ideologiei comuniste din perspectiva acțiunii actorilor sociali implicați în propagarea lor.

În studiul său asupra trecerii de la o teorie ştiințifică la reprezentările sale sociale, S. Moscovici (1976) aprecia că procesul presupune:

1. Ca teoria ştiințifică (in cazul nostru, ideologia) să se schimbe într-un ansamblu relativ autonom de relații, susceptibil de a se constitui într-un cadru de conduită al fenomenul pe care l-a evidențiat şi compatibil cu sistemul de valori dominante;

2. Stabilirea unității semnificațiilor în raport cu circumstanțele penetrării sale sociale, aspectele esențiale ale realității pe care o afectează şi asupra căreia respectiva teorie poate avea o acțiune.

Cum se „materializează" conceptele teoretice în reprezentări? Procesul pare sa conțină doua momente convergente, răspunde S. Moscovici. Primul este cel al **obiectivării** teoriei (respectiv conceptului), moment în care ea e schematizată. Etapa se realizează prin două secvențe: una care merge de la teorie la imaginea sa; cealaltă care relaționează imaginea cu edificarea socială a realității. În prima secvență, noua teorie este confruntată cu sistemul de valori existent. A doua are consecințe mai complexe. În final, ea devine un sistem propriu de categorizare a persoanelor şi comportamentelor.

Cel de-al doilea moment, **ancorarea** presupune inserția teoriei in ierarhia valorilor si printre operațiile sociale cotidiene. Ancorarea

transformă ştiința (sau ideologia) în cadru de referință şi în rețea de semnificații. Deşi elaborată într-un cadru restrâns de specialitate, într-un timp (nu foarte scurt), noua doctrină ori paradigmă se transformă într-un „a şti" util tuturor. Prin reprezentarea socială astfel realizată, teoria se constituie într-un mediator şi un criteriu de relații între grupuri şi valori comune. La acest nivel însumează interpretarea relațiilor interpersonale şi a conduitei membrilor grupului ce-o preiau. În final, reprezentarea sa socială devine sistem social de interpretare polivalent, mult mai general decât destinația teoriei ce-a generat-o, parțial automatizat si prin aceasta, parte integrantă a comportamentului social, real şi simbolic (Moscovici, 1976).

Din exemplele prezentate in capitolele precedente reiese că, din momentul în care se constituie în sisteme de interpretare, reprezentările sociale datorate unor concepte fundamentale ale ideologiei comuniste dobândesc statut social de mediator între membrii aceluiaşi grup, devin ceea ce Moscovici numeşte „*ordinatori de conduite si percepte*" (1976, p. 182). În cazul societăților comuniste post-belice, după *„regimul democrațiilor populare"*, reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste se impun ca sistem şi criteriu exclusiv de interpretare şi ordonare. Exemplele momentelor istorice narate dovedesc cum contextul penetrării unei teorii in societate defineşte sensul dominant ataşat reprezentării sale. Ca şi în antropologie sau istorie, importanța contextului este recunoscută şi de sociologi deşi deseori (în anchetele de opinie, mai ales) se uită de acest aspect.

În general, difuziunea unei reprezentări sociale instituie o *relație de opoziție* față de o concepție alternativă. Relația de opoziție este împinsă la limita antagonismului în cazul ideologiei care, prin definiție, are caracter partizan şi exprimă interesele sau opțiunile unui grup social. Ideologia comunistă se propunea în fond ca o credință iar în final ca dogmă, revendicând în exclusivitate *„adevărul",* în opoziție totală cu *„minciuna"* ideologiei contrare, capitalistă (aşa cum islamul revendică pentru sine „adevărul" în opoziție cu lumea creştină şi invers). Ideologia propune o imagine, o reprezentare despre lumea socială, iar aceasta este în primul rând justificativă, defensivă şi apologetică. Dincolo de un „sâmbure de adevăr", scotomizează realitatea şi riscă să devină *„falsă conştiință"*. Mai presus de viața reală, ideologia

comunistă instituie sloganul *„cine nu-i ca noi, e-mpotriva noastră“*.

În faza de declin a oricărei ideologii se accentuează distorsiunea realității la care ea se referă. Pornind de aici o seamă de autori consideră ideologia comunistă ca fiind o imagine răsturnată. A. Soljeniţîn a caracterizat-o drept *„credință în care nu se crede*“*,* iar N. Mandelştan a numit aceeaşi ideologie *„biserică pe dos“*. Difuziunea largă, împărtăşirea în masă a unei ideologii a făcut pe unii autori să aprecieze că ea *„nu are nimic în comun cu problematica adevăratului şi a falsului, nici cu noțiuni ca ocultarea şi falsa conştiință“* (Giust-Despraises, 1996). Argumentul ar fi că nimeni nu poate evita impactul socialului, nu se poate sustrage influenței sale şi nu poate astfel revendica adevărul unei ideologii, care exprimă efectiv pozițiile unui grup social, categorii sau clase. *Ideologia construieşte o imagine a puterii*, o legitimează ca *adevăr* şi o apără, îndeplinind deci o funcție defensivă. Marxism-leninismul, ca doctrină a lumii comuniste, s-a pretins a fi o „ştiință“, care oferă reprezentări, interpretări colective şi univoce ale realităților social-economice. Sprijinindu-se pe o reprezentare mentală, ideologicul este *„o strivire a fantasmei“* pentru că o proiectează în absolut, o reduce şi o limitează (Kaes, 1996). Logica inferenței silogismului în care concluzia e cunoscută înaintea premiselor este regula operațională a formării acestor reprezentări (Moscovici, 1976). Consensul intersubiectiv se obține în cazul ideologiei nu atât pe baza adevărului propozițiilor avansate, ci datorită presiunilor exercitate de mijloacele de propagandă: repetiție şi condiționare, orientare polarizată, schematizare stereotipă până la clişeu sau slogan, stigmatizarea poziției contrare, reducerea ei la o caricatură, amenințarea fizică şi psihică etc.

Moscovici (1997) determină trei faze în evoluția fenomenului: a) **faza ştiințifică** a elaborării într-o teorie prin intermediul unor discipline ştiințifice; b) **faza reprezentațională**, când teoria difuzează într-o societate, iar imaginile, conceptele şi vocabularul sunt reproiectate şi adaptate; c) **faza ideologică**, în care reprezentarea este apropiată de un partid, de o şcoală de gândire sau de un organism de stat şi este reconstruită logic pentru a fi impusă în numele ştiinței.

Credința astfel rezultată prezintă un conținut, derivat de jos, şi o formă, derivată de sus, aceasta din urmă dând sens comun unei „aure

ştiințifice“. Ulterior W. Doise (1996) demonstrează cum intervenția unei instanțe sociale, a unui grup sau instituții care îi apără valoarea, transformă reprezentarea socială în ideologie. Autorul menționează printre alte exemple, promovarea unor reprezentări (asupra naturii) de către mişcările ecologice pentru a ilustra mişcarea în trei timpi a unei reprezentări, în drumul ei de la ştiință spre simțul comun şi apoi spre o ideologie. În context, cazul doctrinei marxist-leniniste în perioada comunistă funcționează ca un contra-exemplu: o evoluție de la ideologie spre simțul comun. În concluzie, procesarea informației se realizează printr-o dublă mişcare: 1. ascendentă - de la fapte şi evenimente curente spre noțiune sau teorie; 2. descendentă - de la teorii ştiințifice şi ideologii supuse difuziunii şi receptării sociale, care subsumează experiențe cotidiene unor scenarii preconizate de produse vulgarizate ale ştiinței sau ideologiei. În final, imaginarul colectiv reuneşte reprezentările centrale, comune unui grup social real.

Prin urmare, pentru a deveni parte a vieții cotidiene, teoriile ştiințifice sau ideologice suferă transformări. Rolul acestora revine *„savanților amatori“, „vulgarizatorilor ştiințifici“, „animatorilor culturali“,* cum îi numeşte Moscovici (1976) pe reprezentanții ştiinței, culturii şi tehnicii din public şi pentru public. Adesea, fără a şti, fără a dori, ei sunt un hiatus intre producătorii şi consumatorii actului de creație, participând la formarea reprezentărilor sociale. Consecință a diviziunii între „*producția“* şi „*consumul*“ actului cultural este multiplicarea acestor profesiuni din care în societățile contemporane se remarcă profesia gazetarilor. Ei creează, după expresia aceluiaşi psiholog, o adevărată *„pedagogie a reprezentărilor sociale“*.

În cazul regimului comunist, în cadrul unor şcoli şi cursuri speciale a fost formată categoria *„propagandiştilor“* pentru a media procesul propagării ideologiei comuniste. Erau activişti de partid, animatori culturali, propagandişti ori pur şi simplu cadrele didactice şi restul specialiştilor din toate domeniile care, fără excepție, pe lângă responsabilitățile profesionale o aveau şi pe aceea a răspândirii ideologiei comuniste ca şi *„concepție ştiințifică despre lume si viață“*. Periodic, *„propagandiştii“* erau obligați să participe la cursurile de reciclare vizând ajustările reprezentărilor conform ideologiei din diverse etape ale regimului comunist.

Intervine, aşadar, la nivelul segmentului difuzării un proces psihosociologic tot atât de dificil de definit ca ideologia sau reprezentările sociale: **propaganda**.

Nu întâmplător, propaganda a apărut intr-o perioadă de mari tulburări religioase, s-a perfecţionat în timpul războaielor şi a dat contur publicităţii într-o economie concurenţială (Moscovici, 1976). Cu toate acestea, o metaanaliză a studiilor despre propagandă, le-ar prezenta rezultatele ca nesemnificative. Din punct de vedere metodologic, ele se limitează la descrierea mijloacelor şi tehnicilor sau cercetarea cauzelor şi scopurilor procesului, caracterul acestora fiind mai curând politic şi polemic decât obiectiv şi sistematic. Din păcate însă, în chiar cercetările consacrate din politologie, investigaţiile asupra politicii tind să se restrângă la domeniul gândirii organizate, raţional constituite, logic conduse. Mass-media a devenit o campioană în promovarea dezbaterilor asupra destinului colectivităţilor, percepute prin înfruntarea doctrinelor, prin interferenţa şi ciocnirea *„sistemelor de gândire“*.

În *„Ce-i de făcut?“* (1902), Lenin se dovedeşte a fi primul teoretician modern al acestei forme de comunicare, definind propaganda ca mijloc :a) de formare a unei viziuni asupra lumii; b) de elaborarea unei conştiinţe a individualităţii grupului şi integrării lui în societate; c) de acţiune complementară altor forme de comunicare şi intervenţie socială. Definiţia lui Lenin poate fi apreciată ca operaţională în tratarea psihosociologică a fenomenelor de comunicare tipice propagandei. Reprezentările sociale devin instrument de acţiune prin intermediul propagandei, fapt ce presupune centrarea demersului asupra proceselor psihologice intervenite în acest fenomen.

În formarea reprezentărilor sociale se insistă şi asupra realizării unei intenţii, în **transpunerea** prin intermediul propagandei a unei semnificaţii dintr-un plan intr-altul, fiind creat astfel un **dublu** al realului perceput. Dacă în etapa de elaborare, reprezentarea socială are un scop, în această a doua etapă, ea devine un mijloc, un *instrument de acţiune. Propaganda* incită la acţiune, produce *atitudini,* prin crearea sau modificarea reprezentării realului, subliniază Moscovici (1976), reiterând observaţiile lui Lenin. În raport cu alte forme de comunicare, propaganda conduce la ceea ce poate fi numit un *răspuns-acţiune.* De altfel, în ceea ce s-a numit *„practica de partid“* (adică propagarea ideologiei comuniste în mulţime), propagandei i-a fost declarat „*rolul mobilizator*“. Procesele psihologice, cognitive sau afective, implicate în stabilirea unei conexiuni imediate dintre stimuli şi răspuns, conduc în acest caz la formarea unui *stereotip.* Condiţia apariţiei sale este

definirea situaţiei de aşa manieră încât să nu permită decât două soluţii posibile. Dualitatea aceasta corespunde, în parte, naturii stereotipurilor care pun în joc două răspunsuri: fie adeziunea fără rezerve a subiectului, fie refuzul total. Prin rolul său – de vehicul şi totodată componentă a reprezentărilor sociale - în opinia lui S. Moscovici (1976) propaganda contribuie la: a) întărirea participării sociale (cu ajutorul ei se diferenţiază frontierele organizaţiei sociale implicate iar concepţia membrilor grupului cu privire la o anumită chestiune dobândeşte unitate); b) producerea stereotipurilor; c) indicarea conduitelor (acţiunilor) adecvate. Autorul evidenţiază, în context, alte două funcţii importante ale propagandei: *funcţia ordonatoare* ce se traduce prin afirmarea şi prin încercările de restabilire a identităţii grupului şi *funcţia organizatoare* din care rezultă elaborarea adecvată a conţinutului comunicărilor. Prin intermediul propagandei, reprezentarea socială devine astfel *instrument de acţiune.*

Trecerea de la *reprezentarea-expresie* la *reprezentarea-instrument de acţiune* se realizează prin procesele cognitive care au ca suport limbajul. Însuşi procesul de ancorare al reprezentării sociale este unul de elaborare al mediatorilor verbali fără de care reprezentarea nu se poate dezvolta, nici reţine. În consecinţa, studiul unei reprezentări sociale înseamnă şi analiza limbajului său. În comunicare, limbajul are rolul de vehicul dar un vehicul cu legi specifice, studiată de lingvistică.

De altfel, în regimul comunist singura formă oficială de comunicare a fost propaganda. Organizarea mesajelor ei viza edificarea unei reprezentări a obiectului conformă exigenţelor unităţii câmpului social şi acţiunii partidului. Formarea de reprezentări corespunzătoare stereotipului de acţiune propus a fost una dintre dimensiunile fundamentale ale propagandei din istoria recentă.

Vom încerca, in cele ce urmează, un decupaj al relaţiei lider-mulţime în regimul comunist (liderului fiindu-i totdeauna atribuită calitatea de creator şi vector al ideologiei) prin care este sugestionată mulţimea.

Lideri şi mulţime

„Tendinţa către despotism“ a *„erei mulţimilor*“ este evidentă în raporturile lider-mase de la finele secolului al XIX-lea , după cum

apreciază Le Bon, Weber, Paretto, Tarde.

Într-o celebră analiză consacrată distincției dintre trupul fizic al individului care deține la un moment dat autoritatea și corpul etern al instituției pe care o reprezintă, E. Kantorowicz (1957) reliefa două principii de legitimare a puterii publice. Primul este cel *ereditar-monarhic.* Cel de-al doilea este, în genere, numit *principiul electiv-democratic*. Punctul lor de intersecție a fost Revoluția franceză (1789) care a desacralizat imaginea regelui și fundamentul subtil al existenței sale creat de creștinism, distrugând societățile tradiționale. Acesta poate fi, de fapt, socotit momentul istoriei care a generat apariția *„erei mulțimilor"*. Revoluția franceză a condus totodată la inventarea sărbătorilor revoluției și la cultul eroilor ei, culminând în final cu ceea ce Kantorowicz numește crearea unei *„religii civice"*. În cadrul acestor „religii", prin ceremoniile în care conducătorul și ideologia propagată de el sunt celebrate, se reiterează legătura indestructibilă a persoanei fizice a liderului cu instituția puterii ce-o încarnează. Situația ce se creează este comună liderilor naziști și comuniști iar reprezentările lor sociale prezintă numeroase similitudini. Paginile ziarelor promotoare ale ideologiilor fascistă, nazistă sau comunistă ce întrețin cultul liderilor lor, preamărindu-i ca pe zei, sunt dovezi ale acestor relații.

Autoritatea liderului este astfel plasată deasupra tuturor instituțiilor și corpusurilor intermediare dintre el și mulțime. El apare ca un *„monstru rece și impersonal"* cu putere deplină asupra organizațiilor, mass-mediei și instituțiilor, după cum îl descrie S. Moscovici *(*1997), pe conducătorul *„erei mulțimilor"*. Originea puterii sale este tocmai *„charisma",* cuvânt care în sens tradițional se referă la un personaj sacru și ale cărui definiții suscită imprecizii și controverse. În jurul liderului cu *„autoritatea charismatică"* se creează o zonă de fidelitate și speranță, mulțimea astfel dominată devenind *o „comunitate emoțională"* (Weber, 1971). O dată recunoscut, acest *„har"* al charismei acționează ca un *„placebo simbolic"*. Ca toate forțele primare și irațională, charisma are o dublă față - de grație și de stigmat - trezind pasiuni puternice dar ambivalente.

Mai importante par circumstanțele în care ia naștere o autoritate charismatică. Împrejurările, la rândul lor, sunt exemplare fiind desemnate prin caracteristici ce indică o ruptură clară cu societatea existentă până la un moment dat. În general, faptul se petrece într-un timp de uzură gravă a credințelor și dezgust al oamenilor față de instituțiile tradiționale ce și-au pierdut vitalitatea. Componenții mulțimilor au impresia că în jurul lor totul se prăbușește, dintr-o asemenea fisură ieșind *„liderul charismatic"*. Prin urmare, conducătorul maselor este un uzurpator al trecutului, recunoscut ca atare de mulțime, însuși Napoleon purtând, cu glorie, titlul *„Uzurpatorul"*. Legitimitatea liderului este asociată și

cu crizele de ruptură în profunzimea mentalităților.

Procedurile de legitimitate și identitate trimit la analogii cu teoriile psihologului E. H. Erikson (1972) despre crizele adolescenței. La unii tineri se manifestă într-o manieră patetică generându-le convingerea că nu pot fi „salvați" decât prin identificarea cu un conducător. Imaginile paternale recuzate sunt înlocuite de imaginea unui alt conducător, tatăl sublimat devenind astfel, prin imaginarul disponibil, un șef de bandă sau un cap de coloană.

De altfel, Hitler a intuit bine aceste raporturi ale liderului cu mulțimea când a lansat *„Fuhrerprinzip"* (principiul conducătorului), conform căruia masele și liderul sunt inseparabili. Relațiile liderului cu inconștientul colectiv al mulțimii se manifestă astfel în viziunea sa: *„Ca și femeia a cărei stare psihică nu este determinată de o judecată abstractă, ci de tânjirea afectivă după o forță nedefinită care să îi completeze natura personală și care femeie, prin urmare, va asculta mai degrabă de un bărbat puternic decât să-l domine pe unul slab, tot astfel masele iubesc mai mult un comandant decât un petiționar și se simt mai mulțumite în sinea lor de o doctrină care nu tolerează o alta în afară de ea, decât de acordarea libertății liberale"* (apud Toland,1995, p. 109).

Altă teorie asociază autoritatea liderilor asupra mulțimilor cu *„puterea mitului"*. În concepția lui M. Eliade (1975) mitul narează *„o istorie sacră"* despre un eveniment care a avut loc în *„ținutul primordial"*. Importantă funcție explicativă pentru înțelegerea prezentului are *mitul politic* care furnizează *„chei de interpretare"* și grile în ordonarea haosului tulburător de fapte și evenimente ale prezentului (Girardet,1998).

Miturile societății contemporane nu se deosebesc structural si tematic de marile mituri ale societăților tradiționale. Dinamica lor este aceeași: de la nostalgia trecutului, a unei *„vârste de aur"* se trece la așteptarea și profeția resurecției sale. Relația mulțime-lider este încadrată de Girardet în *„mitul salvatorului". „Salvatorul" (sau omul providențial*, în speță *„liderul charismatic")* are din totdeauna rolul de a înlătura din cetate forțele distrugătoare sau de a instaura ordinea în haosul existent. Personajul său stă sub semnul rupturii și apare ca un luptător ce refuză să se supună destinului. Reprezentării sale îi sunt asociate aceleași imagini - simboluri ale verticalității și luminii: torța arzând, coloana ce se înalță, soarele în răsărit, copacul înalt și protector.

Ce alte caracteristici prezintă liderii *„erei mulțimilor"?* O primă trăsătură este originea lor, în general umilă. Calitățile lor le reproduc pe acelea ale indivizilor nivelați la treapta de jos a mulțimii din care fac parte. Excelează prin proprietăți discursive. Viața lor personală și profesională este în ansamblul ei un eșec.

Primul nucleu de putere alcătuit din „lideri ai mulțimilor" poate fi considerat Biroul Politic sovietic, constituit la 25 martie 1919, din componența căruia făceau parte cinci membri permanenți - Lenin, Kamenev, Krestinski, Stalin, Troțki - și trei

supleanți - Buharin, Zinoviev şi Kalinin. În principal toți aceşti colaboratori ai lui Lenin erau *„revoluționari de profesie“*. Contau, desigur, ca intelectuali deoarece unii începuseră studii superioare fiind eliminați din universități pentru agitație politică. Ori fiindcă pur şi simplu posedau o cultură generală, în speță politică, însuşită ca autodidacți. În ceea ce-o priveşte pe Nadejda Krupskaia, tovarăşa lui Lenin, ce-a patronat învățământul sovietic, era absolventă de gimnaziu. Calitatea de reprezentanți ai mulțimilor le-a fost atribuită prin tehnicile de propagandă descrise anterior. După accesul deplin la putere, tehnicile propagandistice conferă reprezentării lor şi semnificația de *lideri charismatici*.

Altă trăsătură comună liderilor mulțimilor este „dezastrul“ vieții personale, explicațiile fiind asociate cu teoriile lui Freud despre succes.

Într-o celebră carte scrisă, în 1975, de M. MacPherson, după ce intervievase treizeci de cupluri celebre, ziarista la *„Washington Post“* concluzionează că genul de persoane care aleg politica drept carieră sunt acelea care nu se simt bine în relațiile intime. Şi biografia lui Stalin poate ilustra asemenea concluzii. După ce i-a decedat prima soție, liderul sovietic s-a recăsătorit cu Nadejda Aliluieva, fiica unuia dintre tovarăşii săi. Tânăra soție s-a sinucis în 1932, în chiar ziua celei de-a 15-a aniversări a revoluției proletare. Primul fiu al lui Stalin, Iakov a căzut prizonier pe frontul german şi a fost ucis de naziști după ce tatăl său refuzase schimbul propus de aceştia. Cel de-al doilea fiu, Vasili a devenit un alcoolic notoriu. Fiica, Svetalana a cerut şi a primit azil politic în America, locul în care tatăl ei declarase că se află duşmanii de moarte ai lumii pe care el o crease.

Altă categorizare a liderilor societății contemporane distinge între *„liderul care fascinează“, „omul obişnuit“* şi *„tatăl nostru“* (Schwartzenberg, 1977). Creație a mass-mediei, având mai curând trăsăturile specifice reporterului american de televiziune, *„liderul care fascinează“* se supune regulilor publicității şi reclamei după care sunt create şi funcționează vedetele de cinema. Aceste mecanisme sunt parte integrantă a *„spectacolului politic“*, reprezentat de statul contemporan. *„Omul obişnuit“* întruchipează conformismul, ideile preconcepute şi locurile comune şi sporeşte sentimentul de siguranță. *„Mediocru şi obişnuit“,* Hitler a reprezentat pentru început opinia medie, simțul comun, înțelepciunea națională. Mai târziu, în culmea puterii, Hitler se va identifica cu prototipul biblic al *Tatălui* ca şef căruia nu poți decât să i te supui necondiționat.

Sugestionarea şi obedienta mulțimilor

Nu întâmplător, mesajele importante sunt transmise de către lider, în mod direct, unei mulțimi. Fenomenul psihologic care asigură succesul

mesajelor sale este *sugestia* sau *influența* înțeleasă ca o dominare exterioară asupra conştiinței individului ca parte a unei mulțimi.

Un ordin sau o comunicare reuşesc să impună, cu forța unei convingeri, o idee, o emoție, o acțiune, unei persoane care în mod logic nu are nici un motiv valabil de a şi le însuşi. Indivizii au iluzia că au decis ei înşişi, fără să-şi dea seama că fuseseră sugestionați sau influențați. Fenomenul este investigat în societatea contemporană mai ales în legătură cu tehnicile de marketing. Prezumtivul cumpărător al unui produs suferă pasiv influența unei oferte de vânzare, acceptată fără control, ca şi cum personalitatea sa ar păli în fața semenului ce-i face oferta. Este de ajuns ca o vedetă de cinema sau televiziune să recomande un şampon sau o marcă nouă de biscuiți pentru ca vânzarea acestora să înregistreze creşteri vizibile, consumatorii suferind efectul sugestiei actorului.

Freud a sesizat specificitatea fenomenului. În cazul sugestiei se suscită în creierul unei alte persoane o idee a cărei origine nu este examinată ci acceptată ca şi cum s-ar fi format în mod spontan şi de la sine.

Sugestia din planul colectiv este asociată cu nevroza din planul individual (Moscovici,1976). Aceasta pentru că ambele presupun o deturnare a gândirii logice, chiar evitarea ei, în preferința pentru gândirea non-logică. Totodată pare a se produce sciziunea individului între partea sa rațională şi cea irațională, între viața interioară şi cea exterioară. Şi într-un caz şi în celălalt - sugestie colectivă sau nevroză individuală - se observă o pierdere a raportului cu realitatea şi a încrederii în sine. Omul se supune astfel întru-totul autorității grupului sau celui care îl conduce. Ceea ce face din obedință față de colectivitate, se află deseori în totală contradicție cu ceea ce ştie că este moral.

Cum poate fi sugestionată mulțimea? În opinia psihosociologilor, două sunt direcțiile esențiale: prin *cuvânt* şi *măsuri represive.* Despre obținerea efectelor politice dorite cu ajutorul cuvântului s-a scris o bogată literatură de specialitate relevând incomensurabila putere a discursului public. Le Bon remarca pe bună dreptate că nu faptele eroice, prin ele însele, sunt cele care impresionează imaginația populară ci modul în care sunt prezentate. Ele trebuie să producă imagini şocante care să ocupe şi să obsedeze mintea individului din mulțime iar ideile trebuie îmbrăcate în forme simple. *„Să cunoşti arta de a impresiona mulțimile, înseamnă să cunoşti arta de a le cârmui“,* concluzionează Le Bon (1990, p. 37).

Între mulțime şi orator, relația de sugestionare este facilitată de *obedință.* Fenomenul pare a fi o premisă socială de exercitare a măsurilor coercitive şi opresive, tipice guvernărilor totalitariste.

O realitate a secolului XX este aceea că, din 1933 încoace, aproape 45 milioane

de oameni au fost uciși în camere de gazare și lagăre politice. Analize filosofice asupra *obedienței,* înțeleasă ca element de bază în structura vieții sociale și totodată ca o cerință a vieții comunitare contemporane, au efectuat M. Weber (1947) și H. Arendt (1951). În planul psihologiei experimentale, de referință se menține studiul lui S. Milgram (1961) care conchide că politica uciderii atâtor semeni a putut fi aplicată din cauza *comportamentului obedient al individului*, *mecanismul psihologic care leagă acțiunea individuală de scopul politic*.

Obediența permite exercitarea actelor agresive ale unor indivizi împotriva altora - acte înțelese ca sarcini de serviciu sau fapte eroice prin raportarea la comandamentele ideologice ale momentului. Se impun și câteva observații cu caracter particular. Obediența poate fi și nobilă sau educativă. Poate să conducă la acte de binefacere și bunătate, nu doar la distrugere. De asemenea, sunt persoane pentru care obediența reprezintă o tendință comportamentală profund înrădăcinată.

În ideologiile totalitare, în general, nu există altă alternativă decât cea a atitudinii obediente. Mussolini și fasciștii italieni au fost aceia care au pus în circuit termenul de „*totalitar*“ pentru a deosebi ideologia lor de liberalism și socialism. Il Duce cerea supunerea oarbă a mulțimilor față de liderii lor. Unul dintre sloganurile lui Mussolini era chiar *„credere, obbedire, combaterre“* (crede, supune-te, luptă). Lozincile propagandistice afișate în spațiile urbane răspândeau credința în conducător. *„Mussolini are totdeauna dreptate!“* – era una dintre ele *(*Robson, 1997*).*

Toate tehnicile de sugestionare ale mulțimii sunt, de fapt, *tehnici de propagandă,* intrate in limbajul natural sub denumirea de *manipulări prin cuvânt.* Ele se înscriu in clasificarea operată, după criteriul efectelor sociale, de P. G. Zimbardo și M. R. Leippe (1991) în *categoria manipulărilor mari* (cu amplitudine și durată de mare extensie). Într-o clasificare propusă de R. J. Lifton (1969) pentru „*reformarea gândirii și psihologiei totalitare“* sunt identificate următoarele:

1. Controlul comunicațiilor de masă;
2. Manipularea „mistică“ (înțelegând prin aceasta, în principal, cultul personalității liderului);
3. Cerința de „puritate“ a indivizilor;
4. Cultul confesiunii (practicat în corelație cu „cerința de puritate“ și realizat prin criticile și autocriticile de partid);
5. Prezentarea ideologiei ca o „știință sacră“;
6. Remodelarea limbajului;
7. Situarea doctrinei mai presus de orice interes personal;
8. Delimitarea socială în spirit maniheist.

În analiza asupra reprezentării ca instrument de acțiune prin intermediul propagandei, propunem în cele ce urmează câteva studii de caz asupra acestor procese cu remanențe în mentalul colectiv post-comunist.

II. 2. Manipulări de sovietizare

Amorsarea anti-comunismului

La mai bine de două decenii de la căderea comunismului este greu de imaginat *„fascinația universală a lui Octombrie Roșu“* (Furet, 1996) din perioada interbelică. Tânărul stat sovietic unde ierarhia valorilor burgheze fusese răsturnată, apare intelectualilor occidentali iluzionați de utopia dreptății și echității sociale, ca *„avangardă a umanității“*. *„A întruchipat pacea, revoluția internațională, reînvierea iacobinismului, patria muncitorilor, societatea eliberată de sub tutela burgheziei, omul dezalienat, anarhia capitalistă învinsă, economia redată producătorului“* este portretul ce-l face F. Furet (1996, p. 227) Uniunii Sovietice în viziunea occidentalului anilor 30 ai secolului precedent. Oameni de cultură și scriitori precum R. Roland, H. Barbusse, L. Aragon, A. Malraux, A. Gide, H. Mann, B. Brecht, A. Huxley, E. M. Forster au contribuit din plin la idealizarea, falsificarea și popularizarea modelului sovietic.

Fascinați de creația lui Stalin au fost și exponenții celorlalte ideologii totalitare. În epoca de ascensiune a nazismului, însuși Hitler și-a exprimat admirația față de regimul sovietic. Societățile muncitorești de gimnastică, celulele de întreprindere, cortegiile masive, materialele de propagandă destinate mulțimii sunt practici sovietice din care s-a inspirat național-socialismul. Comună cu cea leninistă era și obsesia lui Mussolini de a crea un nou popor, format din *„oameni noi“*.

„Pasiunea revoluționară“ a Occidentului s-a înflăcărat în anii ascensiunii naziste. Incendierea Reichstagului (februarie 1933) a fost manipularea prin care naziștii au dat semnalul intrării în *„era tiraniilor“* (Halevy, 1936).

Faimosul proces de la Leipzig intentat cominternistului bulgar Gh. Dimitrov, acuzat de incendierea Reichstagului, se prezintă ca o confruntare între propaganda nazistă și cea comunistă. *„Lumea credea că asistă la o luptă clasică între adevăr și minciună, între vinovat și nevinovat,* explică, A. Koestler. *În realitate, amândouă partidele erau vinovate dar nu de crimele de care se acuzau reciproc. Dar nici atunci, nici mai târziu, Occidentul nu a înțeles cu adevărat, psihologia totalitară“* (1955, p. 232).

După *„noaptea cuțitelor lungi“* (30 iunie 1934) şi marile greve muncitoreşti în Franța (vara lui 1934), liderul Partidului Comunist Francez, M. Thorez, a lansat într-un mare miting lozinca înființării unui *„Front Popular al Muncii, Libertății şi Păcii“*. Acesta este începutul noii politici comuniste când lozinca de *„front popular“* sau *„front antifascist“* a înlocuit sloganul *„luptei de clasă“* (ideea de *„democrație revoluționară“* fiind reciclată de comuniştii francezi din istoria anului 1793). Thorez a fost invitat la Moscova unde în fața Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a şi-a prezentat raportul despre noua tactică politică a comuniştilor francezi. Extinsă în toate țările Europei Occidentale, prin ea partidele comuniste şi-au sporit membrii şi simpatizanții. Astfel, *„revoluționarul de profesie“* nu mai agita steagul roşu cu secera şi ciocanul (simbol al „dictaturii proletariatului“), ci adoptă masca *„antifascismului democrat“*. Popularitatea „antifascismului“ creşte simultan cu accentuarea identificării democraților cu comuniştii.

Franța a polarizat majoritatea activităților Cominternului în această perioadă (în mai 1936 fiind înregistrată victoria electorală a Frontului Popular). Şi crearea Brigăzilor Roşii Internaționale în războiul civil din Spania a condus la sporirea prestigiului militanților comuniști. În Anglia apare *„grupul de la Cambridge“* alcătuit din tineri intelectuali ce vor avea la finele războiului, din funcțiile de mare influență ocupate în Marea Britanie şi America, un cuvânt greu de spus în favoarea Uniunii Sovietice.

În toți aceşti ani de creştere a popularității stalinismului şi confuziei sale cu democrația, în Uniunea Sovietică se desfăşoară *„marea teroare“* a proceselor politice şi epurărilor staliniste, nestingherită de criticile „lumii libere“. Fascinația şi imperativele lumii sovietice sunt atât de puternice încât aceia care-şi mărturisesc dezamăgirile sunt repudiați chiar şi în exteriorul ei. Scriitorii Panait Istrati şi Andre Gide sunt renegați de foştii lor tovarăşi, comuniştii francezi, în urma adevărurilor critice scrise.

Într-o analiză retrospectivă asupra formării reprezentărilor sociale a Uniunii Sovietice ca model de democrație, atrag atenția câteva evenimente. Din memoria colectivă a popoarelor, prin tehnicile de propagandă ce vor fi utilizate ulterior, s-a şters repede alianța Stalin-Hitler (1939).

Din septembrie 1939 şi până în iunie 1941, Stalin fusese, bunăoară, principalul aliat al lui Hitler. În acest timp, Uniunea Sovietică a anexat noi teritorii şi a săvârşit atrocități precum *„masacrul de la Katyn“*. După invadarea Uniunii Sovietice de către trupele naziste, Stalin s-a adresat *„fraților şi surorilor“* sovietici impunându-le rezistența cu orice preț. Acesta este primul moment când liderul de la Kremlin

speculează sentimentele naționale. Până la capitularea Germaniei (mai 1945), lui Stalin i se va atribui calitatea de cel mai înverşunat duşman al nazismului. Țările invadate de armatele sovietice în drumul lor spre Berlin (1944), au fost prezentate propagandistic drept *„țări eliberate“*. Datorită alianței cu anglo-americanii, la finele războiului, pe Elba, steagurile americane şi cele sovietice vor flutura împreună.

Şi situația statele europene intrate în orbita sovietică prezintă anumite particularități favorabile sovietizării. În primul rând, lipsa tradițiilor democratice (cazul statelor din Balcani). Singură Cehoslovacia, mai bine dezvoltată economic şi emancipată social, părea bine înscrisă pe drumul democrației parlamentare pluraliste. În Europa de Est, sub influența nazismului, apar partide de dreapta. „*Legiunea arhanghelului Mihail“,* în varianta românească, a avut mare aderență la sătenii şi preoții din mediul rural. *I*dealul *„reîntoarcerii la o formulă neo-medievală de autocrație, ortodoxie, naționalism“* (Fischer-Galați, 1996, p. 31) a atras deopotrivă studenți, lucrători, intelectuali şi funcționari din mediul urban. Oricât ar părea de paradoxal, între ideologia legionarilor şi cea a comuniştilor există însă multe similitudini (spre exemplu, relația dintre sacrificiul suprem şi victorie).

Descrierea României interbelice, făcută de S. Moscovici, impresionează prin contrastul cu alte analize propagandistice ale perioadei: *„În exterior: prinsă între țări neprietenoase ce-i cedaseră teritorii la sud şi la vest, ea* (România n.n.) *trăia între frontierele determinate de Aliați pentru a putea face parte din zidul de apărare împotriva revoluției bolşevice la est. Toate amenințările veneau dintr-acolo; aceasta era convingerea cea mai răspândită. Era astfel desemnat cu claritate pericolul care pândea existența României, iar comunismul, duşmanul națiunii, era denunțat cu asupră de măsură. Aşa se spunea la şcoală, aşa scriau ziarele, aşa se predica în biserică. Acesta a fost, fără îndoială, nu numai motivul care a determinat naşterea fascismului românesc, dar el explică şi de ce a fost cea mai mare mişcare fascistă din Europa de Est. Toate miturile sale s-au întemeiat pe lupta anticomunistă ca o lupă care concentrează razele şi aprinde focul ce trosnea în România anilor 30. În interior: o societate secționată în două, despre care se spunea că este administrată de o constituție democrată. Or, doar o fracțiune din fiecare strat social se bucura de dreptul la vot şi de o oarecare libertate (...). Desigur țara era bogată, teribil de îmbelşugată şi se voia o copie a Occidentului. Toată lumea ştia însă că era dezorganizată şi administrată după obiceiuri corupte şi arbitrare moştenite de la Imperiul Otoman a cărui colonie fusese cândva. Orice se putea cumpăra şi vinde, până pe treptele tronului. Mai bine de o jumătate de secol după proclamația de independență, România continua să fie o țară rămasă în urmă, paralizată de tradiții din alte vremuri. Apăsarea unui cler atotputernic îi limita orizonturile intelectuale şi sociale, o birocrație incompetentă punea piedici în calea economiei iar viața politică se sufoca sub greutatea unei monarhii afaceriste, susținută de marile familii“* (2000, pp. 124-125)

În cel de-al doilea război mondial, Ungaria, Bulgaria, Slovacia, România au dovedit sentimente pronaziste.

Tactica „frontului popular“ şi „strategia salamului“

Sovietizarea ţărilor Europei de Est şi Centrale (1944-1948) poate conta ca *marea manipulare* a secolului XX. Printre tehnicile de propagandă folosite a fost *amorsarea.* Efectul ei se bazează pe „ademenirea“ unui subiect de a lua o decizie prezentându-i o propunere iniţială interesantă. Fie i se ascund unele inconveniente la început, , fie se evidenţiază unele avantaje fictive. Adevărul i se dezvăluie subiectului abia după asumarea deciziei.

Explicaţia psihologică a fenomenului propusă de Cialdini şi colab. (1978) se bazează pe teoria că responsabilitatea angajamentului îl uneşte pe individ cu faptele sale. Ulterior R. V. Joule (1998) conferă teoriei următoarele accente: a) doar faptele ne angajează; b) gradul de angajare depinde de contextul în care angajamentul a fost asumat. În esenţă, un act angajează subiectul, proporţional convingerii acestuia de-a fi avut libertatea de decizie. Subiecţii ce n-au fost forţaţi în adoptarea unei decizii, sunt mai motivaţi în îndeplinirea ei decât cei care au fost. Astfel se realizează *supunerea fără constrângere*.

În planul istoriei post-belice, până la Conferinţa de Pace de la Paris (1946), guvernele ţărilor ocupate de sovietici sunt subordonate unei Comisii Aliate de Control, alcătuite din reprezentanţii Uniunii Sovietice, Statelor Unite ale Americii şi Marii Britanii. Conţinutul înţelegerilor privind sferele de influenţă nu era cunoscut nici măcar de componenţii acestor misiuni. Bunăoară generalul C. V. Schuyler, şeful misiunii americane în România, ori de câte ori raportează superiorilor săi că sovieticii îşi depăşesc prerogativele, primeşte răspunsuri liniştitoare care recomandă toleranţă. (Schuyler, 1997). Documentele de arhivă dovedesc că în momentul ieşirii României din războiul împotriva Aliaţilor (august 1944), în limbajul Marilor Puteri intraseră deja sintagmele care marcau existenţa „*sferelor de influenţă*“, România fiind atribuită celei sovietice. O dovadă este scrisoarea adresată de Churchill lui Roosevelt în iunie 1944, în care primul ministru britanic afirmă: *„Ruşii sunt singura putere care pot face ceva în România şi am crezut că era stabilit între Dvs. şi mine ca pe baza unor termeni rezonabili de armistiţiu, exceptând compensaţiile, ei să dirijeze situaţia din România“* (apud Fisch, 1993, p, 125).

Pregătiţi special pentru acţiunile politice plănuite la Kremlin, cominterniştii aflaţi în Uniunea Sovietică în timpul războiului, au revenit la finele lui în ţările de origine pentru a ocupa funcţii de conducere. În 1945, Matyas Rakosi şi Boleslav Bierut erau liderii comuniştilor

unguri şi respectiv polonezi, Clement Gotwald conducea partidul comunist din Cehoslovacia, Walter Ulbricht pe cel din Germania de Est iar Gheorghi Dimitrov devenise preşedintele Consiliului de Miniştri din Bulgaria (1946). Singurul lider comunist, „nepregătit“ în Uniunea Sovietică, fusese românul Gheorghiu-Dej.

În etapa de pre-comunizare, în aceste ţări fuseseră formate guverne de uniune provenite din *„fronturile“* apărute, în timpul războiului, după recomandările sovieticilor.

„Frontul democratic“ din România a fost alcătuit din reprezentanţii Partidului Comunist, Partidului Social-Democrat, Partidului Naţional Ţărănesc şi Partidului Naţional Liberal, sub denumirea de Blocul Naţional Democrat (BND - iunie 1944). În numele BND au fost constituite guvernele de „coaliţie“ conduse de generalii Constantin Sănătescu şi respectiv Nicolae Rădescu. Practica este similară şi în celelalte state vecine: în noiembrie 1944, la Szeged (Ungaria) s-a format Frontul naţional de independenţă; în Bulgaria, partidele comunist, ţărănist şi socialist constituiseră Frontul patriei; în Cehoslovacia, în aprilie 1945, prin Frontul naţional s-a instaurat, de asemenea, un guvern de uniune; în viitoarea Germanie Democrată va fiinţa, de asemenea, un Front unit.

„Fronturile“ şi guvernele de uniune din ţările în curs de sovietizare permit comuniştilor controlul sectoarelor cheie - armata, justiţia şi internele - după planul iniţiat de Kremlin. *„Curelele de transmisie*“ ale directivelor secrete, ce urmau a fi duse la îndeplinire *„în numele poporului“,* sunt *„emisarii Moscovei*“ - cominterniştii veniţi cu Armata Roşie de ocupaţie şi ambasadele sovietice din aceste ţări. Toate instituţiile coordonate de comunişti se aflau, de fapt, în subordinea celor sovietice a căror organizare şi funcţionare o imitau. Prin utilizarea *amorsării* s-a prezentat mai întâi modelul *„fronturilor populare“,* apoi pe cel al *„regimurilor de democraţie populară“,* pentru ca ulterior acceptării acestor concesii să fie impus sistemul sovietic. *„Fronturile populare“* şi *„regimurile de democraţie populară*“ pot fi, la rându-le circumscrise categoriei manipulărilor numite *„tehnica piciorului în uşă“*.

Utilizată în marketing şi diplomaţie, tehnica „piciorului în uşă“ determină indivizii să accepte o concesie majoră, prezentându-li-se mai întâi o cerere nesemnificativă, dar de aceeaşi natură, căreia i se va da curs. Abia după aceea se vine cu cererea avută în vedere de la bun început pe considerentul ca „uşa“ astfel forţată poate fi larg deschisă.

Tactica *„fronturilor populare*“, corelată cu manevrele invizibile numite de istoricul J. P. Soulet (1998) „*strategia calului troian*“ prin

care comuniştii au fost infiltraţi în toate structurile de conducere, au scăpat atunci înţelegerii contemporanilor. Sub acuzaţiile de „fascism“ şi colaboraţionism“ au fost eliminaţi foştii politicieni şi lideri de opinie din structurile instituţionale. Aceeaşi strategie a *„calului troian*“ a permis copierea modelului Armatei Roşii. Totodată a fost aplicată altă tehnică de manipulare, denumită plastic de liderul comunist maghiar Matias Rakosi, *„strategia salamului*“ care-o explica şi recomanda astfel tovarăşilor din *„ţările frăţeşti“*: *„a tăia zi de zi, felie cu felie, reacţiunea care se ascunde în celelalte partide politice“* (apud Soulet, 1998, p 25). Începuturile aplicării sale pot fi plasate, în România, în cadrul *„proceselor criminalilor de război“*. Sub acuzaţia de *„vinovaţi de dezastrul ţării,*“ au fost condamnaţi conducătorii ţării din timpul războiului purtat alături de armatele naziste. În acea perioadă, toţi liderii politici şi ziarele reprezentative ale vremii cereau pedepse maxime pentru cei care târâseră ţara alături de învinşi, împotriva Uniunii Sovietice.

Cei dintâi prigoniţi în conjunctura politică creată după război au fost „legionarii“ ca exponenţi ai nazismului în România. În ideea falsă că anglo-americanii nu vor admite sovietizarea ţării, legionarii încercaseră să se „adapteze“ schimbărilor din ţară. Antamaseră, în consecinţă, diverse alianţe politice (întâi cu partidul ţărănesc, apoi cu cel comunist) ca să reziste anti-fascismului exprimat după înfrângerea Germaniei naziste.

Până a se ajunge însă la „*guvernul de largă concentrare democratică“* în frunte cu dr. Petru Groza, impus la 6 martie 1945 (cu ajutorul căruia au fost promovate măsurile de sovietizare a ţării şi manipulate alegerile parlamentare din 1946), vor fi utilizate şi alte tehnici de amorsare a opoziţiei. Eficiente au fost tacticile „*compromisului“* şi *„tovarăşilor de drum“* teoretizate de Lenin încă înainte de revoluţia bolşevică.

„Regimurile de democraţie populară“, ca etape de tranziţie în impunerea deplină a puterii şi controlului sovietic, ilustrează *„compromisul*“ propus de Lenin. Pentru a accede la putere, recomanda acesta, partidul bolşevic trebuia să facă unele compromisuri politice cum ar fi alianţele tactice - vremelnice şi reversibile - cu alte partide. *Aliaţii tactici* sunt numiţi în limbajul ideologiei leniniste „*tovarăşi de drum*“. Din cauza originii lor sociale „nesănătoase“, aceştia sunt însă consideraţi inapţi să primească iniţierea în categoria *„revoluţionarilor de profesie“*. Manipulându-i prin specularea unor interese comune,

aliaţii“ pot parcurge o bucată de drum alături de comunişti. Deşi teoria *„luptei de clasă“* îi condamnă la dispariţie, ei nu vor fi lichidaţi înainte de a fi adus foloasele scontate de comunişti în *„victoria revoluţiei“*. Nici un partid politic n-ar putea exista fără asemenea alianţe; numai cine nu este sigur de el însuşi se poate teme de alianţe vremelnice, fie chiar şi cu oameni nesiguri -, îi sfătuia Lenin, în numele *„moralei proletare,“* pe adepţii săi.

Manipulări politice de proporţii s-au produs, în România, în timpul primelor alegeri electorale post-belice (toamna lui 1946). Metodele de manipulare utilizate pentru a falsifica rezultatele au fost aceleaşi ca şi în celelalte *„ţări de democraţie populară“*.

Spre exemplu, în judeţul Arad, conform documentelor din arhivele speciale, BPD obţinuse doar 19% din voturi (un procent asemănător celorlalte judeţe din ţară, alegerile fiind, în realitate, câştigate de ţărănişti). Din declaraţiile „anchetei Pătrăşcanu“ reiese că la Arad fuseseră trimişi pentru pregătirea alegerilor circa 40 de reprezentanţi ai unor instituţii centrale. Alegerile trebuiau să pară libere dar misiunea delegaţilor consta în crearea cadrului de manipulare. Nimeni nu fusese oprit de la votare (Raţiu, 1996) însă măsluirea rezultatelor se pregătea prin desemnarea membrilor biroului electoral. Aparent totul era corect: în faţa reprezentanţilor tuturor partidelor înscrise în cursa electorală se puneau într-o căciulă bileţele cu numele celor propuşi pentru a fi preşedinţii secţiilor de votare. Preşedintele Comisiei judeţene electorale (exponentul guvernului Groza) după ce extrăgea biletele - indiferent de conţinutul lor - rostea numele celor memoraţi anterior de pe listele cu oamenii BPD. După votare, procesele verbale se întocmeau după indicaţiile preşedinţilor. Din aceste manipulări s-a păstrat şi sloganul *„nu contează cum se votează, contează cine numără voturile“*.

La finele anului 1945 deja, din Germania şi până în Coreea, practicile utilizate de sovietici în „*ţările eliberate“* prezintă imaginea unei pânze de păianjen invizibile încă pentru cei care trăiesc înăuntrul ei. Pregătirea ei începuse însă la Kremlin încă din 1943. Împotrivirea la instaurarea practicilor şi instituţiilor comuniste devenise, după numai un an de ocupaţie sovietica, tot mai lipsită de sorţi de izbândă. Înfiinţarea, după model sovietic, a *tribunalelor poporului* şi a *comitetelor populare* din instituţiile administrative şi economice au avut ca efect intimidarea şi mai apoi anihilarea oricărei reacţii de impotrivire.

Agitaţie şi propagandă

Agitaţia şi propaganda numite astfel şi în broşurile ideologice fac parte din practicile declarate şi învăţate în şcolile de pregătire ale

activiştilor de partid.

Sub raportul teoriei reprezentărilor sociale, *propaganda este singura forma de comunicare publică in regimul comunist* (Moscovici, 1976). Propaganda edifică sau ajustează reprezentarea sociala asigurând coerenţa câmpului său propriu. Funcţiile ordonatoare şi organizatoare ale reprezentării sunt potenţate prin antagonismul tipic propagandei comuniste. Rezultatul este întărirea coeziunii interioare a grupului propriu şi accentuarea polarităţii cu grupul opus. *„Sarcina partidului* - scria Lenin în 1904 - este tocmai dirijarea luptei de clasă. El o face prin *propagandă („a răspândi printre muncitori o concepţie justă asupra societăţii actuale") şi* prin *agitaţie („a participa la toate manifestările spontane ale luptei de clasă muncitoreşti şi de a dezvolta în legătură cu cuvintele de ordine concrete şi limitate, conştiinţa lor")*. În vocabularul leninist, *„a face agitaţie"* înseamnă a îndemna la acţiune imediată, funcţie de programul politic.

„Lozinca" şi *„manifestul"* sunt *„mijloace de agitaţie"* frecvent folosite. Pentru propaganda cu efecte de lungă durată, Lenin recomanda ca în interiorul sindicatelor muncitoreşti să fie infiltrată o *celulă a partidului* cu asemenea misiuni. Comunicarea cu muncitorii trebuie să fie însă diferită de aceea din interiorul celulei conspirative.

Agitaţia şi propaganda comunistă în ţările europene invadate de Armatele Roşii a utilizat un complex de forme şi mijloace coordonate de sectorul de propagandă al PCUS.

În România, a fost înfiinţată Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS, noiembrie 1944). Şi în ţări europene au apărut astfel de asociaţii în scopul difuzării metodelor şi conţinutului propagandei sovietice. La nivelul conducerii de partid, unul dintre cele mai importante sectoare era cel de *agitaţie şi propagandă* (*„agit-prop")* condus în România în perioada 1944-1957 de Iosif Chişinevschi (Roitman), secondat de Leonte Răutu (Oigenstein).

Organizarea de demonstraţii şi mitinguri muncitoreşti a fost o prioritate a sectorului *„agit-prop"*. Scopul acestora viza ocuparea poziţiilor strategice de către comunişti în guvernele constituite după tactica *„fronturilor democratice populare"*.

Aşa cum relatează un *„martor privilegiat"* al cercului puterii, fostul şef de cabinet al lui Gheorghiu-Dej, participarea muncitorilor la demonstraţii era hotărâtă de comitetele de partid ale întreprinderilor unde lucrau. În timpul marşului, participanţii primeau *„cuvânt de ordine"* să scandeze o lozincă sau o revendicare (Sfetcu, 2000).

Eficienţa în activităţile de agitaţie şi propagandă era totodată şi criteriu de

promovare al activiştilor comunişti. Din declaraţiile din ancheta lui Lucreţiu Pătrăşcanu reiese că fusese sfătuit de către ambasadorul Uniunii Sovietice la Bucureşti şi de către Gheorghiu-Dej să recâştige încrederea tovarăşilor săi prin rezultatele bune din campania electorală. Prin urmare, declară el, *„munca în campania electorală va fi hotărâtoare pentru preţuirea unui membru de partid"*. Şi în etapa de consolidare a regimului, tinerii utecişti vor fi selectaţi de activiştii din sectoarele organizatorice pentru a fi trimişi la şcolile de pregătire a cadrelor de partid pe baza aceluiaşi criteriu al afirmării în activităţile de agitaţie şi propagandă.

În etapa de distrugere a *„lumii vechi burgheze"*, o campanie aparte a fost dirijată împotriva *„cosmopolitismului"*. *„Anti-cosmopolitismul"* desemnează obstrucţionarea influenţelor şi relaţiilor culturale cu spaţiul occidental. Scopul era orientarea exclusivă a intelectualilor, artiştilor şi oamenilor de ştiinţă români către *„marea patrie a socialismului"*, Uniunea Sovietică.

Cazul *„Revistei de Oftalmologie"*, criticată de Academia Română, este exemplar pentru asemenea manipulări.

În iunie 1949, Secţia de Ştiinţe Medicale a Academiei a prezentat în plenul forumului instituţiei un raport asupra Revistei de Oftalmologie, aflată abia la al doilea număr de la apariţie. Redactorii săi au fost acuzaţi de *„cosmopolitism"* pentru că publicaseră în limbile franceză şi engleză articolele unor autori străini. Revista e criticată că ignoră ştiinţa românească dar mai ales pe cea sovietică iar redactorii ei că *„desconsideră limba rusă"*. Şedinţa se finalizează cu o hotărâre a Academiei, publicată de presă, din care reies *„sarcinile de viitor ale activităţii ştiinţifice"* din România. În aceeaşi şedinţă, însuşi preşedintele Academiei, Traian Săvulescu l-a criticat pe sculptorul Constantin Brâncuşi. Artei sale *„decadente"* îi este contrapusă creaţia sculptoriţei sovietice Vera Muhina (cunoscută prin monumentul *„Muncitorul şi colhoznica"* devenit emblemă a studiourilor cinematografice „Mosfilm"). Brâncuşi a fost acuzat că ar fi *„căzut în păcatul aşa-zisei arte pentru artă", „preţuite în dolari de miliardarii de peste ocean*". În concluzie, *"nu are nimic comun cu specificul ţării sale"*.

Altă metodă de manipulare a indivizilor în regimul comunist este prezentarea deciziilor culturale în scopul creării *„omului nou"* ca efect al unei comenzi sociale (răspuns la solicitările „poporului"). Sugestionarea se făcea şi prin tehnica *anchetei de opinie* întreprinse de redacţiile ziarelor „în rândurile cititorilor" şi scriitorilor ori „scrisorilor primite la redacţie de la oamenii muncii".

Bunăoară, în ianuarie 1948, *„Scînteia"* a iniţiat o „anchetă" printre muncitori şi oameni de cultură cu tema *„Ce teme propuneţi artiştilor noştri?"*. Opiniile acestora, publicate în câteva numere consecutive ale ziarului, au fost urmate de „concluziile" extrase într-un articol nesemnat (cum sunt, de altfel, majoritatea editorialele). Ca un ecou, direcţiile impuse sunt redifuzate amplificat de celelalte ziare şi reviste de cultură. Astfel, în revista culturală *„Contemporanul"* din 28 mai 1948, ele au apărut

sintetizate ca jaloane ale *„revoluției culturale“* astfel*:*

„1. Răspândirea învățăturii lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin, aplicarea ei în discutarea fenomenelor actuale româneşti şi străine din toate domeniile (...).

2. Combaterea ideologiei imperialiste în toate manifestările sale.

3. Dezvăluirea şi combaterea rămăşițelor reacționare burgheze în toate manifestările lor în țara noastră.

4. Popularizarea tuturor aspectelor dezvoltării societății socialiste în Uniunea Sovietică, publicarea şi prelucrarea materialelor sovietice şi aplicarea lor la toate aspectele vieții sociale.

5. Reconsiderarea în spirit marxist-leninist a evenimentelor, operelor şi figurilor reprezentative din trecut“.

Prin revistele de cultură s-au difuzat totodată lozinci mobilizatoare precum *„Scriitori faceți din carte unelte de muncă şi arme de luptă“.*

În concordanță cu programul de propagare a ideologiei comuniste, în sectoarele economice din toată țara au fost instalate difuzoare care emiteau programe politice. În programul de muncă al marilor întreprinderi s-a introdus citirea colectivă a editorialelor „Scînteii“, s-au înființat gazete de perete, comisii de răspândire a cunoştințelor ştiințifice, brigăzi de agitație şi artistice. Pe şantierele de muncă patriotică, în întreprinderi industriale şi la sate se deplasează formații de artişti profesionişti cu un repertoriu „angajat“. Stilul *„realismului socialist“* va fi impus ca model în institutele de artă. Introducerea muncitorilor în redacțiile ziarelor şi revistelor de cultură pentru *„îmbunătățirea compoziției lor sociale“* a fost o altă spectaculoasă inovație. Apare astfel mulțimea de *corespondenți voluntari* care îşi trâmbițează succesele de muncă, mulțumesc partidului şi glorifică înțelepciunea conducătorului.

Toate campaniile politice vor fi campanii de presă cu „contribuția“ *„oamenilor muncii“.*

Cele mai citite materiale de acest gen – scrise, bineînțeles, de jurnalişti sub pretinsa semnătură a unor muncitori şi țărani - par a fi cele în stilul satirei populare. Prezentăm, spre exemplificare, un articol apărut în *„Scînteia“,* în 1947, ce se înscrie în *„campania antititoistă“* a vremii:

„Prin regiunea Craiovei, oamenii muncii sârbi şi români îşi exprimă ura față de duşmanii titoişti în versuri simple dar mişcătoare şi cu tâlc. Aceste versuri se bucură de o largă popularitate. Ele colindă satele şi sunt mereu şi mereu îmbogățite de alți şi alți cântăreți anonimi care vor să-şi aibă partea lor de contribuție la înfierarea duşmanului titoist. Aşa se face că aceste versuri sunt o autentică creație colectivă a oamenilor muncii sîrbi şi români de prin părțile locului.

Adeseori, prin satele din partea locului, pe oamenii muncii, sârbi sau români, bătrâni sau tineri, îi auzi cântând:

Peste Dunăre, în deal,

Stă la pândă un şacal
Este Tito, hoț, spionul,
Plin de gol ca şi balonul.
Ochii lui sunt foc şi pară
Vrea pârjol la noi în țară.
Tito, drace, nu-ncerca
Va fi vai de pielea ta!

Pe tot mai mulți flăcăi din sate îi auzi strigând, fie în limba sîrbă, fie în limba română:

Iuda Tito trădătorul
Şi-a vândut țara, poporul
Pentru treizeci de dolari
Celor mai mari cămătari.

La multe din serbările populare, în cadrul căminelor culturale, ca de pildă, la cea din comuna Molovățu, tov. Popescu Eleonora sau vreo altă fetişcană, numai râs şi voie bună, meşteră în ghicitori, adresează spectatorilor următoarea întrebare:

Mic, umflat cu barda-n mână
Şi cu inima hapsână -
Țara fură, țara-mparte
Cu barbarii de departe.

Sala e numai râs. Din fundul sălii o voce de bas răspunde rar şi apăsat „E pre-şe-din-te-le spi-o -ni-lor“. Lumea din nou se prăpădeşte de râs“.

Campania *„antititoistă“* în pretinse versuri populare este prima manipulare prin limbaj ce induce în mulțime teama de război. Practica poate fi înscrisă în tehnica utilizată în marketing sub numele de *„trântitul uşii în față“* (prin ea indivizii sunt determinați să accepte o concesie după ce li se prezintă, în prealabil, o cerere mult mai mare, de aceeaşi natură care are toate şansele să fie refuzată). Pe parcursul regimului comunist se va agita continuu spectrul războiului cu cortegiul nenorocirilor sale pentru ca oamenii să accepte răul mai mic al penuriei economice şi lipsei de libertate individuală. În deceniul nouă, spre exemplu, în România se organizau numeroase mitinguri pentru pace. Paginile de politică externă ale ziarelor erau pline cu ştiri despre conflictele din alte zone ale planetei. Toate pentru ca frigul, criza de electricitate şi alimente să-i apară omului ce le trăieşte ca insignifiante şi perisabile neplăceri, în raport cu primejdiile războiului.

II. 3. Rescrierea istoriei

Memoria colectivă* şi *„munca la istoria partidului“

Perspectiva psihologiei sociale asupra *memoriei colective* înscrie ca moment de referinţă *teoria lui* M. Halbwachs (1935) asupra *cadrelor sociale ale memoriei*. Conform acesteia, memoria ce constituie *„cunoaşterea actuală a trecutului“* nu reprezintă simpla *„conservare a imaginilor*“ ci „*reconstruirea*“ lor. Memoria are, în principal, o *„funcţie simbolică“,* amintirile fiind dependente de ideile generale (cogniţiile, opiniile, credinţele) proprii. Prin urmare e dependentă de limbă (cuvântul este acompaniat de amintiri şi nu există amintiri fără cuvinte, precizează Halbwachs). Astfel se conturează prima accepţiune a termenului în sensul de memorie a societăţii care oferă indivizilor limba şi categoriile gândirii. A doua accepţiune se referă la dependenţa semnificaţiilor faptelor şi sensurilor evenimentelor de anumite grupuri umane. Astfel, evocarea propriului trecut se face apelând la reperele fixate de societate. În raporturile cu istoria şi ideologia, memoria colectivă se structurează în funcţie de cultură şi interese generale.Teoriile construcţionismului social (Bartlett, 1935, Billig şi Edwards, 1994) reiterează că memoria nu reprezintă un simplu dispozitiv de informaţii neutre şi că limbajul este decisiv în organizarea şi reorganizarea memoriei. Limbajul transformă forma şi conţinutul amintirilor noastre.

Aceste particularităţi ale memoriei individuale si colective au condiţionat efortul factorilor de putere din regimul comunist interesaţi de rescrierea istoriei şi reorganizarea memoriei sociale. În planul mentalului individual rezultatul a fost o *interferenţă retroactivă* în scopul unei imagini asupra prezentului distorsionată în concordanţă cu comandamentele ideologiei. *„Munca la istoria partidului are propria sa istorie politică“,* afirmase Troţki (1932) despre falsificarea revoluţiei bolşevice.

În 1928-1930, fusese redactată de somităţi ale Academiei sovietice o lucrare în

trei volume despre războiul civil, unde victoria i se atribuie lui Lenin, secondat de Stalin. La finele anului 1938 a apărut *„Cursul scurt de istorie a PC(b) al URSS“,* scriere care a popularizat o istorie fictivă, oficială a Partidului Comunist din Rusia. Simultan, in *„groapa memoriei“* (Orwell, 1948), au fost aruncate toate personajele devenite indezirabile. *„Cursul scurt“* a fost tradus în toate limbile lumii de oarecare circulaţie, în sute de milioane de exemplare. Prin el, istoria falsificată a revoluţiei bolşevice a fost impusă în Uniunea Sovietică, in condiţiile cenzurii, fără posibilitatea confruntării cu alte surse. Operaţia *de rescriere a istoriei* astfel iniţiată, a funcţionat ca *operaţie de spălare a creierului* mulţimilor care trăiau în imensitatea statului sovietic.

În România, respectiva scriere circula, în anii ilegalităţii partidului comunist, copiată şi răspândită pe foiţă de ţigară. Imediat după 23 august 1944, o primă ediţie a fost publicată în 735 000 exemplare, performanţă fără precedent a tipăriturilor româneşti. Până la Congresul XX al PCUS (1956), *„Cursul scurt“* a fost cartea de căpătâi a istoriei comunismului mondial în întreg lagărul socialist. În concordanţă cu teoriile si stilul ei, a fost falsificată istoria naţională a statelor comunizate. În România, în 1947, a apărut manualul de „*Istoria României“,* în prefaţa uneia dintre ediţiile ulterioare specificîndu-se *„ne-am călăuzit după învăţătura lui I. V. Stalin“* (apud Ţugui, 1999, p. 13).

În cursul istoriei comunismului, cronica evenimentelor sale a primit diverse interpretări, în funcţie de modificările ideologiei. În metodica de predare a istoriei, în şcolile din întreg lagărul socialist, această tehnică de manipulare va purta denumirea oficiala de *„respectarea principiului partinităţii“.* Conform acestuia, istoria naţională se scrie în concordanţă cu directivele partidului. I se subsumau cerinţe precum: prezentarea evenimentelor istorice în consonanţă cu teoriile „*luptei de clasă“;* accentuarea rolului claselor exploatate în progresul social; sublinierea valenţelor pozitive ale prieteniei dintre popoare (relaţiile dintre majoritatea etnică şi minorităţile naţionale era redusă la „lupta comună împotriva exploatatorilor“). Alte distorsiuni şi omisiuni vor contribui la falsificarea istoriei naţionale pentru reprezentarea ei ca o sângeroasă cronică a luptelor dintre *„exploataţi*“ şi „*exploatatori*“.

Spectaculoase sub *raportul adevăr istoric - fals propagandistic* sunt *Directivele de bază ale NKVD pentru ţările din orbita sovietică,* difuzate în Polonia în 1947 (cu certitudine, aceleaşi pentru toate statele sovietizate). Documentul dezvăluie manipulările care-au produs distrugerea „lumii vechi“ şi apariţia instituţiilor şi relaţiilor tipice regimului comunist.

Reproducem în cele ce urmează câteva dintre măsurile enunţate:

„Trebuie realizată în mod accelerat unificarea tuturor partidelor într-un singur

partid, având grijă ca toate rolurile cheie să revină acelor oameni care aparţin serviciilor noastre secrete.

Unificarea organizaţiilor de tineret trebuie făcută rapid. De la conducători de organizaţii locale în sus, în poziţii de conducere se vor repartiza oameni desemnaţi de serviciile noastre speciale (...).

Se va acorda o atenţie deosebită persoanelor cu capacităţi organizatorice şi cu şanse sigure de popularitate. Aceşti oameni trebuie să fie cooptaţi iar în cazurile în care se opun, se va bloca accesul lor la posturi ierarhice superioare (...).

În toate organele de guvernământ, respectiv în majoritatea uzinelor, trebuie să avem oameni care conlucrează cu serviciile noastre speciale, fără ştirea organelor administrative locale (...).

Sindicatele nu au dreptul de a se împotrivi conducerii în nici o problemă. Sindicatele trebuie să fie ocupate cu alte probleme minore ca de exemplu: organizarea odihnei în concedii, discutarea cererilor de pensii şi împrumuturi, programe culturale şi distractive, organizarea de excursii, repartizarea mărfurilor deficitare, justificarea unor puncte de vedere şi decizii ale conducerii politice.

Trebuie organizat ca numai acei conducători să fie avansaţi care execută impecabil problemele cu care au fost însărcinaţi şi care nu le analizează depăşind cadrul activităţii lor (...).

Pe plan local este interzisă apariţia unor opere despre acei băştinaşi care înainte de revoluţie şi în perioada celui de-al doilea război mondial au trăit la noi sau au luptat alături de noi (în URSS, n.n.) *în timpul războiului".*

Alte directive prefigurează distrugerea proprietăţii individuale, controlul şi supravegherea populaţiei. Citãm, în continuare, din respectivul document:

„Se vor exercita presiuni asupra serviciilor publice în sensul că acestea să nu acorde acte doveditoare a proprietăţii asupra pământului; actele vor arăta doar calitatea de lot dat în folosinţă, dar niciodată pe aceea de proprietate a deţinătorului.

Politica faţă de mica proprietate ţărănească urmează acest curs pentru a face gospodăria particulară nerentabilă. După aceea trebuie începută colectivizarea. În cazul în care ar interveni o rezistenţă mai mare din partea ţăranilor, trebuie redusă împărţirea mijloacelor de producţie repartizate lor, concomitent cu creşterea obligaţiilor de predare a cotelor. Dacă nici aşa nu se ajunge la rezultatul scontat, trebuie organizat ca agricultura să nu poată face asigurarea cu alimente a ţării, astfel ca necesarul să trebuiască acoperit prin import (...).

Trebuie acordată o mare atenţie ca nu cumva în oraşe să existe reţele de apă nelegate la reţeaua principală în cartierele în curs de reconstrucţie sau nou construite. Canalizările vechi neracordate şi fântânile trebuie lichidate sistematic pe parcurs.

Reconstrucţia obiectivelor industriale şi construcţia celor noi se va face având în vedere ca materialele reziduale să fie dirijate în depozitele de apă ce ar putea folosi drept rezerve de apă potabilă.

În oraşele reconstruite sau nou construite nu se mai admit în locuinţe spaţii excedentare, care ar putea folosi la adăpostirea pe o perioadă mai lungă a animalelor sau depozitarea rezervelor de alimente.

Întreprinderile proprietate personală, micii meseriaşi şi micii industriaşi să

primească doar astfel de materii prime şi utilaje inferioare şi depăşite care să împiedice producţia de calitate. Preţul acestor mărfuri să fie mai mare decât preţul produselor similare ale întreprinderilor de stat."

Distrugerea tradiţiilor cultural-istorice şi eliminarea personalităţilor trecutului s-a făcut cu ajutorul *„minciunilor prin omisiune*". În acest sens, documentul preconizează:

„Trebuie acordată o atenţie deosebită bisericilor. Activitatea cultural-educativă trebuie astfel dirijată încât să rezulte o antipatie generală împotriva acestora. E necesar să fie puse sub observaţie tipografiile bisericeşti, arhivele, conţinutul predicilor, cântecelor, al educaţiei religioase dar şi al ceremoniilor de înmormântare.

Din şcolile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee şi facultăţi trebuie să fie înlăturaţi profesorii de valoare care se bucură de popularitate. Locurile lor trebuie ocupate de oameni numiţi de noi, având un nivel de pregătire slab sau mediocru. Să se analizeze diferenţele dintre materii, să fie redusă cantitatea de material documentar iar la licee să se oprească predarea limbilor latină şi greacă veche, a filosofiei generale, a logicii şi geneticii. În manualele de istorie nu trebuie amintit care dintre domnitori a servit sau a vrut să servească binele ţării. Se va insista pe lăcomia şi răutatea oricărui rege, pe efectul nefast al monarhiei şi pe lupta poporului asuprit. În şcolile de specialitate trebuie introdusă specialitatea îngustă (...).

Trebuie iniţiată organizarea unor acţiuni cu caracter artistic sau sportiv care să sărbătorească lupta băştinaşilor împotriva cotropitorilor (exclusiv ruşii, îndeosebi nemţii) şi să popularizeze lupta pentru socialism".

Cronologia evenimentelor şi datele statistice dovedesc eficienţa respectivului program. Reprezentării sociale corespunzătoare genezei noii orânduiri i-a fost însă atribuită semnificaţia că toate schimbările se datorează „*voinţei poporului*". O retrospectivă a reprezentărilor oamenilor politici asupra acelui timp, confirmă dificultăţile de evaluare corectă a prezentului trăit, dificultăţi datorate, în principal, numeroaselor sale schimbări şi absenţei *mecanismelor de inoculare la propagandă*. „*Nici măcar Stalin* - afirma unul dintre foştii lideri ţărănişti cu privire la trecut - *nu a putut crede că Occidentul va fi atât de poltron, atât de comod încât să nu intervină asupra regimului de ocupaţie sovietică de la noi"* (apud Betea, 1993, p. 78). Se pare însă că nici politicienii occidentali şi americani nu erau familiarizaţi cu tehnicile de manipulare utilizate de serviciile speciale sovietice. Inspiraţia lor nu provine atât din cinismul *„Principelui"* lui Machiavelli, operă familiară occidentalilor, cât din *„Arta a războiului"* a lui Sun Tzu.

Falsificarea biografiei

Distorsiunile operate în biografiile *„revoluționarilor de profesie“* din Rusia, deveniți conducători de partid, au fost imitate şi în România. Prezentați continuu de istoria partidului ca *„fii ai poporului“,* foştii ilegalişti au fost desemnați să conducă țara în împrejurări diferite de reprezentarea formată ulterior prin propagandă.

Comuniştii care au ocupat primele locuri în conducerea țării au biografii diferite. Unii veneau din medii burgeze înstărite, alții fuseseră muncitori condamnați în urma grevelor din 1933, alții instructori şi funcționari ai Cominternului, aflați în timpul războiului în URSS. În amintirile unuia dintre liderii comuniști români, „alegerea“ primului CC al PCR, din octombrie 1945, s-a făcut astfel: “*Tot Comitetul Central din 1945 a fost o improvizație. A fost acolo un grup de oameni ce s-au cunoscut între ei şi s-au introdus unii pe alții în CC, ținând cont de simpatiile şi adversitățile ce le aveau“* (Bârlădeanu, 1997, p. 32). La modul general şi oficial, au fost prezentați ca grupul monolit al „*conducătorilor încercați*“ ce-şi jertfiseră tinerețea pentru binele poporului.

În prezentarea publică individuală, făcută cu prilejul alegerilor de deputați din toamna lui 1946, gazetarii *„Scînteii“* folosesc următorul *pattern:*

1. Originea socială - totdeauna din „“părinți muncitori“ care-au trăit însă în sărăcie;

2. Din copilărie au simțit nedreptatea lumii împărțite în „bogați şi săraci“, *„exploatați şi exploatatori“;* aceasta fiind motivația *„luptei“* împotriva *„nedreptei orânduiri“;*

3. În tinerețe au intrat în contact cu mişcarea de partid; au devenit agitatori, organizatori de greve şi demonstrații prin care *„ridicaseră poporul la luptă“*;

4. Pentru activitatea lor revoluționară au fost prigoniți şi închişi de autoritățile *burghezo-moşierimii*;

5. *„Lupta de eliberare a poporului român“* şi *„sprijinul sovietic frățesc“* au condus la *„încununarea jertfei lor“;*

6. După *„eliberare“*, s-au pus în *„slujba fericirii întregului popor“* (denumirea eufemistică a înaltelor funcții deținute).

Detaliile particularizează aceste biografii oficiale în mică măsură. Liderii se deosebesc doar prin locurile şi anii de detenție, prin profesie

(prezentată în raport cu reprezentările *„omului nou“)* şi funcțiile de partid.

În raporturile cu realitatea, elementele periferice ale unor reprezentări mai vechi au fost modificate prin câteva practici. În primul rând prin *distorsiune* (procedeu prin care toate atributele obiectului reprezentat sunt prezente dar accentuate sau micşorate funcție de scopul propus). *Suplimentarea* conferă obiectului reprezentat noi atribute şi conotații care nu îi aparțin de drept, rezultate dintr-o aglomerare de semnificații datorate investirii subiectului şi a imaginarului său. Şi în fine, *defalcarea,* procedeu prin care sunt suprimate unele atribute aparținând obiectului. Astfel de procedee au condus la schimbarea succesivă a „*ideilor-imagini“,* importante în mobilizarea psihologică a mulțimilor (Jodelet, 1989).

Spre exemplificare, propunem comparația informațiilor provenite din documentele de arhivă despre Ana Pauker (fost instructor al Cominternului în Franța, lider al PCR) cu presa oficială de partid.

În *„formularul de înregistrare“* ca membru al Partidului Comunist (bolşevic), făcut în 15 iunie 1944 la Moscova, Ana Pauker este prezentată astfel:

„1. Numele ..... Pauker
Prenumele …….....…….. Ana
Patria ……..... Nu
2. Sexul ……..... Feminin
3. Anul naşterii ……..... 1893
4. Locul naşterii ……..... Orașul Vaslui - România
5. Naționalitatea ……..... Românca
6. Limba de naştere ……..... Română
7. Situația socială ……..... .
8. Ocupația părinților
a. Până la 1917 - tatăl - târgoveț, prăvălie de carne, fără folosirea muncii străine.
b. După 1917 - tatăl - târgoveț, prăvălie de carne, fără folosirea muncii străine.
9. Perioada intrării în PC(b)
a. candidatură-fără
b. Ca membru al PC(b)-martie 1928 CC al PC (b)
10. Sosirea în VLKSM ……..... Nu.
11. Educație:
A terminat şcoala orăşenească la Bucureşti-România în 1905.
A terminat şcoala profesională la Bucureşti în 1909.
12. Profesia de bază, specialitatea
a. prin educație: Nu are.
b. Prin experiență: activist de partid

13. Felul ocupațiilor de la începutul activității

De când, până când	Denumirea activității	Denumirea întreprinderii	Locul ocupat, slujba
08.1909 – 07.1910	Bucureşti-România	Croitorie	Croitoreasă
08.1910 – 09.1917	Bucureşti	Şc. Comunală orăşenească	Învățătoare
09.1917 – 09.1919	Bucureşti	Lecții la domiciliu	
de la 06.1921	Geneva	Croitoreasă la domiciliu	
de la 02.1928 la 1928	România		
de la 08.1930 la 1930	Moscova	Școala leninistă	Cursant
06.1933 – 07.1933	Moscova	Comitetul Executiv al Cominternului	Activist de partid. Se află în domiciliu special.
de la 05.1941	Moscova	Comitetul Executiv al Cominternului	Membră

Nici „fişa de cadre“ de la Moscova nu precizează însă sarcinilor sale de *„revoluționar de profesie*“. Sunt omise: participarea printre organizatori la manifestația din 13 decembrie 1918 de la Bucureşti; arestarea pentru activitate revoluționară în 1924, fuga din țară, (condamnarea la 10 ani închisoare în contumacie); activitatea de instructor al Cominternului în 1927-1928 la Berlin, Paris, Praga, Viena; condamnarea, în contumacie, la 20 ani muncă silnică *„pentru complot contra siguranței statului“* (1928*);* revenirea în țară, în urma decretului de amnistie din 1929; participarea la *„luptele fracționiste*“ dintre ilegaliști pe fondul divergențelor aplicării directivelor Cominternului în România. Nu se specifică nici că după 1930, timp de patru ani a activat ca instructor al Cominternului în Franța, nici relațiile apropiate cu liderii comuniști francezi, M. Thorez şi E. Fried (cel din urmă a fost şi tatăl fiicei sale mai mici, Maria).

După revenirea în România, în 1935 fusese arestată şi grav rănită. Arestarea şi procesul ce-au urmat (1936) sunt episoadele exploatate propagandistic în exces de presa comunistă. Nicăieri în biografiile sale oficiale nu este menționat episodul înțelegerii între autoritățile române şi sovietice (1941) datorită căruia Ana Pauker a fost schimbată cu Moş Ion Codreanu, fruntaş unionist, arestat de sovietici (1940).

Nici datele de viață personală nu sunt expuse în biografiile oficiale. Viața Anei Pauker putea fi exploatată, în această direcție, la dimensiunea unui personaj de ficțiune literară. În 1921, la Geneva, Ana Rabinsohn se căsătorise cu inginerul Marcel Pauker, fiul unui evreu bucureştean înstărit. Convertit la comunism în studenție, Marcel Pauker a optat pentru existența aventuroasa a *„revoluționarilor de profesie“*. În asemenea nesigure condiții de viață, prima fiică a soților Pauker a murit la scurtă vreme de la naştere. Despărțiți de misiunile lor cominterniste, soții Pauker vor avea împreună alți doi copii - Tatiana şi Vlad - şi fiecare câte un alt copil din relațiile extraconjugale. Aflată în închisoarea din Dumbrăveni, Anei Pauker i s-a transmis sarcina de partid de a-şi face *autocritica* în fața celorlalte deținute comuniste că nu-l denunțase la timp pe Marcel Pauker (executat intr-un proces stalinist, la Moscova).

Nu i se comunicase însă şi ce se întâmplase cu soțul ei. Abia după „raportul secret“ al lui Hruşciov (1956), a aflat că soțul ei fusese executat în anii *„marii terori“*.

Neobişnuite sunt amănuntele despre educația copiilor *„revoluționarilor de profesie“*. În perioada în care soții Pauker îndeplineau misiunile Cominternului, Tatiana şi fratele ei Vlad s-au aflat in îngrijirea unei familii de intelectuali occidentali stabiliți în Uniunea Sovietică. Când mama lor se afla în închisoare în România, iar tatăl trimis într-o *„misiune de reeducare prin muncă“* în Asia Centrală, au stat într-o casă de copii destinată cominterniştilor. Circa două săptămâni au locuit cu tatăl lor , în faimosul *Hotel „Lux“,* înaintea arestării sale.

La sosirea în Uniunea Sovietică, Anei Pauker i s-a organizat o mare demonstrație (1941). Fiica mai mare, în vârstă de 11 ani atunci, nu-şi cunoştea mama decât din portretele *„eroilor clasei muncitoare mondiale*“, expuse pe pereții casei de copii. Fără a şti atunci că tatăl fusese desemnat *„dușman al poporului“* şi executat, mai târziu a devenit conştientă că dacă mama n-ar fi contat ca personalitate a mişcării revoluționare, soarta ei ar fi fost alta. Aceeaşi ca a altor colegi din casa de copii, catalogați fii de *„agenți strecurați în mişcarea comunistă“* şi transferați, cu identitatea schimbată, în casele de orfani.

Din septembrie 1944 şi până la conferința partidului din octombrie 1945, Ana Pauker a fost considerată, oficial, liderul comuniştilor români. Membră a Secretariatului Biroului Politic, ministru de Externe (1947-1952) şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, Ana Pauker era simultan, verigă de legătură dintre nucleul de putere din URSS şi cel subordonat lui, în România.

In deceniul cinci, ea reprezenta prototipul de *„eroină a mişcării comuniste internaționale“*, reprezentarea ei fiind îmbogățită cu însuşiri de *teoretician* şi *militant comunist*. În 1952, pe fondul campaniei antisemite şi proceselor staliniste post-belice, a fost însă *„eliberată din funcții“* şi anchetată. Faptul se petrecea la puțină vreme după ce apăruse broşura cu titlul *„Ana Pauker“* (1951), ce-i elogia viața şi activitatea revoluționară. *“Demascată“* alături de alți doi membri ai Secretariatului - Vasile Luca şi Teohari Georgescu, în mai 1952, ca *„deviatori de dreapta“, Ana Pauker* a fost arestată (februarie 1953). Ancheta ei urma a fi coroborată cu alta acțiune din categoria manipulărilor, numită *„complotul medicilor asasini“* de la Kremlin. Moartea lui Stalin a condus şi la eliberarea ei. Nu va mai reveni însă în viața publică. A trăit până la moarte (1960) într-un fel de arest la domiciliu unde făcea traduceri de literatură marxistă, publicate sub pseudonim.

După „raportul secret“ al lui Hruşciov (1956), biografia Anei Pauker suportă noi modificări, de data acesta fiind criticată în calitate de promotoare a stalinismului în România. În materialele oficiale va fi iarăşi învinuită de greşeli care-au compromis partidul (eticheta de *„stalinistă*“ fiind contrariul *„deviaționismului de dreapta“* de care fusese acuzată în 1952). În 1961, Gheorghiu-Dej o face responsabilă de arestarea nedreaptă a 80 0000 țărani în *„colectivizarea forțată“* a agriculturii. În *etapa naționalistă* a partidului, aceleiaşi Ana Pauker i s-a atribuit vinovăția de-a fi aservit țara sovieticilor.

În manipulările de falsificare a biografiei, ca şi în procesele politice, au fost folosiți pentru discreditarea şi acuzarea foştilor lideri, tovarăşii lor cei mai apropiați. De regulă, acuzatorii urmau fi supuşi, într-o altă etapă, aceloraşi procedee.

Modificarea reprezentărilor sociale s-a făcut şi prin practici politice

cum ar fi cea a preschimbării carnetelor de partid. Astfel, N. Ceauşescu şi-a atribuit, după preluarea puterii (1965), carnetul de membru al partidului comunist român cu numărul unu, în ordinea funcţiilor succedând ceilalţi membri ai conducerii. În felul acesta se obiectiva imaginea că actualii lideri au fost cei dintâi comunişti din România şi erau înlăturaţi indezirabilii din istoria rescrisă a partidului. Inspirat, probabil, de acest exemplu, în 1973, liderul sovietic L.I. Brejnev a conferit lui Lenin carnetul de partid cu numărul unu, cel cu numărul doi păstrându-l pentru sine. Stalin fusese scos din această numărătoare, la fel cum el îl ştersese pe Troţki din istoria sovietică.

Falsurile practicate în biografiile liderilor ce şi-au creat propriul cult al personalităţii amintesc de fabulosul poveştilor populare. Şi în acest caz putem sintetiza un *pattern comun*. Biografia propagandistică a lui Ceauşescu seamănă, bunăoară, legendei create liderului nord-coreean Kim Ir Sen.

„Naţional-comunismul“

În analiza acestei etape a ideologiei comuniste, focalizată pe *comunismul naţional* al *„epocii Ceauşescu“*, remarcabilă este tendinţa de identificare cu un model de gândire autohton, cu geneză şi aspiraţii locale.

Curentul se înscrie însă într-o etapă de evoluţie tipică regimurilor comuniste *cu* tendinţa comună de a proslăvi un comunism „pur şi dur“ simultan cu comportamentele populare naţionaliste“ (Soulet, 1998). Premisele au apărut la moartea lui Stalin când lupta pentru putere declanşată la Kremlin a condus la denunţarea *„cultului personalităţii“* defunctului lider. După modelul Moscovei, conducătorii din statele-satelit au fost, la rându-le, acuzaţi de „*stalinism“* de către noii pretendenţi la posturile de vârf .

Exemplul reuşitei manipulării prin care se conferă false semnificaţii unor momente ale istoriei naţionale, poate fi încadrată din punct de vedere psihosociologic în *teoria identităţii sociale*. Conotaţia pozitivă sau negativă a apartenenţei la un grup este legată de comparaţia socială; simpla nevoie a unei evaluări pozitive a sinelui devine o nevoie de a aparţine la grupuri evaluate pozitiv în raport cu alte grupuri - a fost concluzia lui H. Taifel şi J. C. Turner (1979). Principiile teoriei lor pot fi

sintetizate astfel: 1. Indivizii tind să ajungă la (sau să menţină) o identitate socială pozitivă; 2. Identitatea socială pozitivă se bazează în mare parte pe comparaţiile favorabile făcute între grupul de apartenenţă şi alte grupuri pertinente. Grupul va fi perceput în mod pozitiv ca diferenţiat sau distinct de alte grupuri pertinente; 3. Atunci când identitatea socială este nesatisfăcătoare, indivizii tind fie să îşi părăsească grupul pentru a se alătura unui grup mai pozitiv, fie să îşi evidenţieze grupul în sens pozitiv (apud Cioldi şi Doise, 1997). În cazul naţional-comunismului, valenţele pozitive ale apartenenţei la o naţiune comunistă şi caracteristicile acesteia, reprezentate, in principal, de cele ale conducătorului ei, au fost hiperbolizate.

Ţările unde se afirmă mai puternic şi asemănător *naţional-comunismul* sunt Albania, Coreea de Nord, Cuba, România şi Vietnamul. Deşi diferite cultural şi geografic, modurile de manifestare ale naţionalismului lor comunist şi sursa de inspiraţie au fost comune. Procesul semnifică o acţiune complexă de *rescriere integrală a istoriei*. După ce valorile naţionale fuseseră suprimate în etapa de comunizare, în noua etapă vor fi reafirmate selectiv, cu semnificaţii în sprijinul noilor regimuri dictatoriale. Spre exemplu, Ceauşescu împrumută un amalgam de trăsături de la eroii epocii medievale şi moderne ce exprimă *„spiritul de independenţă şi unitate naţională“* - idei desemnate propagandistic ca *„firul roşu conducător“* în istoria românilor.

După imprimarea noii „direcţii“, istoricii români au trecut la rescrierea istoriei partidului in conformitate cu noile reprezentări. În câmpul acestora va fi introdusă teza luptei dintre două grupări: cea cominternistă (a *„fanarioţilor Moscovei“* care, în numele *internaţionalismului proletar* au aservit interesele naţionale sovieticilor) şi cea *„naţionalistă“* (a *„comuniştilor patrioţi“)*.

Asemenea modificări propagandistice au produs schimbări şi la nivelul nodului central al celor doua reprezentări (partid şi conducător). Deşi conţinutul lor e aparent neschimbat, schimbarea intervenită la nivelul nodului central al reprezentării partidului comunist îi conferă o altă semnificaţie, diferită de cea a reprezentării precedente. Modificarea de semnificaţie în reprezentarea partidului condiţionează schimbări de semnificaţii în reprezentarea liderului. Ipostazierea partidului în „*chintesenţa naţiunii“* (sintagmă des utilizată în discursul politic) a cunoscut

însă un singur moment de validare în realitatea politică – condamnarea invaziei Cehoslovaciei din august 1968 de către Ceauşescu.

Discursul a dobândit şi semnificaţia confirmării în planul politicii externe a intenţiilor lui Ceauşescu de distanţare faţă de sovietici. A dat milioanelor de români iluzia că liderul lor e un mare conducător şi patriot. *„Întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre,* clamase el în faţa mulţimii în 22 august 1968. *Fiţi siguri, tovarăşi, fiţi siguri, cetăţeni ai României că noi* (liderii partidului, n.n*) nu ne vom trăda niciodată patria, nu vom trăda interesele poporului nostru“*. Majoritatea politicienilor occidentali şi americani i-au conferit şi falsa semnificaţie a apropierii de valorile democraţiilor tradiţionale.

Efectele în planul intern al politicii de partid au fost exprimate propagandistic prin termenul de „*patriotism socialist“,* valoare centrală a *Codului eticii şi echităţii socialiste,* alt document programatic de referinţă ideologică.

În esenţă, *„naţional-comunismul“* a fost o tehnică de manipulare a mulţimii practicată printr-o rescriere a timpului trecut în slujba puternicilor prezentului.

Concluzie argumentată şi cu algoritmul în patru etape al rescrierii istoriei Albaniei - similar în cazul României – în aceleaşi scopuri:

a. Perioada ilirilor (consideraţi a fi strămoşii poporului albanez). Ca şi despre daco-geţi în România, despre iliri în Albania se scrie că ar fi format deja o comunitate culturală, economică şi politică înainte chiar de anul unu al erei noastre. Rezistenţa lor în faţa cuceririi romane este amplificată.

b. Epoca în care Gjergi Kastrioti, zis Skanderbeg se revoltă în 1443 contra turcilor plecând din cetatea Kruje unde a reuşit să adune, sub unitatea aceleiaşi idei de independenţă naţională, o mare parte dintre seniorii albanezi. Istorie medievală a celor trei provincii româneşti, Moldova, Ţara Românească şi Transilvania este prezentată ca o succesiune de alianţe şi războaie în scopul rezistenţei împotriva expansiunii otomane.

c. Renaşterea (rilindja) de la sfârşitul secolului XIX când albanezii au manifestat o opoziţie spirituală şi armată faţă de ocupaţia otomană, mişcare ce va conduce la proclamaţia de independenţă din 1912. Războiul de independenţă din 1877 şi formarea statului naţional unitar în 1918 sunt prezentate ca momentele ce încununează, în spaţiul românesc, aspiraţiile claselor exploatate din epocile anterioare.

d. *„Marea luptă antifascistă de eliberare naţională*“ (aprilie 1939-noiembrie 1944) care a permis poporului albanez, condus de partidul comunist, să-i alunge pe italieni apoi pe germani. *„Revoluţia naţională antifascistă şi antiimperialistă“* va fi numită în cele din urmă lovitura de palat ce-a avut loc la 23 august 1944 în România.

Aşadar, dacă înlocuim datele şi personajele, *„povestea istorică“* poate fi, cu motivaţii identice, valabilă deopotrivă pentru albanezi şi români.

Studiul istoriei naţionale astfel falsificate, obligatoriu până în 1989 în toate ciclurile de învăţământ, rămâne o matrice conceptuală greu de anihilat în societăţile post-comuniste.

II. 4. Procese şi scenarii politice

Incursiune antropologică – procesele staliniste

Când se scrie despre totalitarismul comunism, istoricii care-au trăit în exteriorul acestei lumi sunt surprinşi îndeosebi de procesele politice din etapa stalinistă. În acest context, România deţine tristul record de-a avea cel mai lung proces din istoria comunismului mondial, *„procesul Pătrăşcanu“* - ancheta s-a prelungit pe parcursul a şase ani (1948-1954) iar sentinţele au fost pronunţate şi executate după moartea lui Stalin. În România s-a petrecut şi ultimul proces politic de factură stalinistă, *„procesul soţilor Ceauşescu“ (25 decembrie, 1989)*. Organizarea sa, rechizitoriile, sentinţele pronunţate ca şi funcţiile scontate corespund manipulărilor din procesele politice staliniste interbelice şi post-belice.

Istoria proceselor politice a început însă în antichitate cu celebrul proces al lui Socrate. Platon a transmis omenirii prezumtivul mesaj al magistrului său. *„Deşi nedrept, statul merită respect, căci orice justiţie a fost şi va fi a statului“* - şi-ar fi justificat Socrate prin discipolul său asumarea sentinţei de condamnare la moarte.

Procesele şi persecuţiile politice ori religioase din istoria omenirii au fost asociate ulterior cu *„mitul conspiraţiei“*. R. Girardet (1986) exemplifică puterea imaginarului lor colectiv prin identificarea a trei tipuri de „complot“ cu lungă carieră europeană : evreiesc, iezuit şi masonic. C*omplotul conspiraţiei imperialiste împotriva comunismului* va fi lait-motivul proceselor politice staliniste. Aceste manipulări se produc într-un climat psihosocial de angoasă, nesiguranţă şi frică datorat crizelor majore ale unor epoci (decăderea spirituala, violenţa înfruntărilor politice ori brutalitatea schimbărilor economice). O societate care suferă, găseşte pe cineva căreia să-i impute răul, răzbunându-se astfel pentru dezamăgirile sale, explică E. Durkheim (1895). În acest fel s-au petrecut lucrurile şi în etapa consolidării

regimului stalinist în Uniunea Sovietică şi ulterior, în ţările recent comunizate într-un cadru legal specific. Codul Penal sovietic (1922) introdusese în categoria *„delictelor“* orice formă de expresie politică diferită de cele ale ideologiei comuniste. Pentru prima dată în istoria dreptului, funcţiile procedurilor judecătoreşti justifică violenţa, legea fiind definită ca *„principiu disciplinator care contribuie la întărirea statului sovietic şi la dezvoltarea economiei socialiste“* (apud Pipes, 1995, p. 216). În toţi anii regimului comunist, justiţia a funcţionat pe baza *prezumţiei de vinovăţie,* ce n-ai făcut fiind, în general, imposibil de dovedit.

Rezultatul a fost *„marea teroare stalinistă“* descrisă astfel de către istoricul R. Medvedev: *„În anii 1936-1938, Stalin a bătut toate recordurile terorii politice cunoscute în istorie. După cum reiese din izvoare demne de încredere, în 1936 s-au pronunţat 1 116 condamnări la moarte, iar în 1937- 353 680. Pentru anul 1938 nu am date, dar cu o mare certitudine se poate vorbi de 200-300 de mii de oameni executaţi. Numai pe motive politice, în aceşti trei ani au fost arestaţi peste cinci milioane de oameni. În anii 1937-1938, execuţiile au avut o asemenea frecvenţă, încât numai la Moscova în unele zile erau executate, în baza sentinţelor date de tribunale şi de Instanţa Specială, peste 1000 persoane. Numai în închisoarea centrală a NKVD-ului, de pe strada Liubeanka, se înregistrau circa 200 de execuţii în 24 ore“ (*1991, p. 351). După alte statistici, la sfârşitul anului 1938, 15% dintre sovietici fuseseră denunţaţi de apropiaţi şi cunoscuţi ai lor, în vreme ce 5% din populaţia ţării (aproximativ zece milioane) se afla în închisori sau lagăre (Vaksberg, 1993).

Cum a fost cu putinţă ca gândirea, voinţa şi puterea unui om să aibă asemenea efecte? În încercarea de încadrare într-o logică a realului, deseori explicaţiile se reduc la *„cultul personalităţii“* şi *„lupta“* lui Stalin cu pretinşii opozanţi. Opozanţi puteau deveni, desigur, unii dintre vechii revoluţionari din *„garda lui Lenin“,* însă uciderea a sute de mii de oameni şi condamnarea altor milioane în procese politice nu justifică logic complotul împotriva conducătorului sau spionajul pentru *„imperialişti“*.

După ce Kremlinul şi-a impus linia politica de imitare a practicilor din Uniunea Sovietică asupra ţărilor europene, prima „erezie“

declarată a devenit *„naţionalismul“*. La mai puţin de un an după înfiinţarea sa, Cominformul (1947) adoptase împotriva lui Tito o rezoluţie prin care liderul comunist iugoslav a fost excomunicat din lagărul socialist (iunie 1948). Acuzaţia de „*naţionalism*“ (concept definit în opoziţie cu dogma *„internaţionalismului proletar“),* fusese elaborată în deceniul trei. Folosise în „epurarea“ unor lideri regionali şi zonali după constituirea Uniunii Sovietice cu supremaţia deţinută de Rusia. Cum după război între foştii aliaţi ai coaliţiei victorioase în cel de-al doilea război mondial se instaurase atmosfera „*războiului rece“,* în *„procesele politice“* din lagărul comunist au apărut simultan şi acuzaţiile de „*agent anglo-american“*. Acuzaţiile de „*complotişti“* şi *„spioni*“, atribuite foştilor cominternişti cu stagii revoluţionare în străinătate sau cu relaţii în spatele *„cortinei de fier*“ (în special cei de etnie evreiască), au contribuit la ancorarea reprezentării opoziţiei maniheiste dintre regimul comunist şi cel capitalist. Primul lider comunist care-a dispărut din viaţa publică a fost românul Lucreţiu Pătrăşcanu (aprilie 1948) deşi procesul său a fost singurul judecat după moartea lui Stalin (aprilie 1954). Primul proces stalinist post-belic a avut loc în Ungaria - *„procesul Rajk“,* urmat de cele din Cehoslovacia, Bulgaria, Polonia, Albania şi România.

Printre acuzaţiile curente aduse în aceste procese este şi cea de „*sionism“*. În urma constituirii statului Israel (1948) şi orientării acestuia către Occident, antisemitismul lui Stalin s-a declanşat prin epurările funcţionarilor de etnie evreiască din serviciile speciale şi aparatul de partid sovietic. Campania din Uniunea Sovietică, care-a culminat cu *„complotul medicilor evrei de la Kremlin*“ (1952), a declanşat alte procese şi epurări, de aceeaşi manieră, în lagărul socialist. În România are loc demascarea *„devierii de dreapta“* (1952), finalizată cu *„procesul Vasile Luca“* (1954). Atât denumirile proceselor cât şi acuzaţiile reiterează practici sovietice din anii *„marii terori“*. În 1952, în România, fusese organizat, bunăoară, *„procesul sabotorilor de la Canal“*. Ca şi în URSS se justificau astfel eşecurile planurilor iniţiate de conducerea partidului prin „*acţiunile duşmănoase“* ale unor *„slugi ale capitalismului american“, „conspiratori*“ şi *„sabotori*“.

Trăsăturile comune ale proceselor politice post-belice conduc la un *pattern* cu următoarele caracteristici:

1. Acuzaţii principali sunt foşti cominternişti cu stagii în URSS care după război au îndeplinit înalte funcţii politice în ţările de baştină;

2. Arestarea lor este cauzată de ereziile ideologice numite *„naţionalism“, „titoism“, „troţkism“;*

3. Acuzaţii sunt prezentaţi ca *„duşmani strecuraţi în conducerea partidului*“ de către *„burghezie“* încă de la începuturile activităţii lor revoluţionare, transformaţi după război în *„agenţi ai imperialismului“;*

4.Toate anchetele şi procesele politice post-belice au fost instrumentate de consilieri sovietici;

5. Anchetatorii au recurs la metodele de tortură psihică şi fizică consacrate in *„anii marii terori*“ sovietice;

6. Desfăşurarea publică a proceselor politice post-belice a permis exploatarea eficientă a funcţiilor lor iniţiale;

7. Toate pedepsele sunt pronunţate *„ în numele poporului“*;

8. După *„raportul secret“* al lui Hruşciov (1956), unii dintre foştii condamnaţi în procesele politice au fost „*reabilitaţi“*.

Funcţiile proceselor politice

Asociate cu vechea practică iudaică a *„ţapului ispăşitor“,* contextul proceselor politice este asociat de R. Girard (1982) cu următoarele *„stereotipuri ale persecuţiei“* mulţimii*:*

1. *Stereotipul crizei.* Crizele sunt, în primul rând sociale, însă aceia care le trăiesc manifestă tendinţa de a le conferi explicaţii morale. În loc să-şi asume o parte din responsabilitatea răului pe care-l suportă, oamenii blamează fie societatea în ansamblul ei, fie persoane „nocive“ prin însăşi condiţia lor.

2. *Stereotipul acuzaţiei*. Persecutorii sfârşesc prin a se convinge că un mic număr de indivizi, un singur ins chiar, este vătămător societăţii în pofida relativei şi aparentei lui lipse de putere. Acuză frecventă în istorie este otrăvirea apei (temă care apare la finele Evului Mediu dar şi în evenimentele din decembrie 1989 în România).

3. *Stereotipul apartenenţei victimelor la anumite categorii.* Uneori victimele unei mulţimi par a fi fost alese aleatoriu. Categoriile de marginalitate socială (minorităţile etnice, religioase sau persoanele cu handicap) tind să capteze furia mulţimii. Cu regularitate însă

ura acestora se revarsă şi împotriva celor ce-au exercitat autoritate si fascinaţie (bogaţii şi puternicii ori oamenii de succes). În cazul regimului comunist, victimele reprezintă îndeobşte categorii ale *„duşmanului de clasă“.*

Se poate pune, desigur, în viziune psihosociologică, chestiunea reacţiei celor care asistă în calitate de spectatori, mai mult sau mai puţin activi, la persecuţie. În plan individual reţinem explicaţia furnizată lui M. J. Lerner (1977) sub denumirea de *„ipoteza lumii juste“*. Conform acesteia funcţionează o schemă de gândire primară în sensul că *„oamenii primesc ceea ce merită“*. Experimentele pentru verificarea ipotezei au stabilit că atitudinea caracterizează predilect indivizii din grupurile majoritare şi din elite.

„Imaginile şocante şi limpezi“, în expresia lui G. Le Bon (1937), marile izbânzi, minuni, crime sau speranţe prezentate fără analiza cauzelor şi originii lor, fascinează gloata. *Dezindividualizarea* persecutaţilor conduce totodată la creşterea cruzimii.Nu întâmplător, spectacolul proceselor politice staliniste era organizat departe de locurile natale ale acuzaţilor. Pentru a declanşa isteria colectivă a spectatorilor care solicită pedeapsa capitală pentru acuzaţii din procesele politice staliniste, acestea sunt organizate pe şantiere muncitoreşti (*„procesul de la Canal“* din România) sau în imense săli, pline cu *„invitaţi*“. Resorturile cognitive, emoţionale şi intenţionale, prezente în procesul reprezentărilor sociale, conduc la *„formarea faptelor“* adecvate contextului social (Latour, 1983). De vreme ce considerentele sociale şi politice impun stabilirea unor „*vinovaţi“*, conceptul a fost *„reificat“* prin prezentarea şi pedepsirea unor indivizi cărora li s-a atribuit acest rol. Cum nu există reprezentare fără obiect, comunicarea dintre lideri şi mulţime în scopurile dorite este realizată prin „*reificarea*“ vinovaţilor. Spectacolul proceselor politice şi producţia discursivă a presei (care publică *„adeziuni“* transmise de *colectivele* şi *reprezentanţii oamenilor muncii*), servesc ca supapă pentru eliberarea stărilor disconfortante şi anxioase datorate crizelor economice şi sociale.

Schemele cognitive din procesele politice staliniste îşi au originea în practici iniţiate de Lenin. Opoziţia faţă de bolşevism a fost pusă pentru prima dată în legătură cu străinătatea la începutul anului 1918. Atunci a fost desfiinţată Adunarea Constituantă, ai cărei componenţi au

fost prezentați de *„Pravda“* ca *„slugi ale bancherilor, capitaliştilor şi marilor proprietari, sclavii dolarilor americani“*. Decretul lui Lenin, *„Patria socialistă în pericol“* (februarie 1918), a amplificat psihoza mulțimii față de infiltrarea *„spionilor şi complotiştilor“* în interiorul lor. În timpul războiului civil, acelaşi Lenin a impus pedeapsa capitală pentru: participarea la conspirații, opunerea rezistenței în momentul arestării, ascunderea armelor, nesupunere, neglijență, rapoarte false. Tovarăşii lui Lenin ce şi-au dat acordul total la propunerile sale, fuseseră ei înşişi, *„apostoli ai terorii*“, înainte de a deveni capii listelor cu condamnați la moarte în procesele politice staliniste (Volkogonov, 1997). Biroul Politic, condus de Lenin, aprobase (1921), construirea unui lagăr de deținuți politici în ținuturile înghețate. Avea o capacitate de zece-douăzeci de mii de oameni şi primii săi locatari au fost marinarii din garnizoana Kronstadt, foştii *„eroi ai revoluției“* din 1917 care îndrăzniseră apoi să se răzvrătească.

Contextul socio-politic în care s-au desfăşurat procesele staliniste evidențiază corelația dintre *cultul personalității* liderului şi tendința de a transforma partidul într-un *„soi de organizație clericală“* (Medvedev, 1991). În deceniile patru şi cinci ale secolului trecut, mulțimilor le-au fost inculcate elemente ale credinței şi practicilor religioase (sugestiile şi spiritul necritic, fanatismul şi intoleranța pentru „*necredincioşi“* tipice). *„Aşa cum credincioşii, deşi văd în jurul lor suferințe şi nenorociri, nu-şi pierd credința în atotputernicul şi binefăcătorul Dumnezeu,* explică R. Medvedev, *pentru că tot ce e bun se pune în seama Domnului iar ceea ce e rău, în seama Diavolului, tot astfel în timpul cultului lui Stalin, tot ceea ce era bun în țara noastră emana de la Stalin iar răul era legat de forțele malefice, împotriva cărora lupta mai aprig decât oricine, Stalin însuşi“* (1991, p. 289).

În Uniunea Sovietică, în 1930, a apărut pentru prima dată *mărturisirea* în procesele politice. Autoincriminările inculpaților care solicitau pedeapsa capitală au contribuit la amplificarea credibilității vinovăției lor. Desigur că indivizilor din categoria „*revoluționarilor de profesie“* li se putea pretinde, în numele partidului, îndeplinirea *„sarcinii revoluționare“* de recunoaştere a învinuirilor aduse. Din scrierile autobiografice consultate si studiul documentelor de arhivă, reiese că relațiile dintre anchetatori şi anchetați parcurg mai multe

etape. Scop lor final este *depersonalizarea* anchetatului.

Arestările se făceau, de regulă, după miezul nopții, oamenii fiind treziți prin surprindere din somn. Brutalizați de agenți, după ce toată casa era răscolită, plină de obiecte rupte, sparte sau sfâşiate, membrii familiei asistau buimaci la dezastrul *percheziției*, fără a avea măcar dreptul să întrebe de ce culpă sunt bănuiți sau învinuiți. De obicei, era arestat doar unul dintre ei. Ceilalți urmau a fi supravegheați prin *„tehnică operativă“* sau „*filaj*“. Arestatul era scos din casă încadrat între doi agenți şi urcat în vestita *„maşină neagră*“ unde i se puneau *„ochelarii de tablă“*. Plimbat pe străzi şi pe culoarele închisorii pentru a nu-şi da seama unde se află, în cele din urmă era azvârlit într-o celulă.

În detenție, urma un timp de singurătate, frig (ori căldură istovitoare) şi foame, care putea dura săptămâni, uneori luni, după care arestatul era *„scos la anchetă“*. A. Soljenițîn (1973) a realizat un inventar complet al metodelor anchetei datorită anilor săi mulți de închisoare şi lagăr unde a investigat amintirile a numeroşi deținuți. Una dintre concluziile lui Soljenițîn este aceea că metodele de anchetă ale *„cekiştilor“* erau identice cu ale Gestapo-ului. Însă, în timp ce serviciul special german căuta să descopere adevărul despre rețelele de rezistență din țările intrate sub ocupația nazistă, anchetatorii sovietici acționau în spiritul *„moralei proletare“*. *„Omul să existe, cazul îl confecționăm noi*“ - era un slogan al breslei care *„acționa cum cere partidul“*.

Prima întrebare adresată anchetatului în anii 30, era : *„Aşadar pentru ce te afli aici?“*. Anchetatul nevinovat, desigur, nu ştia. *Care-i profesia dumitale*?- era întrebarea următoare. Putea fi şi banala meserie de planificator. Anchetatului i se cerea atunci o *notă explicativă* despre planificarea în uzină. Timpul destinat anchetei era folosit *„în 95% dintre cazuri pentru a-l obosi, pentru a-l extenua pe cel anchetat, până la a-l aduce în stare să dorească să fie tăiat cu toporul numai să se termine mai repede“* (1997, p. 77).

Alt fenomen care scapă înțelegerii comune este relația anchetat-anchetator. După perioade lungi de singurătate absolută, când arestatul a fost tratat ca sub-om, contactul cu anchetatorul - prima ființă umană care-i satisface nevoia de comunicare - i se pare un moment fericit.

Ce funcții sociale au îndeplinit procesele politice staliniste? În

opinia lui A. Vaksberg (1993) şi-au dovedit eficienţa în impunerea şi menţinerea dictaturii staliniste. Ca şi vechiul ritual iudaic al *„ţapului ispăşitor“,* au focalizat nemulţumirile mulţimii asupra inculpaţilor, scenariul lor făcând posibile defulările mulţimii. Lipsurile, sărăcia, anarhia producţiei, însăşi teroarea sunt recunoscute oficial prin acuzaţiilor aduse inculpaţilor. J. Dollard şi colab.(1939) au furnizat psihosociologiei ipoteza principală pentru explicarea practicii *„ţapului ispăşitor“* prin aceea că frustrarea constituie o condiţie necesară şi severă a agresivităţii. Din inhibarea energiei psihice în scopul atingerii unui obiectiv, rezultă o stare de tensiune, denumită *„instigare la agresiune“*. Aceasta este canalizată, în mod natural, spre suprimarea cauzei frustrării. Teoria inspirată din *efectul cathartic al agresiunii* descris de Freud explică deturnarea violenţei spre alte ţinte cu rol de *„ţap ispăşitor“*.

Teoria sintetizată anterior a influenţat numeroase analize şi semnificative critici. Incapacităţile mai des menţionate subliniază: 1. Identificarea cauzelor care fac ca, într-o situaţie dată, să i se atribuie unui anume grup rolul de *„ţap ispăşitor“*; 2. Identificarea etapelor prin care frustrările individuale se transformă în acţiuni colective de discriminare. În cazul *„proceselor staliniste“* ca manipulări bine dirijate spre efecte precise, teoria lui Dollard îşi dovedeşte valabilitatea.

Stările de revoltă de care este frământată ţara sunt canalizate spre ţintele concrete ce sunt indivizii din boxa acuzaţilor. Iată, spre exemplu, concluziile unuia dintre rechizitoriile din 1938 atribuit lui A. I. Vîşinski (procurorul general al URSS): *„În ţara noastră bogată în resurse de tot felul era cu neputinţă, este cu neputinţă să lipsească vreun produs. Ştim acum, de ce, în ciuda abundenţei de produse, nu se găseşte momentan când un articol, când altul. Vina este tocmai a acestor trădători“*. Împotriva acestora, mulţimile strigă *„Jos cu sabotorii“* şi *„Moarte lor“*. Concomitent, pe adresele ziarelor şi conducătorilor partidului sosesc scrisorile *colectivelor de oameni ai muncii* prin care se solicită completului de judecată pronunţarea pedepselor capitale.

Prin fenomenul contagiunii procesele politice produc climatul de furie paroxistică când înşişi membrii familiilor acuzaţilor cer condamnarea lor.

Printre naraţiunile unor foşti agenţi din serviciile speciale sunt şi relatări despre soţiile care refuză bărbaţilor arestaţi să-şi ia rămas bun de la copii. Prin acuzaţia de *„duşmani ai poporului“,* fiinţa lor apare până şi celor ce le sunt apropiaţi ca definitiv maculată. În general, aşa s-au comportat comunistele *„cu munci de răspundere“* şi copiii îndoctrinaţi. Astfel, fiul unuia dintre coacuzaţii din *„procesul Slanski*“ trimisese unui ziar o scrisoare cu următorul conţinut: *„Cer pentru tatăl meu, Ludwig Frajka, pedeapsa cea mai severă: moartea. Abia acum înţeleg eu că această creatură nedemnă să poarte numele de fiinţă umană a fost duşmanul meu cel mai înverşunat. Sunt un comunist devotat şi ştiu că ura pe care o nutresc faţă de tatăl meu îmi va da puteri noi să lupt pentru viitorul comunist al naţiunii noastre“* (apud Verdes-Leroux, 1987, p.116).

Totodată procesele politice sunt un prilej de elogiere a regimului şi conducătorului, absolviţi în felul acesta de vinovăţia crizelor şi angoaselor mulţimii.

Cel mai lung proces stalinist –„procesul Pătrăşcanu“ (1948-1954)

În contextul socio-istoric descris, ancheta demarată în 1948 asupra ministrului Justiţiei Pătrăşcanu şi finalizată în 1954, a condus la arestarea a peste o sută de oameni. Pe parcursul celor şase ani, anchetatorii i-au forţat prin diverse metode să dea declaraţii care însumează 70 – 80 000 pagini. „Cazul Pătrăşcanu“ – numit astfel după figura cea mai marcantă condamnată în proces – poate fi considerat reprezentativ pentru metamorfoza victimă-torţionar-victimă prin care au trecut, în decurs de doar câţiva ani, numeroşi *„revoluţionari de profesie*“ care contribuiseră la instaurarea regimului comunist în ţările lor de origine.

O sinteză a declaraţiilor lui Pătrăşcanu din timpul anchetei (aproximativ 2 000 pagini!) conduce la rezultatul unei biografii de excepţie în categoria *„revoluţionarilor de profesie“* din România.

Născut în 1900, într-o familie cu rădăcini aristocratice din estul României, tatăl său, istoric şi jurnalist, este unul dintre intelectualii cunoscuţi ai vremii. Membru al PCdR încă de la înfiinţarea acestuia (1921), licenţiat în drept şi doctor în ştiinţe economice al Universităţii din Leipzig, Pătrăşcanu era o figură rară printre puţinii comunişti din România. Intelectual cu o formaţie bine precizată, comunistul Pătrăşcanu este şi de etnie română.

Reprezentant al PCdR în Comintern, timp de doi ani (1933-1934), despre Pătrăşcanu nu se poate spune că nu cunoştea realităţile sovietice. Datorită poziţiei sale singulare de urmaş al unei familii boiereşti şi intelectual, spre sfârşitul războiului, fusese obligat de autorităţile vremii la domiciliu obligatoriu spre deosebire de tratamentul dur aplicat altor ilegalişti trimişi în închisori şi lagăre. Faptul va fi prezentat ulterior ca *„dovadă“* a colaborării sale cu *„organele represiunii burghezo-moşiereşti şi fasciste“* şi *„trădării tovarăşilor săi“* - două dintre acuzaţiile grave ale procesului său.

A fost reprezentant al comuniştilor în alianţa politică a BND care a declarat scoaterea ţării din alianţa hitleristă şi trecerea la contraofensivă a armatei române (23 august 1944). Pătrăşcanu a preluat şi preşedinţia delegaţiei româneşti care a semnat

la Moscova armistițiul cu Uniunea Sovietică (septembrie 1944). În primul guvern constituit după întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste, ocupă funcția de ministru al Justiției pe care o menține până la arestarea sa (aprilie 1948). În timpul deținerii acestei funcții, a fost unul dintre comuniștii cei mai implicați și mai utili procesului de instaurare a regimului de tip sovietic. Membru al Comitetului Central al partidului comunist, coordonatorul transformării legislației în ceea ce va fi numit timp de aproape cinci decenii „justiția socialistă", departamentul condus de el a fost important în impunerea regimului comunist.

În condițiile *„războiului rece"*, pentru a aduce sub deplină supunere și control conducerile partidelor comuniste, Pătrășcanu a fost obolul comuniștilor români în ofensiva Moscovei contra *„dușmanilor strecurați în conducerea partidului"*. Aceluiași comandament propagandistic i-au căzut victime, în respectiva perioadă, T. Kostov, L. Rajk, K. Xoxe, R. Slanski și alți foști cominterniști, deveniți lideri comuniști în regimurile de *„democrație populară"*. Ca și în *„cazul Pătrășcanu"*, anchetele și procesele lor au fost instrumentate de consilieri sovietici și coordonate de Moscova.

Ancheta lui Pătrășcanu a fost cea mai lungă din istoria comunismului mondial! În decursul celor șase ani, anchetaților li s-au aplicat constrângeri de o extremă duritate fizică și psihică.

Din lectura dosarelor *„anchetei Pătrășcanu"* precum și a celor provenite din ancheta comandată în 1967 de Nicolae Ceaușescu pe fondul unei *„destalinizări târzii"*, reiese că anchetații au fost constrânși să semneze depozițiile false scontate prin metodele sovietice descrise de scriitorul Soljenițân în următoarele forme:

– *Interogatoriile de noapte*. Uneori acestea se succedau săptămâni în șir (în timpul zilei anchetatului fiindu-i interzis să doarmă).

– *Metoda „convingerii"*. Anchetatorul încerca să-l determine pe anchetat să semneze declarația dorită cu argumentul că altfel face opoziție partidului.

– *Injuria grosolană.* Folosită mai ales în cazul anchetaților obișnuiți cu respectul și autoritatea asupra celor din jur (intelectuali, ofițeri, preoți).

– *Atacul prin contrast psihologic.* După anchetatorul care juca rolul „durului", urma un altul cu rolul de „binefăcător" al anchetatului.

– *Umilirea și intimidarea*. Funcție de sexul, profesia, situația familială a anchetatului era folosit orice procedeu pentru a-l aduce în stare de anxietate și șoc.

– *Promisiunile mincinoase.*

– *Jocul cu ataşamentul față de cei dragi și apropiați.* În spațiul special al închisorii, anchetatorii știau că *„dușmanul anchetatului este familia sa". „Dacă nu cooperezi, îți vom nenoroci și familia!"* - era una dintre amenințările curente și de efect.

– *Depășirea pragurilor senzoriale absolute*. Se practicau luminile orbitoare, *„procedeele sonore"*, metoda gâdilatului la tălpi etc.

– *Obligarea anchetatului la poziții dureroase și umilitoare*.

– *Frustrarea de apă, somn sau aer.*

– *Ancheta „pe bandă rulantă" sau „în ture"*. Anchetatorii se succedau fără întrerupere, timp în care anchetatul era continuu privat de somn, bruscat și hărțuit.

– *Carcerele*. Foarte calde, foarte reci sau foarte strâmte. Ori populate cu viețuitoare care inspiră groază și scârbă (șobolani, ploșnițe, târâtoare).

– *Manejul.* Adică plimbarea anchetatului în cerc, în jurul gardianului care îl lovește când încearcă să modifice ritmul impus sau să se oprească. Forma extremă a procedeului era *„manejul în pielea goală"*.

– *Bătaia care nu lasă urme* (în formă extremă, bătaia la testicole).

– *Diverse forme de tortură fizică* (smulgerea unghiilor, stingerea țigării pe piele, „zăbala", „frigarea", bătutul la tălpi, cămașa de forță, fractura coloanei vertebrale).

Combinate sau utilizate peste pragul suportabilului, asemenea metode duc totdeauna la rezultatul scontat.

Cu excepția cămășii de forță și a fracturării coloanei vertebrale, în cazul *„lotului Pătrășcanu"* au fost folosite toate celelalte metode enunțate. Foștii comuniști ilegaliști pe lângă metoda *„sarcinii de partid"* (care-a dus la efectul dorit doar în cazul Victoriei Sârbu și a lui Remus Koffler - membri ai secretariatului CC al PCdR), au fost obligați la *„anchete în ture"*, *„manej în pielea goală"* și bătuți la tălpi *„în frigare"*. Cel mai rezistent la torturile îndurate a fost Emil Calmanovici (fost șef al Comisiei Centrale Financiare a PCdR, principalul finanțator al partidului în 1943-1944). Declarațiile sale false, smulse sub tortură, au fost in repetate rânduri retractate. Condamnat la muncă silnică pe viață, Calmanovici a fost ucis în închisoare. În cazul lui Pătrășcanu nu

s-a folosit tortura fizică. Aceasta poate explica şi conduita sa deosebită faţă de a protagoniştilor celorlalte procese post-belice care-au făcut *„mărturisiri complete“* în anchetă şi la proces.

După declaraţiile foştilor şefi şi anchetatori ai Securităţii, *„ancheta Pătrăşcanu“* a urmat tipicul celor sovietice. Fostul ministru de Interne Teohari Georgescu (1945-1952) a relatat, în 1968, cum îi instruiau consilierii sovietici pe anchetatori să promită anchetaţilor orice i-ar motiva să semneze depoziţiile cerute (Betea, 2001).

În asemenea condiţii, ancheta este o perioadă de şoc în care anchetatul nu întâlneşte alţi semeni cu excepţia gardienilor şi anchetatorilor. Aceştia exercită asupra lui presiunile amintite pentru a mărturisi *„complicii“* şi *„tovarăşii de idei“* care urmează a fi arestaţi. Cu ei se va întâlni la *„confruntările“* dinaintea procesului. Pentru o condamnare (fie chiar şi la moarte), era suficientă *„mărturisirea“* acuzatului sau declaraţiile independente a doi *martori* (anchetaţi în stare de arest ca şi el şi supuşi aceloraşi metode). Înaintea procesului, depoziţiile scrise de anchetatori în cooperare cu viitorul complet de judecată, erau învăţate pe de rost de către acuzaţi. În scopul realizării spectacolului scontat, inculpaţilor li se promitea că vor fi eliberaţi după proces sau vor primi condamnări cu termen redus. Înaintea procesului, anchetatul semna un angajament prin care se obliga să nu vorbească despre cele petrecute în anchetă. *„Eu, subsemnatul cutare, mă oblig sub ameninţarea pedepsei penale* (care nu se specifica, anchetatului comunicându-i-se de către anchetator că e vorba de pedeapsa cu moartea, n.n.) *să nu povestesc nimănui niciodată despre felul în care a fost condusă ancheta mea“*. Alt angajament, cu conţinut asemănător, era semnat după ispăşirea condamnării, la eliberarea din închisoare.

„Noi n-o să ne ostenim să-i dovedim lui (arestatului n. n.) *că este nevinovat*; *să ne dovedească el că n-a avut intenţii duşmănoase“* , a fost principiul de lucru al anchetatorilor (Soljeniţîn, 1997, p. 102). Uneori nici măcar nu încercau să-i dea arestatului iluzia că se îndoiesc de corectitudinea sa politică. Deontologia profesionala a anchetatorilor a fost rezumată de fostul general NKVD, P. Sudoplatov astfel: *„Părerea mea despre oameni şi faptele lor este totdeauna în concordanţă cu linia partidului“* (1994, p. 313).

„Ancheta Pătrăşcanu“ a avut mai multe etape, acuzaţiile şi declaraţiile fiind modificate în cursul cercetărilor în funcţie de schimbările ideologice survenite sau de *„căderile“* din conducerea partidului. În final, în *„procesul Pătrăşcanu“* au fost prezentate două rechizitorii: unul conţinând acuzaţii ale *„crimelor înfăptuite înainte de 23 august 1944“* şi altul cu *„crimele“* de după această perioadă. În esenţă, procesul urmărea să demonstreze că în interiorul conducerii partidului au existat trădători care în timpul războiului s-au împotrivit organizării rezistenţei anti-naziste pe teritoriul României de către partidul comunist. Cu ajutorul altor deţinuţi politici aflaţi în închisoare - foşti lideri ai *„partidelor istorici“* sau angajaţi ai legaţiei SUA şi Angliei pe teritoriul României - au fost confecţionate *„dovezile“* privind existenţa unei *„agenturi de spioni şi complotişti strecurată în conducerea partidului“*.

Unii dintre condamnaţii în *„procesul Pătrăşcanu“* au aflat, cu stupoare, abia în timpul procesului, acuzaţiile ce li se aduceau. Au fost pronunţate două pedepse capitale şi trei condamnări pe viaţă. Pentru restul de 23 condamnaţi au fost date pedepse ce depăşesc în total o sută de ani închisoare. Pătrăşcanu şi Koffler (fost membru al conducerii PCdR în 1940-1944) au fost condamnaţi la moarte şi executaţi în 17 aprilie 1954, aşadar la mai bine de un an după moartea lui Stalin.

„Reabilitarea lui Pătrăşcanu“ (1968), făcută de Ceauşescu după moartea lui Gheorghiu-Dej, a fost prilej de compromitere a predecesorului şi membrilor Biroului Politic care aprobaseră sentinţa. În cadrul noii manipulări propagandistice, Pătrăşcanu a fost prezentat ca promotorul curentului naţionalist în partidul comunist, „comunistul luminat“ şi învăţat, ucis din invidie de către Gheorghiu-Dej. Până la deschiderea arhivelor, aceasta a fost reprezentarea lui Pătrăşcanu în istoria comunismului românesc, asupra celorlalţi condamnaţi în proces fiind păstrată tăcerea.

„Cazul Ceauşescu“ în relaţia torţionar-victimă

În decembrie 1989, sub conducerea dictatorială a soţilor Ceauşescu ţara se prezenta ca o ultimă redută a defunctului imperiu comunist.

În 16 decembrie, la Timişoara se declanşează primele revolte de stradă reprimate parţial de armată, miliţie şi securitate. Cadavrele a 40 demonstranţi, împuşcaţi în timpul ciocnirilor de stradă cu armata şi forţele de ordine sunt transportate şi incinerate, în secret, într-un crematoriu din capitala ţării. Zvonurile privind demonstraţiile, morţii şi arestările de la Timişoara, întărite de comunicate ale unor agenţii de presă, posturi de radio şi ziare din exteriorul României, au determinat manifestaţii de protest în alte oraşe ale ţării. Astfel că pe teritoriul României a fost decretată *„starea de urgenţă“*. La mitingul organizat de Ceauşescu în 21 decembrie cu scopul declanşării unei campanii propagandistice de condamnare a revoltei de la Timişoara şi de *„demascare a complotului organizat de agenturile imperialiste“*

(acuze similare epocii proceselor staliniste), revolta se extinde în Bucureşti.

Reprimată în prima etapă de aceleaşi *„forţe de ordine“*, amploarea şi virulenţa demonstraţiilor determină cuplul dictatorial *„să fugă“* în 22 decembrie. Curând după anunţul privind fuga soţilor Ceauşescu, se declanşează *„atacul teroriştilor“*, una dintre neelucidatele manipulări ale istoriei imediate care - alăturată *„revoluţiei în direct“* (altă manipulare realizată prin intermediul postului naţional de televiziune) – particularizează procesul căderii regimului comunist în România.

Ce-a aflat opinia publică despre execuţia soţilor Ceauşescu? În seara de 25 decembrie 1989, televiziunea a transmis ştirea stupefiantă că soţii Ceauşescu au fost judecaţi de Tribunalul Militar Extraordinar, condamnaţi la moarte şi confiscarea averii. Inculpaţii au refuzat să facă recurs, sentinţa a rămas definitivă şi a fost executată imediat. La cererea telespectatorilor, după miezul nopţii au fost difuzate fragmente din înregistrarea filmată a procesului.

Într-un ambient asemănător unei săli de clasă, cuplul care monopolizase, pe parcursul a aproape un sfert de veac, puterea politică în România (1965-1989) era acuzat de voci aparţinând unor persoane nevăzute de fapte similare acuzelor staliniste. Inculpaţii au fost învinuiţi că în ultimele zile de decembrie 1989 făcuseră peste 60 000 victime *(„genocid asupra poporului român“)*. Li se imputa că organizaseră acţiuni armate împotriva cetăţenilor şi statului *(„subminare a puterii de stat“)*, au distrus bunuri obşteşti şi au încercat să fugă din ţară deoarece depuseseră peste un miliard de dolari în conturi personale aflate în bănci din străinătate *(„crime împotriva poporului român“)*.

Buimaci de cele întâmplate (abia din documentele procesului, la fel ca unii dintre inculpaţii *„procesului Pătrăşcanu“* aflau faptele de care erau învinuiţi!), soţii Ceauşescu păreau a nu se fi dezmeticit nici în clipa execuţiei. Nicolae Ceauşescu, într-o manieră care-i justifică renumele de *„ultimul revoluţionar de profesie“* din vechea gardă a ilegaliştilor, s-a îndreptat spre locul de execuţie cântând *„Internaţionala“*. Sentinţa a fost dusă la îndeplinire într-un mod încă nedeplin elucidat (ca majoritatea momentelor *„revoluţiei române“*). În acel moment, pe fondul frustrărilor colective prin care trecuseră în ultimii ani datorită *„raţionalizării“* alimentelor, electricităţii, căldurii şi apei menajare dar mai ales a excesului propagandistic, majoritatea românilor au fost entuziasmaţi de pedeapsă. În panica creată de *„afacerea teroriştilor“*, execuţia grăbită a cuplului Ceauşescu apărea ca fiind raţională şi

justificată.

Funcţiile politice scontate de procesele staliniste este evidentă şi în succesiunea imediată a evenimentelor. A doua zi după execuţia cuplului Ceauşescu, printr-un decret al Consiliului Frontului Salvării Naţional - organismul politic anunţat a se fi constituit imediat după *„fuga“* cuplului Ceauşescu în scopul *„instaurării democraţiei, libertăţii şi demnităţii poporului român“,* în numele căruia fusese organizat şi *„procesul Ceauşescu“* - a fost nominalizat public şeful noului guvern al României. Presa autodeclarată *„liberă“* şi noii *„revoluţionari“* au transferat tarele trecutului regim asupra defuncţilor soţi Ceauşescu. În timpul ce-a urmat (necesar umplerii vidului de putere la toate nivelurile structurii politice), televiziunea şi ziarele au continuat *„dezvăluirile“* privind pericolului reprezentat de terorişti şi *„ororile“* comise de *„odiosul dictator“*.

În memoria colectivă a românilor, între *„procesul Pătrăşcanu“* şi *„procesul Ceauşescu“* se fac şi în prezent puţine conexiuni. Una dintre acestea se datorează reprezentării propagandistice de victimă a luptei pentru putere, creată lui Pătrăşcanu de însuşi Ceauşescu. Între timp, procesul şi execuţia transmise la televizor au condus la reprezentarea lui Ceauşescu ca victimă a *„complotului pus la cale de agenturile străine“*, cum se prezentase el însuşi în proces. În prezent, puţini sunt însă aceia care să aibă altă părere decât că în *„procesul Ceauşescu“* au fost încălcate toate normele justiţiei.

În evenimentul analizat au fost, în fapt, reactivate mecanismele şi structurile judiciare patentate în anii de impunere ai dictaturii staliniste. În categoria acestor remanenţe, observabil este raportul torţionar-victimă. Din liderul omnipotent al României a cărei populaţie se simţea terorizată de deciziile sale, în decursul a doar trei zile (22-25 decembrie), Ceauşescu a devenit o victimă.

Într-o excelentă analiză asupra caracteristicilor şi relaţiilor victime-torţionari în marile regimuri totalitare ale veacului trecut, T. Todorov (1991) categoriza *„virtuţile“* (înţelese ca valori umane) în *eroice şi cotidiene.* Prin tehnicile de propagandă care-au sugestionat mulţimea că se află în stare de război, *virtuţile cotidiene* (demnitatea, mila faţă de seamăn, respectul pentru viaţă), fuseseră eliminate.

Numărul crimelor înfăptuite în numele marilor ideologii ale

secolului XX a impus în gândirea socială problematica introducerii unor concepte noi pentru desemnarea fenomenului, cum ar fi cel de *„banalitate a răului“* (Arendt, 1951). Contrar opiniilor de nivelul simțului comun, explicația nu rezidă în caracterul individului devenit ucigaş sau torționar, ci în particularitățile ideologiei care impune imperative ce conduc la săvârşirea de atrocități. O limită a numărului de oameni uciși cu sânge rece sub presiunea *„imperativului categoric militar“,* nu există (Gilbert, 1996).

O meta-analiză asupra memorialisticii provenite de la victime şi torționari ai secolului XX l-a condus pe T. Todorov (1996) la sintetizarea caracteristicilor unor manipulări prin care se obține controlul asupra mulțimii. Acestea au funcționat şi în „regimul Ceauşescu“ şi în zilele premergătoare execuției lui după cum urmează:

1. *Renunțarea la universaliile valorilor supreme ale umanității.* Drepturile „oamenilor muncii“, în numele cărora vorbea Ceauşescu, nu existau.

Astfel, în 17 decembrie 1989, Ceauşescu a criticat conducerea Ministerului de Interne că nu-şi înarmase subordonații pentru ripostă contra demonstranților *(„Când am înțeles că merg trupele de securitate, era clar că merg înarmate, pentru că au armament, au totul în dotare, şi auto şi tot, nu-i trimiteți să se bată cu pumnul“.* Iar Elena Ceauşescu intervenise şi mai explicit: *„Să fi tras în ei, să fi căzut şi pe urmă luați şi băgați în beci. Nu vi s-a spus aşa? Unul să nu iasă“).*

2. Controlul asupra întregii vieți a indivizilor care compun societatea. Liderul comunist decretase *stare de alarmă* în 17 decembrie iar în 22 decembrie *starea de necesitate* pe întreg teritoriul României.

3. *Controlul total asupra mijloacelor de informare*. Astfel s-a realizat şi în final regimului comunist predicția lui Goebbels: *„Învingătorul va fi totdeauna judecătorul iar învinsul, acuzatul“.*

4. *Locul special rezervat duşmanului*. Răzvrătiți sunt considerați sub-oameni. În 17 decembrie 1989, Ceauşescu le cere membrilor nucleului de decizie din România să interpreteze astfel mişcările de revoltă: *“Trebuie să fie foarte clar acest lucru iar ceea ce s-a întâmplat în ultimele trei țări – R. D. Germană, Cehoslovacia, Bulgaria au fost lovituri de stat organizate cu sprijinul plevei societăți, cu pleava societății şi cu sprijin străin. În acest fel trebuie înțelese lucrurile. Nu se pot judeca altfel“.*

Ulterior, membrii nucleului de decizie politică din România (componenții CPEx) au fost reprezentați ca *„agenți ai răului“*. Înalții demnitari comuniști aveau, în fapt, ca *pattern* comun, *prototipul conformistului*. Relația torționar-victimă dobândeşte însă valențele descrise în contextul *fragmentării* şi *depersonalizării* actorilor sociali implicați. Specializarea ridicată a relațiilor din anumite zone socio-politice, incoerența rolurilor şi status-urilor aceluiaşi individ în cadrul unui regim dictatorial favorizează crima şi anihilează sentimentul răspunderii.

În 17 decembrie 1989, la criticile ce i se aduc, T. Postelnicu (ministru de Interne) răspunde astfel. *„Mult stimate tovarăşe secretar general, mult stimată tovarăşă Elena Ceauşescu, raportez în fața Comitetului Politic Executiv, în fața dumneavoastră că sunt întru totul de acord cu măsurile care vor fi luate împotriva mea“*. În 22 decembrie, cu câteva ore înainte de pierderea puterii de către Ceauşescu, primul ministru al țării, C. Dăscălescu îl asigură: *“Am fost şi voi fi alături de dumneavoastră până crăp...“*. În plină criză, întrebați dacă vor fi sau nu alături de el, toți membrii conducerii partidului răspund afirmativ. La un moment dat Ceauşescu avansează soluția demisiei sale. Cei prezenți îl imploră însă să mențină conducerea aşa cum a făcut şi până acum.

În toate declarațiile publice ce le vor face ulterior foştii membri CPEx se vor desolidariza de comportamentele şi angajamentele anterioare, punându-se în slujba noii puteri.

Ultimul proces stalinist din Europa

Ca şi în cazul celebrelor procese staliniste, pentru condamnarea inculpaților sunt suficiente acuzațiile aduse de tribunalele care-i judecă. În locul *„mărturisirilor“* solicitate foştilor *„revoluționari de profesie“* – corelate cu *„dovezile“* mărturiilor altor inculpați – soților Ceauşescu li se citează prin actul de acuzare propriile lor afirmații ca acte incrimatorii. Procesul are loc într-un moment excepțional ce poate fi caracterizat ca vid de putere. Astfel că membrii Tribunalului Militar Extraordinar care deliberează asupra unor acuzații de domeniul literaturii de ficțiune nu pot invoca o instanță superioară care să le fi

impus sentința pronunțată.

După ce fuseseră sfătuiți să urce în elicopterul prezidențial pentru a scăpa de furia mulțimii în 22 decembrie 1989, soții Ceauşescu fuseseră debarcați, în plin câmp, în zona Târgoviște. „Recuperați" de către doi milițieni au fost depuși, în secret, în incinta unității militare din localitate. Starea de confuzie întreținută voit în care se aflau cei doi, reiese din toate declarațiile martorilor. Timp de trei zile, așa cum va recunoaşte ulterior comandantul unității militare din Târgoviște: *„Pur şi simplu Ceauşescu a trăit în necunoaştere. Adică era în afara realității"*.

Într-o emisiune televizată, la zece ani după evenimente, ofițerul care i-a păzit relatează un episod uluitor: *„În 24 decembrie, Nicolae Ceauşescu auzind manifestanții strigând „Ole, ole, Ceauşescu nu mai e!", dorind neaparat să vorbească manifestanților, a vrut să deschidă, a vrut întâi să i se deschidă fereastra, să vorbească manifestanților (...) Ceauşescu, înțelegând că de fapt se strigă „Ole, ole, Ceauşescu unde e?", deci masele îl cheamă, îl caută să vină în mijlocul lor"*. Sintetizând situația absurdă creată, fostul comandant al garnizoanei Târgoviște, generalul Kemenici, afirmă: *"Noi ne luptam între noi şi ei, săracii, erau doi bătrâni nebuni care nu ştiau nici ei pe ce lume trăiesc"*.

Înainte de proces încă, se pregătise locul de execuție, fuseseră nominalizați militarii care aveau să ducă la îndeplinire sentința şi aduse foile de cort în care urmau să fie transportate cadavrele la București. Ca şi în cazul condamnaților în procesele staliniste, cadavrele soților Ceauşescu au fost înhumate astfel ca identitatea mormintelor să rămână necunoscută (familiei nu i s-a permis deshumarea pentru identificarea cadavrelor nici până în prezent). După zece ani, C. Lucescu, fostul apărător din oficiu al soților Ceauşescu, în fapt freneticul lor acuzator, între timp ridicat în funcția de general magistrat, declara: *„Ceea ce s-a desfăşurat acolo nu se poate constitui într-un act juridic care să poarte calificativul de proces şi nici nu putem să ne îngăduim să mânjim şi istoria Justiției cu aşa ceva"*. În planul efectelor generale, procesul soților Ceauşescu a fost evenimentul cel mai mediatizat în lume despre România post-comunistă.

În seara de 25 decembrie 1989, crainicul unicului post de televiziune din România anunțase însă astfel ştirea despre proces *„Anticristul a murit în ziua de Crăciun"*. Resemnificarea evenimentului s-a produs destul de curând. Eliberați de confuzia deliberat creată a războiului cu *„teroriştii"*, în mentalul colectiv al românilor are semnificația unui fapt culpabil: un păcat săvârşit în chiar ziua de Crăciun.

II. 5. Cultul personalității

Direcții de analiză

Despre cultul personalității se vorbeşte pentru prima dată în regimul comunist, cu referire la practicile sale de interior, la Congresul al XX-lea al PCUS (1956).

În 24 februarie 1956, succesorul lui Stalin, N. S. Hruşciov a prezentat un *„raport secret"* rezervat celor 1436 de delegați şi reprezentanți din 55 de *„partide frățeşti"*. Învinuirile aduse de Hruşciov lui Stalin şi Beria - primul vinovat de *„cultul personalității"*, cel de-al doilea de majoritatea crimelor trecutului apropiat - a declanşat în grupurile de conducere ale țărilor socialiste, lupta pentru putere. În acelaşi an, Hruşciov a desființat Cominformul. Se crea astfel şi iluzia că Stalin fusese cel din urmă dictator şi că Moscova renunță la pretenția de a fi centrul lumii comuniste.

S-a înțeles mai târziu că fusese o altă manipulare politică. Cu acel prilej însă, Stalin a fost eliminat din panteonul eroilor comuniști iar *„cultul personalității"* sale demontat in imaginarul colectiv al mulțimii. Dar peste numai câțiva ani, în țări precum Coreea de Nord, China, Albania ori România *„cultul personalității"* liderilor a dobândit cel puțin dimensiuni egale cu practicile dedicate lui Stalin.

Raporturile lider-mulțime în societățile totalitare este particularizat de altfel prin fenomenul numit *„cultul personalității"*. Primul lider din secolul XX care-a ridicat persoana sa la rangul de zeu al mulțimii, a fost Mussolini. În ceea ce-l privește pe Hitler, celălalt celebru dictator al vremii aprecia *„cultul personalității"* ca fiind *„cea mai bună formă de guvernare"*. Stalin, la rându-i, a preluat unele dintre practicile inițiate de Mussolini şi Hitler. Cât despre Mao şi Kim Ir Sen, cultul lor are un caracter sincretic împletind tradiția despoților asiatici cu elemente ale stilului sovietic.

Între liderii menționați pot fi făcute numeroase asocieri dar şi diferențe sub raportul relației cu mulțimea. Hitler şi Mussolini au acces la putere aleşi prin sufragiu public pe fundalul unei democrații liberale. În schimb, liderii regimurilor comuniste au reuşit sa dețină

puterea asupra mulțimilor prin manipulările descrise în capitolele anterioare. Liderii comuniști, fasciști sau naziști au ajuns, fără excepție, să reprezinte puterea absolută după grave crize economice și politice. În asemenea vremuri, mulțimile își mandatează liderii cu putere absolută. Grila de evaluare după care sunt legitimați conține ani petrecuți în închisoare sau exil în regimul precedent, răzvrătirea în momentele dificile, rezistența în fața dușmanului ori gesturile de ruptură eroică din interiorul propriei caste. Asemenea particularități biografice conferă valoare și legitimitate, aceste atribute fiind o sursă a puterii lor viitoare.

În prima etapă, puterea pare să aparțină unui întreg grup care reprezintă o ideologie. În timp, liderul desemnat după gradul de apropiere față de un anumit prototip uman, gesturi, comportamente și declarații ce-l individualizează, se detașează în centrul de putere din care face parte. Păstrează însă aparențele democrației și afirmă egalitatea cu ceilalți. Eroul mulțimii este autoritar, războinic și seducător – lasă impresia de a fi reprezentantul voinței și dorințelor maselor deși acestea nu sunt mandatate să-i critice deciziile sau să-l consilieze. *„Originalitatea democrației*“ lui se particularizează prin afirmarea respectării legilor, o democrație de drept dar degradată în fapte. Monopolul puterii politice asupra poliției și mijloacelor de comunicare mențin starea de fapt. Stalin, spre exemplu, avea toate prerogativele politice și militare tipice despotului oriental. Prin obligațiile de comisar al poporului se plasa însă în postura de simplu executant al unor decizii colective, notă ce conferă reprezentării regimului semnificația falsă de democrație.

Lenin - fondatorul cultului lui Stalin

Pelerinajul zilnic din Piața Roșie a Moscovei prin fața mumiei lui Lenin timp de mai bine de o jumătate de secol (1924-1989), poate fi emblematic pentru cultul liderului comunist.

Originii cultului lui Lenin îi poate fi atribuit ca reper discursul rostit de Stalin la funeraliile predecesorului său (ianuarie 1924). Stilul discursului se particularizează și prin construcții tipice oratoriei religioase deoarece Stalin a învățat limba rusă în timpul anilor de studii teologice.

Reproducem în cele ce urmează respectivul discurs, citat obsedant până în 1956:

Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a încredințat păstrarea neîntinată a marii vocații de membru de partid. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să onorăm recomandările tale!

Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a recomandat să păstrăm unitatea partidului nostru ca pe lumina ochilor. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți urmăm povețele!

Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a cerut să menținem și să întărim dictatura proletariatului. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți onorăm recomandările!

Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a ordonat să întărim cu toată forța unitatea dintre muncitori și țărani. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți cinstim povețele!

Părăsindu-ne, tovarășul Lenin, ne-a cerut să întărim și extindem Uniunea Republicilor. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți cinstim povața!

Părăsindu-ne, tovarășul Lenin, ne-a recomandat să fim credincioși Internaționalei Comuniste. Îți jurăm, tovarășe Lenin, că ne vom dedica viețile dezvoltării și întăririi uniunii muncitorilor din toată lumea, Internaționala Comunistă!“ (apud Lynch, 1994, p. 28).

Troțki, oratorul strălucit al bolșevicilor, a contribuit, de asemenea, la inițierea hagiografiei lui Lenin.

Astfel, în articolul intitulat *„Lenin la tribună“* pe care l-a trimis la puțină vreme după moartea liderului la trei ziare, Troțki își rememora astfel amintirile despre defunct:

„Strângându-și repede însemnările, Lenin se grăbea să părăsească tribuna încercând să evite inevitabilul…Tunetul de aplauze creștea val după val. „Trăiască… Lenin…conducătorul…Ilici“. Acolo în lumina becurilor electrice, strălucea acel cap omenesc inimitabil, înconjurat din toate părțile de valurile dezlănțuite ale entuziasmului. Și atunci când se părea că vârtejul extazului ajunsese la apogeu, s-a auzit o voce tânără, curată, aidoma vuietului unei sirene care străbate furtuna: „Trăiască Ilici!“ Și de undeva, din străfundurile acelei solidarități trepidante, din dragoste și entuziasm, venea răspunsul ca un ciclon amenințător, la unison, făcând să se zguduie căpriorii tribunei: “Trăiască Lenin!“ (apud Volkogonov, 1998, p. 249).

Înainte de falsificarea propriei biografii, Stalin a construit cultul lui Lenin. Nu va mai fi sat cât de mic, în oricare dintre îndepărtatele colțuri ale URSS, unde bustul sculptat sau chipul zugrăvit al lui Lenin să nu existe. În orice localitate a imensei țări, strada și piața principală vor purta numele lui Lenin. Lipsiți de acces la orice alte surse de informare decât cele controlate de Stalin, cei ce vor scrie despre Lenin vor acredita, uneori involuntar, imaginea unui supraom, fără trăiri personale, cu viața mistuită de flacăra revoluție. După ce declanșase *„glasnost“*-ul și dăduse ordinul de deschidere a arhivelor secrete, M. Gorbaciov îl considera încă pe Lenin creatorul *„proiectelor de edificare a unei noi vieți“,* proiecte deformate de succesorul său. Stalin, apreciază Gorbaciov, „*n-a fost capabil nici teoretic, nici politic*

şi nici intelectual să urmeze orientarea elaborată de către partid sub orientarea lui Lenin" (1994, p. 224-225).

După ce Stalin şi-a eliminat posibilii opozanți dar cerți cunoscători ai trecutului istoric real, a impus cultul propriei sale personalități. Se prezenta a fi continuatorul desemnat de Lenin pentru a înfăptui visul întronării comunismului şi construcției *„omului nou"*. Şi datorită acestor aspecte, stalinismul poate fi interpretat ca *„subcultură a leninismului"* (Tismăneanu, 1997, p. 80).

Prima *„biografie autorizată"* a lui Stalin a apărut în 1925 şi a fost scrisă de secretarul său personal, Tovstuha. Schema acesteia a fost baza celorlalte scrieri de glorificare. Se acredita, printre altele, teoria că Stalin fusese bolşevic de la începuturile activității sale revoluționare, că el este adevăratul discipol şi continuator al lui Lenin. În 1934, la congresul comuniştilor din Gruzia, L. Beria (viitorul şef al serviciilor speciale sovietice) a declarat că scrierile de până atunci nu reflectă corect rolul important jucat de Stalin în revoluția sovietică. Foştii memorialişti au fost scoşi din muncile de răspundere în care se aflau iar unii dintre ei executați. După aceste concluzii şi decizii a fost înființat un Institut Stalin pentru „corectarea erorilor" (în fapt pentru falsificarea documentelor de istorie a partidului bolşevic).

Magiştri şi discipoli

După cel de-al doilea război mondial, *cultul personalității* lui Stalin s-a amplificat, atribuindu-i-se totodată şi rolul comandantului şi strategului victoriei. În statele europene intrate în orbita sovietică, propagandiştii pregătiți în şcolile Cominternului au introdus şi cultul liderului de la Kremlin.

După moartea lui Stalin, Mao Tze Dun a ilustrat un *cult al personalității* care l-a depăşit chiar pe acela al liderului sovietic. Ca şi Stalin, Mao a blocat cu reprezentarea sa puterea de partid şi de stat. Între persoana sa şi mulțime, celelalte ierarhii ale puterii fuseseră practic desființate. La Congresul al IX-lea al PCC (1969), *cultul lui Mao* ajunsese la apogeu. *„Cărticica roşie"* cu citate din gândirea lui era purtată pretutindeni de chinezi asupra lor ca o nouă biblie a ideologiei comuniste. Portretul liderului era expus în spațiile publice şi private iar mulțimile de chinezi îşi încheiau salopetele cu nasturi gravați cu chipul lui Mao. Zeci de milioane de oameni din imensa țară se prosternau dimineața în fața portretului său cu rugămintea de a-i îndruma cu sfaturi bune în acea zi. Ziua se încheia cu plecăciuni de mulțumire ori *autocritică* şi mărturisire a greşelilor făcute.

O amintire narată de medicul personal al liderului, evidențiază incercările de identificare a funcțiilor *cultului personalității* cu cele religioase. În 1959, Mao primise în dar câteva fructe de mango de la ministrul de externe al Pakistanului. Mao a trimis fructele mai multor fabrici din Beijing. Într-o fabrică de textile, darul său a fost astfel primit:*„Muncitorii din fabrică au organizat o ceremonie măreață la care s-a citat foarte mult din cuvântările lui Mao în onoarea darului făcut. Au acoperit apoi fructele cu ceară, sperând să le conserve pentru posteritate. Fructele de mango au devenit nişte relicve sacre, obiecte de veneraţie. Fructele trase în ceară au fost aşezate pe un altar în sala de şedinţe a fabricii şi muncitorii stăteau la coadă ca să treacă prin faţa lor, prosternându-se solemn când ajungeau în dreptul lor. Nimeni nu se gândise însă să sterilizeze fructele înainte să le înveleasc㠄 în pojghiţa de ceară, astfel că, la câteva zile, după ce fuseseră expuse, au început să prezinte semne de alterare. Comitetul revoluţionar al fabricii a luat fructele de mango, le-a curăţat de coajă şi apoi le-a fiert într-un vas uriaş cu apă. S-a organizat o altă ceremonie, la fel de solemnă. Mao a fost din nou elogiat, iar fructele de mango au fost considerate drept o dovadă a grijii profunde a preşedintelui faţă de muncitori. Apoi toţi muncitorii din fabrică s-au aşezat la coadă unul după altul şi au băut câte o lingură din apa în care fierseseră fructele de mango. După aceea, comitetul revoluţionar a ordonat să se execute un model din ceară al fructelor originale. Acesta a fost executat cu multă conştinciozitate şi aşezat apoi pe altar ca să înlocuiască fructele putrezite, iar muncitorii au continuat să stea la coadă ca să-şi dovedească veneraţia faţă de obiectul sacru a cărui importanţă nu scăzuse câtuşi de puţin„ (*Li Zhisui, 1997, p. 187-188).

Pentru majoritatea liderilor comuniști din blocul socialist european, moartea lui Stalin a însemnat şi răsturnarea lor din vârful piramidei puterii. Revoltele populare din Ungaria, Polonia, Germania Democrată, declanşate în 1953 pe fondul nemulțumirilor şi *„revizionismului"* doctrinei staliniste au cutremurat nucleele puterii. Vechii conducători din statele comuniste europene au fost îndepărtați sub acuzația de *„stalinişti"* .

În România, situația evoluează însă diferit. Începând din 1961, Gheorghiu-Dej a devenit conducătorul incontestabil al partidului. Amintirile apropiaților lui Gheorghiu-Dej, coroborate cu mărturii provenite din anturajul lui Stalin, relevă ucenicia liderului român la şcoala puterii *«țarului roşu»*.

Se impune, în primul rând, observația că Stalin nu fusese în tinerețea sa un revoluționar emigrant în străinătate ca şi Lenin, Troțki, Zinoviev sau Buharin. Nu primise o serioasă educație intelectuală. Nu cunoştea limbi străine. Ajuns însă la putere îşi menține deprinderile de autodidact din perioada exilului siberian, citind tot ce-i cădea în mână, de la cărți despre metalurgie, la lucrări de economie politică sau drept. La fel făcea şi Gheorghiu-Dej, „legitimat" ca victimă a regimului burghez de cei 11 ani petrecuți în închisoare unde şi-a însuşit diverse cunoştințe. Ca şi Stalin, a cultivat scriitorii şi artiştii cărora cu diferite prilejuri le trimite felicitări şi daruri sau

îi felicită direct în pauzele spectacolelor. Stalin a fost unul dintre puținii bolșevici importanți care cunoscuse sărăcia și mizeria din copilărie. Mai târziu a operat tranșant o distincție între intelectualii revoluționari exilați în Occident și *„revoluționarii de teren"* ce-și petrecuseră anii de tinerețe în închisori, în favoarea acestora din urmă. Așa se explică și preferința lui Stalin pentru Gheorghiu-Dej.

Stilul de lucru al lui Stalin conținea și deprinderea de a-și trata tovarășii ca și cum ar fi fost complici, nu colaboratori. În eliminarea în trepte a potențialilor săi rivali, intra și practica de a se întâlni pe rând și în secret cu alți membri ai Politburo care urmau să participe la sancționarea politică a adversarilor. Aceeași practică o regăsim la Gheorghiu-Dej. Stalin își primea cu solicitudine vizitatorii, vorbea puțin, preferând formulele scurte, ambigue și sibilice; nu și-a mărturisit niciodată temerile sau bucuriile succeselor. Niciunul dintre tovarășii apropiați ai lui Gheorghiu-Dej nu l-a auzit confesându-se vreodată despre incertitudinea viitorului său politic după moartea lui Stalin. Sensibil la percepțiile mulțimii, când simte că suferințele datorate represiunilor și lipsurilor ating cote îngrijorătoare, Stalin îi face public vinovați de cele întâmplate pe funcționarii prea zeloși; Gheorghiu-Dej o învinuiește oficial pe Ana Pauker de întemnițarea a 80 000 țărani în anii colectivizării agriculturii.

„Om din popor, pentru popor", Stalin afișa poza simplității stând de vorbă, în locuri publice, cu cetățenii ce i se adresau. Câteodată prelua chiar inițiativa de a coborî în mulțime. Gheorghiu-Dej stătea de vorbă, prin gardul de la vila sa din Eforie Nord, cu turiștii ce se opreau să-l privească ori mergea în piețele orașelor și conversa „incognito" cu țăranii.

Alte gesturi publice dar neîncadrate în clișeele previzibile creșteau aura măreției și calităților liderului în percepția mulțimii. Astfel, cu ocazia celei de-a 70-a aniversări din 21 decembrie 1949, Stalin a primit o mulțime de cadouri: le-a donat pe toate muzeului, nu a reținut nimic pentru sine. La sfârșitul războiului, i se decernaseră mai multe decorații fără să fi fost consultat în prealabil. Spre surpriza tuturor, a adunat membrii Politburo și i-a criticat, vorbindu-le de suferințele poporului. Când Gheorghiu-Dej a primit niște bulgări de minereu cu vine de aur din partea unei echipe de mineri, i-a trimis muzeului de specialitate. Altădată, a convocat redactorii șefi ai ziarelor naționale și a criticat public pe unul dintre gazetarii care-l lingușise prea mult.

În mai 1944, secretarul căruia i se înmânau salariile lui Stalin, neștind cum să procedeze cu banii mulți ce se adunaseră (singura plată erau cotizațiile de partid, în rest toate cheltuielile se acopereau de către gospodăria de partid) s-a adresat liderului. După o scurtă reflecție, Stalin i-a împărțit și a cerut să fie trimiși prietenilor georgieni din copilăria și tinerețea sa, însoțiți de scurte și călduroase răvașe, scrise de el însuși. Gheorghiu-Dej îi ajuta și el cu bani și alte favoruri pe prietenii copilăriei sale.

În pofida cadrului de viață somptuos, Stalin adopta o mare modestie în îmbrăcăminte și ținută. Până la sfârșitul vieții, a purtat în fiecare iarnă șuba sărăcăcioasă din timpul războiului civil. Pentru fiecare anotimp, avea câte-un singur costum uzat care, împreună cu mantaua de front și uniforma de mareșal, alcătuiau întreaga sa garderobă. În primii ani după război, Gheorghiu-Dej își comandase două costume identice și refuza să-și schimbe pardesiul ponosit pentru a nu atrage mulțimii atenția cu „luxul" afișat.

Multe, se pare, a imitat Gheorghiu-Dej și din deprinderile de viață cotidiană

ale *„țarului roșu":* preferința pentru jocul de biliard, însemnările făcute pe hârtiile oficiale cu creionul cu două capete - roșu și albastru, plimbările prin cabinet din timpul când se întreținea cu vizitatorii, obiceiul de-a cere sfatul „oamenilor simpli" din personalul de pază și serviciu, călătoriile cu trenul special ce-l izola de restul lumii, repulsia pentru voiajul cu avionul și pentru călătorii, în general. Manifesta ciudățenia de a-și petrece cea mai mare parte a timpului zilei într-o căsuță construită în curtea vilei sale, așa cum Stalin ceruse să-i fie construită o căsuță mică de lemn, în curtea vilei din Kunțevo.

În 1956 însă, când a stigmatizat *cultul personalității* predecesorului, Hruşciov și *„noua conducere"* nu amintesc de geneza sa, nici despre responsabilitățile celor care l-au întreținut. Orice cult este însă și opera celor care-l practică. Tocmai propagandiștii și organizatorii ritualurilor ce făceau parte din cultul lui Stalin au fost aceia care l-au condamnat după moartea liderului. Liderii post-stalinişti, criticând și condamnând cu același *« patos revoluționar »* obiectul elogiilor de altădată, au trecut *« de la ritul pozitiv la ritul negativ"* al stalinismului (Lefort, 1979).

Ceauşescu - „geniul din Carpați"

La moartea lui Gheorghiu-Dej s-a luat decizia *„eternizării memoriei"* sale. Printr-o hotărâre dată la trei zile după deces (22 martie 1965), în numele celor trei instituții care reprezentau puterea în România - Comitetul Central al partidului, Consiliul de Stat și Consiliul de Miniştri - s-au decis măsuri adecvate întreținerii cultului personalității defunctului.

Cele mai importante dintre acestea au fost: editarea operei și biografiei lui Gheorghiu-Dej; ridicarea unor statui în diverse orașe și de busturi în fața unor instituții; atribuirea numelui său unui oraș și unor mari edificii economice, unor bulevarde și piețe din mai multe localități ale țării, editarea unui timbru comemorativ.

Hotărârea semnată de foștii tovarăși și „jurământele" din *„Scînteia",* reproduse apoi de toată presa românească, au fost curând uitate. Pe albia acestor decizii va fi imprimat însă *cultul personalității* lui Ceauşescu.

Ceauşescu a reușit sa impună și întrețină un *cult al personalității* de inegalabilă amploare în spațiul european. În primul rând datorită timpului lung în care a deținut puterea și controlului deplin (moștenit de la predecesorul său) asupra mijloacelor de comunicare și represiune. În 1974 a preluat și funcția supremă de stat, prin investirea ca preşedinte al României. Era comandant suprem al armatei și

totodată conducător al organizațiilor de masă și obștești. Eliminase din conducerea românească foștii ilegaliști și îi înlocuise cu *„aparatciki„* (activiști formați în școlile de partid, selectați de el însuși în calitatea de coordonator al sectorului organizatoric și de cadre al partidului). În etapa de apogeu a puterii a recurs la o *„dictatură de clan“*, funcțiile importante fiind ocupate de el, soția sa și alți membri ai familiilor lor. A practicat și *regimul clientelar* inițiat de Stalin, activiști de partid și specialiști originari din Oltenia sa natală având șanse sporite de promovare oriunde în țară.

Simbolistica și tehnicile cultului lui Ceaușescu au fost susținute și potențate prin discursul festivist. Fraza bombastică, lungă și aglomerată de epitete și comparații este caracteristică.

Reproducem în cele ce urmează un exemplu ilustrativ: *„Iată de ce pentru cei 15 ani excepționali, într-adevăr cei mai viteji, mai demni și mai rodnici în zbuciumata istorie a României, pentru aceşti 15 ani în care s-au făcut câte s-au făcut în lungi perioade istorice și poate și mai mult, vă mulțumim tovarăşe Nicolae Ceaușescu, cântăm pentru partid, pentru dumneavoastră, pentru Lumină, Luptă, Libertate și pentru speranță, cântăm pentru unitatea națională și pentru toți compatrioții, indiferent de naționalitate, și știm că, sărbătorindu-vă pe dumneavoastră, sărbătorim poporul nostru, partidul nostru, libertatea noastră și șansa noastră“* (Păunescu, 1980).

Direcțiile propagandistice prin care a fost construită reprezentarea *„geniului din Carpați“*- una dintre metaforele de largă circulație cu referire la Ceaușescu - sunt următoarele:

1. Falsificarea biografiei.

Datorită mediului social precar al copilăriei, Ceaușescu devine din adolescență comunist. I se atribuie meritul (fals) de a fi fost organizator de demonstrații și strategul scoaterii României din războiul împotriva Aliaților (23 august 1944), intrate în istoriografia românească ca punct inițial al regimului comunist.

2. Identificarea liderului cu partidul, poporul și patria.

Lozincile scandate, propaganda imagistică, presa, scriitorii si artiștii au potențat această semnificație a reprezentării liderilor din societățile totalitare. *„Un popor, o țară, un conducător“,* fusese lozinca propusă de Goebbels pentru identificarea reprezentării liderului cu mulțimea. Ceaușescu reia triada popor-partid-conducător, semnificațiile identificării fiind amplificate prin practica de a fi „ales“ conducător al partidului prin mandatul primit de la toate organizațiile de bază din teritoriu. *„Vei fi tras la răspundere de popor“* ori *„te dau pe mâna poporului“,* îi amenința el pe ceilalți componenți ai grupului de decizie (Popescu, 1994), subliniind prin aceasta și valoarea sa de lider suprem, a cărui identificare cu mulțimea este totală. De altfel, refrenul unui coral interpretat la toate festivitățile epocii era *„Partidul, Ceaușescu, România“*.

3. Acreditarea misiunii de „salvator“ al națiunii în calitate de:

a. *Continuator al tradițiilor istorice naționale*.

Prin rescrierea istoriei țării, Ceaușescu este prezent ca urmașul strălucit al „întemeietorilor de țară“ Burebista și Decebal. Concomitent reprezintă idealurile de independență și unitate națională din epoca medievală și perioada pașoptistă. În consonanță cu aspirațiile sale, în discursurile oficiale sunt citate personalități ale istoriei României. De altfel, după 1974, istoriografia romaneasca a fost dominată de figura lui Ceaușescu.

b. *Strateg al prosperității poporului.*

Cu această semnificație a reprezentării sale, liderul monopolizează decizia în toate domeniile, împiedică orice inițiativă și evidența oricărei realități neconcordante cu declarațiile sale. După mărturiile unor apropiați, datele statistice economice erau modificate pentru a coincide cu planurile de dezvoltare prevăzute. În voluntarismul său, Ceaușescu „dădea indicații“ specialiștilor din orice domeniu. Decidea imprevizibil mari proiecte de investiții economice, fără vreun studiu anterior de fezabilitate. Sunt anecdotice vizitele duminicale ale cuplului Ceaușescu pe șantierul Casei Poporului unde se construia după indicații verbale și se făceau mari modificări de la o săptămână la alta. Programul de dezvoltare tehnologică prevedea ca până în 1990, 95% dintre produsele românești să fie la nivel tehnic și calitativ mondial. Pentru aceeași perioadă s-a planificat o producție agricolă globală de 40-45 milioane tone. Obiectivul a fost anunțat ca depășit la Congresul al XIV-lea al PCR (1989) prin recoltarea a 60 milioane tone. Raportată la suprafața agricolă a țării, cifra ar fi situat România în poziția de prim producător agricol mondial.

c. *Ilustru comandant de oști*.

După invazia Cehoslovaciei (21 august 1968), Ceaușescu a avut inițiativa creării gărzilor patriotice. Doctrina *„suveranității limitate*“, aplicată de Brejnev, a creat cadrul propice propagării ideii unei invazii a României de către sovietici. Totodată în România se organizau numeroase mitinguri pentru pace și dezarmare ca și cum soarta planetei ar fi depins de dorința de pace a românilor. Ceaușescu introdusese, de altfel, în programul cetățenilor, la categoria „obligațiilor obștești“, pregătirea militară. Studentele erau obligate să efectueze, suplimentar studiilor de specialitate, un stagiu militar de trei ani. Practica ilustra concepția de *război total de apărare a populației* condus de « comandantul suprem », Ceaușescu, reciclată din propaganda nazistă.

4. Vizionar și călăuzitor al viitorului mulțimii.

Această semnificație a reprezentării este ilustrată de *vizitele de lucru*, inspirate, probabil, din stilul lui Hruşciov. După 1970 când invitațiile oficiale în străinătate adresate cuplului Ceaușescu s-au redus, vizitele de lucru în țară au devenit aproape un ritual cotidian. Algoritmul după care se desfășurau, comporta puține inovații. Întâmpinat „după datina strămoșească“ cu pâine și sare de delegații de tineri în costume populare, pionieri și muncitori, liderul străbătea în viteză „obiectivele“ programului. Comunicarea sa cu mulțimea era alcătuită din discursuri și „indicații“. În ultimii ani, folosea elicopterul ca mijloc de transport și includea în itinerariul său „obiective“ din trei-patru județe într-o singură zi. În locurile vizitate se făceau

obositoare si costisitoare pregătiri pentru regizarea entuziasmului mulțimii. Conținutul programului zilnic de două ore al singurului post național de televiziune era ocupat, în principal, de relatarea acestor vizite şi implicit de întreținerea cultului lui Ceauşescu.

5. Om politic de nivel mondial.

Prin imaginea dihotomizată a planetei după schema socialism-capitalist, Ceauşescu era prezentat de discursul oficial în ipostaza de arbitru al politicii internaționale. Deşi epoca se caracterizează prin doctrina *„coexistenței paşnice*“, Ceauşescu potențează spectrul războiului iminent şi declară contribuția personală la menținerea păcii. Reprezentarea liderului se îmbogățeşte în conținut cu calitatea de creator al principiilor politicii externe mondiale (principiile Pancha-Sila, în fapt), negociator al unor conflicte ori mesager de pace al țărilor din Orientul Mijlociu.

Teoriile care coroborează fenomenul *cultului personalității* cu o anumită patologie psihiatrică au fost, în general, considerate funcționale şi s-au bucurat de succes de presă. De regulă, asemenea lideri sunt prezentați ca exponenți ai *tipului paranoid.* Paranoicii atrag atenția prin orgoliul lor nemăsurat, rigiditatea psihică, mefiența generală, hipersensibilitate şi gândire paralogică (raționamentul lor, perfect logic, se întemeiază pe postulate false, pe erori, pe iluzii dictate de o afectivitate anormală). Din scrierile memorialistice consacrate dictatorilor, reies argumente care pledează pentru dezechilibru psihic: spre exemplu, *fobia de mulțime* (Stalin, Hitler şi Mao au avut-o în ultimele perioade de viață*)* sau *delirul persecuției* (procesele politice organizate de Stalin, prerogativele acordate Securității de Ceauşescu). *Complexele de inferioritate* datorate unor defecte fizice (Stalin avea mâna stângă atrofiată, Ceauşescu un defect de vorbire) înălțimi sub media masculină a epocii (Hitler, Stalin, Ceauşescu) ori sărăcia şi tratamentelor abuzive suportate în copilărie sunt, de asemenea, analizate într-un asemenea context. Foamea de laude, neîncrederea în oameni sunt la rându-le efecte ale interacțiunilor complexe dintre mediul familial şi evoluția politică. *Ramolismentul,* datorat în mare măsură, condițiilor de excepție în care au trăit (anchete, închisori, războaie, conspirații) - vizibil la Mao, constatat de medici la Stalin în ultima perioadă de viață -, este alt element explicativ al deciziilor finale ale acestora.

Diagnosticarea unei patologii psihice este însă un proces dificil chiar în cazul unor indivizi cu status-uri şi roluri sociale comune. Decupajul simptomatologiei psihice a dictatorilor nu poate fi delimitat de contextul relațiilor de putere şi influență pe care ei înşişi le reprezintă. Acceptarea apriorică a sintagmei că tocmai *„bolnavii ne guvernează“* (Accoce şi Rentchwick, 1993) ridică alte insurmontabile dileme.

III. „Limbă de lemn“ şi discurs politic

Limba - mijloc de producție culturală în regimul comunist

În cercetarea caracteristicilor post-comunismului este o observație comună că oamenii ce ies din regimul trecut par obsedați de ideea de negare a timpului în care au trăit. Deşi moştenesc - cum e şi firesc - un mare bagaj de deprinderi, stereotipuri şi clişee de gândire şi comportamentale, vehiculate cu ajutorul limbajului însuşit în decursul anilor de instaurare ai puterii sovietice şi impus spre imitare în toate celelalte țări ale lagărului socialist.

În ceea ce priveşte istoria, comunismul sfârşeşte într-un soi de neant, după cum remarca unul dintre exegeții săi, F. Furet (1995) el însuşi fost adept al utopiei comuniste. Şi aceasta deoarece imperiul sovietic fusese „*o super-putere fără să fi încarnat o civilizație“*. Destrămarea sa rapidă nu lasă în urmă nici principii, nici coduri, nici instituții. Se mențin însă pentru multă vreme mentalități şi practici exprimate într-o limbă calchiată după modificările survenite în varianta limbajului utilizat de *„omul nou“* sovietic.

Reiterăm astfel, rolul important al comunicării sociale în explicarea fenomenelor cognitive, inclusiv în formarea reprezentărilor sociale. Ea trimite la formele de influență şi de apartenență sociala decisive în elaborarea sistemelor intelectuale, comunicarea fiind vectorul purtător de reprezentări al transmiterii limbajului *(*Jodelet, 1995). Subliniam in capitolele anterioare importanța contextului în determinarea reprezentării sociale. Înaintea contextului social însă (contextul ideologic, în fapt, ce poziționează locul ocupat in societate de către individul sau grupul considerat), reprezentarea este condiționată de *contextul discursiv* (Abric, 1995). Condițiile de producere a discursului sunt punct de plecare în formularea sau descoperirea unei reprezentări. Trecerea de la *reprezentarea-expresie* la *reprezentarea-instrument* de acțiune se face prin procesele cognitive care au ca suport limbajul.

Referindu-se la schimburile şi interacţiunile ce concură la instituirea acestui univers conceptual, S. Moscovici (1989) examinează incidenţa comunicării cu reprezentarea socială la trei nivele:

1. La nivelul apariţiei reprezentărilor, ale cărei condiţii afectează aspectele cognitive (printre aceste condiţii reţinem în contextul temei abordate: dispersia şi decalajul informaţiilor privind obiectul reprezentat; focalizarea asupra unor aspecte ale obiectului în funcţie de interesele şi de implicarea subiecţilor; presiunea la inferenţă pentru a obţine atitudinile scontate);

2. La nivelul proceselor de formare a reprezentărilor sociale (în ancorarea şi obiectivarea reprezentării, comunicarea realizează interdependenţa dintre activitatea cognitivă şi condiţiile ei sociale de exercitare, de planurile de articulare a conţinuturilor, semnificaţiilor şi utilităţilor conferite);

3. La nivelul dimensiunilor reprezentării sociale (având legatură cu edificarea conduitei – sub forma de opinie, atitudine, stereotip – asupra cărora intervin sistemele de comunicare mediatice).

Ca modalitate şi expresie a gândirii, *„limba este mijlocul de producţie culturală cel mai important în socialism“* (Gross, 1988). Prin toate mijloacele de propagandă utilizate s-a încercat şi reuşit transformarea limbajului natural într-un limbaj particular. Procesul a respectat regulile ce conduc la aceste transformări printre care *regula selecţiei, regula constrângerii* şi *regula ierarhiei cuvintelor*. Pentru intenţia partidului de a transforma conştiinţe, controlul asupra limbii era una dintre primele şi însemnatele cerinţe, suita propoziţiilor destinate să traducă conţinutul unei reprezentări tinzând către o stare analogă şi desăvârşită unde invarianta este aşteptată (Moscovici, 1976). Aceasta deoarece opiniile noastre politice sunt dependente de aspectele specifice ale limbii pe care o vorbim (Orwell, 1948).

În context, se impune observaţia că încă din 1922 toate publicaţiile sovietice se aflau sub controlul cenzurii. Faptul dovedeşte importanţa acordată de Lenin controlului ideilor ce puteau fi vehiculate liber. După moartea primului lider comunist (1924), Stalin va regiza dinainte întâlnirile cu mulţimea. Astfel că discursurile erau confecţionate din vreme şi nu de către cel ce le rostea. Era însă devreme pentru a vorbi de ceea ce mai târziu s-a numit *„limba de lemn“,* expresie ce desemnează jargonul în care se exprimă versiunea oficială şi publică a discursului din societăţile comuniste. Nu se poate spune că Lenin a fost precursorul ei. Limbajul său era extrem de viu (în fapt, limbajul polemic al jurnalistului) iar colaboratorilor săi li se adresa

prin bilețele scrise într-un stil asemănător comunicării orale.

„Limba de lemn“ sovietică are ca şi precursor stilul greoi întrebuinţat de administraţia ţaristă din secolul XVIII numit *„dubovîi iazîk*“ (limba de stejar) şi practicile admiratorilor lui Hegel din *inteligheņţia rusă* care preluau, fără o traducere adecvată, terminologia filosofului german. Calchierea cuvânt cu cuvânt a limbii germane în rusă, cu rezultatul unei „limbi păsăreşti“, l-a determinat pe Herzen să afirme că aceşti tineri, prin a lor „dubovîi iazîk“, îşi ruinaseră nu doar limba, ci şi judecata.

Regimurile comunist şi nazist au oferit apoi multe exemple de voluntarism lingvistic ce pot fi desemnate prin genericul *„limbi de lemn“*. Ştiut fiind de experţii propagandei că limitările experienţei lingvistice şi culturale ale unei anumite persoane îi pot restrânge acesteia accesul la anumite idei sau distorsiona aprecierea unor realităţi, discursul politic a vizat înainte de toate, adoptarea unui anumit comportament sau declanşarea unei acţiuni în rândul auditoriului. *„Noi nu vorbim pentru a spune ceva, ci pentru a obţine un anumit efect“* - sintetiza Goebells intenţiile de manipulare lingvistică ale discursului politic nazist.

În raport cu nazismul şi fascismul, amploarea şi durata celuilalt tip de totalitarism din secolul nostru, comunismul, a avut rezultate de excepţie în construcţia, impunerea şi exploatarea distorsiunilor *„limbii de lemn“*. Ipoteza că o societate mondială fără clase va fi monoglotă, l-a făcut pe lingvistul Marr să propună crearea unui limbaj al proletariatului internaţional. Deşi a respins propunerea lui Marr, însuşi Stalin a binevoit să se ocupe de lingvistică, publicând lucrarea *„Marxismul şi problemele lingvisticii“* (1950). Critica lui Stalin a fost un prilej de difuzare a concepţiilor ideologice ale momentului important când în sfera de influenţă a URSS intraseră noi state. Principalul fenomen de *aculturaţie* - de care avea Stalin nevoie pentru popoarele intrate sub stăpânirea sa - a fost limba. *„Limba socialismului“,* adică limba rusă se învăţa peste tot. Însă pentru mecanismelor de manipulare a cetăţenilor şi transformare a lor în *„oameni noi“* era nevoie de tiparele limbii folosite de *„Pravda“* sovietică, copiate în limbajul naţional.

Din teoriile emise cu acest prilej sub numele infailibilului Stalin s-au impus pentru viitorii patruzeci de ani definiţii conceptuale privind relaţiile ideologie, mulţimi, lideri şi limbaj politic. Spre exemplu, definiţia dată de Stalin limbii, respectiv limbajului -

„un mijloc, un instrument cu ajutorul căruia oamenii comunică între ei, fac schimb de idei şi se înţeleg reciproc“ - o vom regăsi, până în 1989, în manualele de psihologie şi gramatică din toate ţările socialiste. Cei puţin avizaţi asupra particularităţilor acestui jargon numit *„limbă de lemn“* se vor întreba desigur unde-i inadvertenţa. Spre o mai bună înţelegere a efectelor ideologice scontate în 1950, reproducem o definiţie a limbajului dintr-o perspectivă psihologică de actualitate*: „funcţie de exprimare şi de comunicare a gândirii prin utilizarea de semne care au o valoare identică pentru toţi indivizii din aceeaşi specie, în limitele unei arii determinate“* (Sillamy, 1996, p. 180). Observam că în definiţia lui Stalin, genul proxim *„instrument“* - desemnează „materializarea“ limbii - şi că sfera conceptului a fost restrânsă la specia umană. În viziunea stalinistă se insistă, de altfel, asupra „concreteţii“ limbii *„ce reprezintă un sistem de mijloace materiale“* (sunete, cuvinte, reguli etc), pe funcţia sa de *„reflectare a realităţii“,* pe *„condiţionarea sa social-istorică“* şi pe *„legile obiective generale şi particulare de dezvoltare a limbii“.* Toate explicitările definiţiei staliniste insistă apoi asupra legăturii strânse dintre gândire şi limbaj şi rolului limbii în propagarea ideologiei.

Mai presus de teoretizări, Stalin s-a îngrijit de difuzarea continuă a limbajului politic prin toate canalele şi formele de comunicare socială. Creierul procesului de construcţie a *„omului nou“* au fost departamentele de propagandă care controlau ideologia difuzată în şcoli, administraţie, întreprinderi. Ele dispuneau de o armată imensă de propagandişti situaţi pe mai multe ierarhii şi paliere. *Agitatorii* activau direct la locul de muncă pentru „lămurirea“ şi dinamizarea personalului. *Informatorii politici* şi *conferenţiarii de învăţământ politico-ideologic* reprezentau noile roluri şi status-uri sociale atribuite intelectualilor sub forma unor sarcini obşteşti. *Ziariştii* erau o categorie profesională cu calificare de excepţie în domeniul propagandei prin limbaj. *„Limba de lemn“* a tins să înlocuiască limbajul natural în comunicarea personală, metoda propagandistică a discuţiei *„de la om la om“* fiind o practică relevantă în contextul acestei aspiraţii.

Congresele partidului sunt cel mai prolific prilej de creaţie şi impunere a *„limbii de lemn“.* Raportul liderului comunist se prezintă ca o analiză asupra societăţii planetei şi a celor două mari puteri - socialismul şi capitalismul - ce şi-o dispută. Raportul este lung, citirea lui întreruptă de aplauze durează câteva ceasuri, astfel că nici un subsistem al regimului comunist nu este trecut cu vederea. În ritualul consacrat, ceilalţi vorbitori intervin la final prin *„luările de cuvânt“* doar pentru a reitera şi detalia această viziune a lumii. Scopul ceremoniei este de a manifesta prin armonia minuţios respectată a regulilor discursive, alcătuirea lumii şi relaţiile viitoare cu aceasta. Căci *„educaţia comunistă nu constă în a-i convinge pe oameni să vrea socialismul, ci să-l vadă“* (Besancon, 1993, p. 266). Însuşi Platon în *„Cratylos“* a dat o lecţie despre asemenea putere, arătând că instrumentele de guvernare sunt limbajul, legea şi pedagogia, la

originea limbajului fiind un „legiuitor“ care vede nemijlocit „adevărul“ pe care-l comunică.

În cazul *„limbii de lemn“* sovietice, rol însemnat în emitere şi difuzare au avut ziariştii. Nu întâmplător, oficiosul PCUS se intitula *„Pravda“* adică „adevărul“.

Despre ce tip de adevăr poate fi însă vorba? Interesante sunt în această privinţă consideraţiile lui G. Berger privind practica sovietică a impunerii *„adevărului“* ideologiei. *„În închisori şi lagăre* - scrie el - *se purtau dispute interminabile asupra deosebirii dintre pravda (adevăr) şi istina care, de asemenea, înseamnă adevăr. Rusa nefiind limba mea maternă, nu sesizam cu claritate nuanţa. Un filolog mi-a explicat. Echivalentul lui adevăr - truth în engleză, Wahreiht în germană - este istina, cuvânt care exprimă în acelaşi timp noţiunea abstractă de adevăr şi realitatea concretă la care aceasta se referă. Pravda, dimpotrivă, reprezintă un concept pur rusesc, cel de adevăr superior, ridicat la demnitatea de idee (...) Pentru NKVD, ca şi pentru partid, adevărul exprimat prin istina nu exista; era o noţiune relativă, deci uşor de modificat. Numai pravda era adevărul absolut. Conceptul de pravda devenise fundamentul puterii“ (*(1968, p. 156).

Din punctul de vedere al tehnicii utilizate de ziariştii sovietici pentru a ajunge la acest tip de consens, am reţinut o altă confesiune, reprodusă de A. Soljeniţîn ca reprezentând sfatul unei ziariste ce „urcă“ în ierarhia profesională: *„Nimic mai simplu decât să iei ca atare un fapt deprimant şi să-l descrii... Să descrii ceea ce este, e mult mai simplu decât să descrii ceea ce nu este, dar şti că va fi. Ceea ce vedem azi cu ochiul liber, nu este neapărat adevărul. Adevărul este ceea ce trebuie să fie, ceea ce va fi mâine. Or, tocmai ziua de mâine, minunata noastră devenire trebuie descrisă“* (1985, p. 112). Nu întâmplător primii ziarişti de la *„Scînteia“,* oficiosul partidului comunist din România, au fost trimişi în „schimb de experienţă“ (în realitate, un stagiu de pregătire şi perfecţionare) în redacţia *„Pravdei“* de la Moscova (Brucan, 1992).

S-a generalizat în acest fel *„limba de lemn“* a discursului politic comunist care, în esenţă, *„nu comunică nici un gând nou şi nu descrie nimic*“ (Thom, 1993). Ea este însă necesară partidului comunist pentru întreţinerea ficţiunii ideologice. Totodată ea permite recrutarea, fără teama de a greşi, a conducătorilor şi activiştilor obşteşti. Şi nu în ultimul rând, oferă cetăţenilor posibilitatea de a se exprima prin discursuri publice - fără pericole pentru putere - în cadrul simulacrului numit *„democraţie socialistă“.*

Cine-au fost creatorii *„limbii de lemn“?* Desigur, intelectualii ce-au gravitat, în calitate de scribi mai mult sau mai puţin anonimi, pe lângă cercurile puterii.

Cunoaştem că după instaurarea partidelor comuniste la putere în ţările intrate sub influenţă sovietică după cel de-al doilea război mondial, a fost constituit sectorul *agitaţie-propagandă*, pe scurt *agit-prop*. În perioada 1946-1953 acesta a înlocuit

cultura națională „burgheză“ cu „*realismul socialist*“. Din informațiile provenite din cercul puterii, reiese că în conformitate cu cerința expusă de Gheorghiu-Dej (preluată, desigur, din indicațiile Kremlinului), toate cuvântările liderilor erau scrise sau supervizate înainte de a fi rostite de către responsabilii resortului propagandistic. Autodidact, cu serioase lacune de cultură generală şi de limbă românească, de către ori se punea o chestiune în Biroul Politic, Chişinevschi (secretarul cu propaganda) alerga să deschidă unul dintre volumele lui Stalin de unde citea la întâmplare ca şi cum acolo s-ar fi aflat răspunsul căutat. Astfel că Gheorghiu-Dej nu manifesta mare încredere în competența sa. Pentru propriile sale cuvântări, apela cu predilecție la Leonte Răutu (adjunctul lui Chişinevschi), fost responsabil al emisiunilor difuzate în limba română de Radio-Moscova în perioada războiului şi la ziaristul Ştefan Voicu (Aurel Rothenberg) pe care-l cunoscuse, in vremea războiului, în lagărul din Tg.Jiu.

Practicile discursive erau aceleaşi în toate celelalte nuclee de putere comunistă din statele-satelit ale Moscovei, modelul fiind copiat la palierele inferioare ale partidului. Cu referire la conducerea şi controlul *„producției culturale*“, J. Revai care diriguia cultura maghiară, se exprima astfel în 1950: *“Nu putem încredința scriitorilor, artiştilor, dramaturgilor, scenariştilor din cinematografie grija de a stabili necesitățile Statului şi Partidului în domeniul artistic. Trebuie să solicităm şi planificarea acestui domeniu al producției…Trebuie să comandăm, să conducem producția artistică, adică să impunem subiectul care ne interesează“* (apud Soulet, 1996, p. 90).

„Limba de lemn“, în care sunt exprimate comandamentele noului regim, este simultan difuzată şi în învățământ, instituțiile acestuia fiind centrele de însuşire şi reproducere ale ei.

Profesorii universitari îndepărtați aproape toți din învățământul superior (1948) pe motivul apartenenței sau simpatiilor manifestate față de *„partidele istorice“* ori pentru legionari, au fost repede înlocuiți. Catedrele universitare au fost ocupate în general de intelectuali de etnie evreiască care se prevalau de legile rasiale adoptate în timpul războiului pentru a-şi declara activitatea antinazistă şi implicit adeziunea la partidul comunist. Titlurile universitare ale noilor ocupanți au fost repede confecționate. Spre exemplu, cazul lui Belu Zilber care - contrar afirmațiilor făcute în memoriile publicate după moartea sa sub pseudonimul Andrei Şerbulescu (1991) - fusese la studii în străinătate fără să obțină licența de absolvire a lor. În 1945 a devenit însă licențiat în filosofie la Universitatea din Bucureşti fără tangențe anterioare cu respectiva specialitate ori instituție de învățământ. Curând si-a susținut teza de doctorat cu tema *„Imperialismul unor țări înapoiate“*. Subiectul dezvolta teoria cominternistă a evoluției României - țară mică dar „imperialistă“ deoarece încorporase în teritoriul ei „provinciile străine“ Transilvania, Basarabia şi Dobrogea - astfel că însuşi Chişinevschi s-a împotrivit publicării lucrării. Cu această „contribuție ştiințifică“ însă, Zilber a fost numit profesor universitar.

Campania de alfabetizare, pe lângă consecințele pozitive, a contribuit la asimilarea *„limbii de lemn“* difuzată, în primii ani, cu ajutorul presei scrise si radio-ului. Toate instituțiile şcolare au fost

subordonate cerințelor ideologice şi implicit comunicării prin *„limba de lemn“*. În deceniul şase au fost amplasate stații de amplificare şi difuzoare în unitățile economice si administrative din oraşe şi în aproape toate satele României.

Ca pretutindeni în şcolile româneşti din acea vreme, în consiliul pedagogic de deschidere a noului an şcolar 1950-1951 la Şcoala normală de învățători din Arad, directorul prelucrează circulara primită de la ministerul de resort. Aceasta precizează: *„Scopul educației este o educație comunistă. Toate acțiunile elevilor trebuie raportate la consecințe, considerând dacă sunt duse în slujba luptei de clasa muncitoare şi îndrumată de partid ori sunt în detrimentul ei. Neînțelegerile dintre profesori nu pot contribui decât la o sabotare a muncii duse în vederea unei educații în spirit comunist“* (apud Ilica, 1998, p. 114).

O „catehizare“ mai dură, înaintea declanşării epurărilor din învățământ, se făcuse în rândul profesorilor universitari şi de liceu. Despre amintirile păstrate cu acel prilej, poetul Lucian Blaga relatează: *„Timp de unsprezece zile am fost ținuți toți profesorii, conferențiarii şi asistenții câte 12 ore pe zi să audiem conferințe despre materialismul dialectic şi istoric, despre noua constituție, despre reformele economice şi sociale, despre istoria partidului bolşevic (…) Am mântuit audierea cursului de îndoctrinare stors de orice vlagă. Îmi dam seama, în sfârşit, că profesorii trebuie să-şi suspende activitatea cerebrală proprie şi că trebuie să încerce imposibilul: să gândească cu creierul „clasicilor marxişti“. Schimbarea de mod revenea în fond la o operație de altoire. Trebuie să ne retezăm substanța cenuşie a meningelui cum ai reteza părul la frizer. Să acceptăm creier clasic, ca altoi“* (1990, p. 183).

Caracteristicile „limbii de lemn“

T. Slama-Cazacu (1991) descrie *„limba de lemn“* ca „*subsistem al unei limbi, desemnând mai ales elemente lexicale dar şi unități frazeologice, cu caracter de expresii fixe, de clişee încremenite, cu sens determinat în contextul unei anumite „autorități“, în mare măsură utilizate stereotip-dogmatic, ca exprimare a unei ideologii*“. Aceste clişee sunt preluate prin imitație, dar şi impuse de puterea politică sau de grupări cu asemenea veleități, chiar dacă promotorii sau epigonii sistemului politic nu cunosc exact conținutul semantic. Limbajul de lemn difuzat prin repetare şi utilizarea frecventă în diversele medii de comunicare ajunge să fie supus unei sugestii colective, arată autoarea. Intenția reală este de a impune autoritatea, de a se împiedica altă modalitate de gândire şi, în genere, de a se ascunde, de a se masca adevărata realitate, dacă aceasta nu este favorabilă. După opinia lui A. Besançon (1990) însă, *„limbile de lemn“* sunt versiuni corupte ale discursurilor politice de orice tendință, din Est ca şi din Vest.

În comparație cu limbajul natural, susține R. Jackobson (1963, apud Thom, 1993), discursul comunist se caracterizează printr-o serie de note specifice:

a) Emițătorul este rareori specificat; personalitatea sa nu are importanță pentru că el vorbeşte ca reprezentant al partidului, guvernului şi, în fine, al poporului.

b) Destinatarul este la fel de neprecizat ca şi emițătorul; se confundă chiar cu acesta din urmă, fiind rareori personificat (cazul întâlnirilor diplomatice).

c) Referentul *„limbii de lemn“* este *„limba de lemn“;* referentul, mesajul şi codul se confundă.

d) Funcția metalingvistică în *„limba de lemn“* trece pe primul plan pentru că aplicarea codului este, în acelaşi timp, expresia puterii şi expresia supunerii la aceasta; astfel pot fi explicate aspectele tautologice şi pedagogice ale *„limbii de lemn“*.

e) Funcția fatică se realizează prin formulele rituale din comunicarea care instaurează şi păstrează puterea, des utilizate de instanțele conducătoare.

f) Funcția referențială este absorbită de funcția incitativă; narațiunile şi descrierile se transformă irezistibil în ordine şi imbolduri.

Din analiza discursului comunist întreprinsă de R. Jackobson rezultă următoarele concluzii, cu privire la stilul ei:

- stilul *„limbii de lemn“* este vag, plin de abstracțiuni şi redundanțe precum şi absolut identic, oricine ar fi autorul şi oricare ar fi tema;
- în *„limba de lemn“* există o singură adecvare: cuvintele se plasează potrivit unui ritual cunoscut de toți;
- în ceea ce priveşte invenția, hiperbola şi eufemismul, în ele sunt incluse registrele invectivelor comuniste (*„duşmani mârşavi“, „câini turbați“* etc.) şi ceea ce a fost denumit *„blestemul superlativului“ („cel mai dintâi“, „cel mai egal“* etc.).

În *„limba de lemn“,* pronumele *„eu“* a dispărut (excepție fiind discursurile foarte solemne) iar pronumele la persoana a II-a nu apare niciodată. În schimb, *„noi“* este omniprezent la fiecare rând dar trimite totdeauna la acelaşi referent discursiv: unitatea poporului, partidului sau guvernului. Acest *„noi“* se află, de obicei, în opoziție simetrică cu *„ei“* care semnifică forțele reacțiunii.

O extinsă analiză asupra *„limbii de lemn“* a realizat F. Thom. În lucrarea *„Limba de lemn“* (1993), autoarea propune o grilă de analiză a discursului politic sovietic, grilă ce va fi reprodusă, pe scurt, în cele ce urmează.

În primul rând, autoarea face observația pertinentă că *„limba de lemn“* apare sub două modalități: 1. o modalitate deschisă - exprimată prin limbajul editorialelor de presă şi a discursurilor oficiale; 2. o modalitate ascunsă - exprimată în literatura ştiințifică şi în alte forme de manifestare publică. În ceea ce priveşte tema noastră, ne vom referi la caracteristicile *„limbii de lemn“* stabilite de F. Thom pentru modalitatea sa deschisă:

Sintaxa

1. Substantivarea - se traduce, mai ales, prin reculul coordonatelor circumstanțiale, sistematic înlocuite de substantive precedate de o propoziție. În locul verbului simplu apare un grup verbo-nominal. Efectul constă în sustragerea de la precizia verbului şi opțiunea pentru echivocul atemporalității.

2. Construcțiile pasive şi impersonale (ex.: *„s-a făcut“, „a fost exprimat“).*

3. Predilecția pentru comparative (ex.: *„mai profunde“, „mai vaste“, „tot mai mult“, „tot mai important“);* caracteristic este şi faptul că în construcțiile lexicale unde sunt folosite, complementul nu este exprimat.

4. Modul imperativ - exprimat cel mai adesea prin sintagma *„trebuie să ...* „ sau simplu *„să ...“*.

3. Absența deicticelor denumite de Benveniste ca *„ansamblul de semne vide, non-referențiale în raport cu realitatea“* care devin *„pline“* de semnificație când un locutor le asumă într-o anume instanță a discursului său. Deicticele sunt cuvinte care îşi schimbă înțelesul în funcție de context sau în funcție de situația locutorului, semnificația lor neputând fi definită fără o referință la un mesaj. Spre exemplu, adverbele de timp sau de loc sunt adesea deictice în limba naturală. *„Limba de lemn“* le utilizează însă la modul absolut: *„acum“* are semnificația de *„în epoca noastră“* iar *„mâine“* înseamnă un viitor imprecis ca durată. În limbajul natural, deictice sunt prin excelență

pronumele personale la persoana I şi persoana a II-a singular şi plural.

Aceste particularităţi ale sintaxei există, în mod izolat, în diferite *„jargoane“* ale limbii utilizate în societatea contemporană. Spre exemplu, limbajul ştiinţific abundă de substantive, în jargonul administrativ se remarcă impersonalitatea iar în discursul jurnalistic şi cel pedagogic excelează *„mania comparativelor“*. Doar *„noua limbă“* comunistă însă reuneşte toate aceste particularităţi. Conjuncţia lor o transformă în ceva original, distinct de celelalte jargoane create de limba modernă. În acelaşi timp, discursul marxist-leninist seamănă stilului celui de-al III-lea Reich care prezintă (într-un grad mai mic însă), particularităţi identice: în principal, accent pus pe procese şi hipertrofie a incitativului (Thom, 1993, p. 40).

Lexicul (vocabularul)

1. Maniheismul. Cea mai importantă idee-forţă a discursului este cea a unei lumi radical divizate în două tabere adverse şi ireconciliabile. Această viziune maniheistă a unei lumi împărţite în *„lagărul imperialist“* (spaţiul relelor universale) şi *„lagărul socialist“* (locul binelui şi adevărului absolut) este o sursă inepuizabilă de metafore pentru construcţia discursului public. Cuvintele *„limbii de lemn“* nu sunt utilizate la întâmplare. Fiecare concept se defineşte prin contrariul său, prin intermediul opoziţiei fundamentale *comunist - duşman*. Anumiţi termeni sunt destinaţi lumii comuniste iar contrariile lor, *„imperialismului“*. Remarcabilă este frecvenţa utilizării termenilor militari. Aceasta pentru că războiul nu este altceva decât *„o ocazie de legiferare a crimei“* (Todorov, 1996, p. 117). Starea de război, indusă prin propagandă mulţimii, favorizează aplicarea oricăror comandamente ideologice transmise şi înţelese ca imperative militare.

2. Sărăcia vocabularului. Conform unei anchete efectuate în 1983, în fosta URSS, F. Thom apreciază că ziariştii foloseau în jur de 1.500 de cuvinte, în timp ce dicţionarul limbii ruse din sec. XIX repertoriază 220.000. Mare parte dintre termenii *„limbii de lemn“* întrebuinţaţi în discursurile oficiale sunt preluaţi din registrul militar (aceeaşi predilecţie pentru terminologia militară se află şi în vocabularul propagandistic nazist). Imagistica războiului se extinde în cele mai

paşnice domenii. În descrierea *„campaniilor agricole“,* în legătură cu mulsul vacilor sau culesul cartofilor, gazetarii şi propagandiştii utilizează noţiuni precum: fronturi, bătălii, atacuri, rezistenţă, luări cu asalt, strategii şi tactici.

3. Metafora organismului. Societatea este privită ca un imens organism, în care partea se subordonează întregului (de aici şi utilizarea frecventă a unor expresii ca *„socialism matur“, „burghezie putredă“* etc). Dacă partea (individul) se rupe de întreg (colectivitatea socialistă), moare. După cum fiinţa biologică se conformează unui program prestabilit de evoluţie stadială, tot astfel organismul social este prezentat ca dezvoltându-se conform unor planuri defalcate în etape, stadii, trepte, orânduiri sociale. În cadrul acestora, socialismul reprezintă *„nivelul superior“* sau *„saltul uriaş“*. Parte a corpului social, individul este prezentat ca răspunzând unei cauzalităţi pur mecanice unde educaţia determină în mod absolut personalitatea. În relaţia individ-societate, noţiuni cheie în limbajul propagandei comuniste sunt *„viaţa“* şi *„creaţia“*. Ele ocupă un loc aproape identic ca importanţă şi semnificaţie în ideologia celui de-al III-lea Reich.

4. Organicism şi voluntarism. „Necesitatea istorică“ impune o continuă dezvoltare ce culminează cu *„construcţia“* comunismului. Astfel se rezumă, de regulă, viitorul omenirii. Conceptul *„necesităţii istorice“* emis de Marx în legătură cu instaurarea comunismului este transformat în imperativ moral. Discursul public devine saturat de chemări la acţiune umană exprimate prin verbele: a ajuta, a juca un rol, a orienta, a facilita, a accelera, a stimula, a se sprijini pe, a dezvolta, a întări, a apăra etc. În acest context, *„sub suprafaţa sa netedă, limba de lemn ascunde o tensiune pe care o rezumă două cuvinte: cuvântul „dezvoltare“ şi cuvântul „construcţie“* (Thom, 1993, p. 43).

5. Reflectarea şi forma. Operaţiile intelectuale sunt reduse la reflectarea realităţii şi politicii partidului. A gândi are semnificaţia de a îndepărta fenomenele pentru a ajunge la principii.

Cu referire la vocabularul comun ideologiei comuniste şi celei naziste, unii autori au observat că anumite cuvinte dobândesc o valoare opusă celei pe care o au în limbile naturale. Spre exemplu, cuvântul *„ură“* - îndreptată împotriva duşmanului dobândeşte semnificaţia de sentiment sacru, sfânt, eroic. Fanatismul semnifică o virtute iar

„credința oarbă“ în ideologie şi conducători este o componentă obligatorie a eticii promovate de amândouă regimurile politice.

În esență, mai mare decât sărăcia vocabularului *„limbii de lemn“* este sărăcia universului său conceptual.

Stilul

Dacă privim stilul ca pe o marcă personală pe care fiecare individ o aşează asupra limbii naturale, atunci discursul comunist poate fi caracterizat prin non-stil. De altfel, cu excepția unor scrieri a lui Stalin sau Lenin, nu poate fi dedus autorul unei lucrări redactate în *limba de lemn* (Thom, 1993, p. 68). *„Limba de lemn“* a condus la instaurarea unei maniere de scriere colectivă, oricare ar fi subiectul tratat. Scopul ultim pare a fi cel imaginat de G. Orwell în romanul *„1984“*. *„În cele din urmă vom face crima de gândire literalmente imposibilă, pentru că nu vor mai exista cuvinte în care ea să fie exprimată“,* îşi propune personajul Symes, geniul artizan al Novlimbii (1991, p. 54).

Încercarea de a aplica la *„limba de lemn“* cerințele enunțate de Aristotel despre calitățile unui bun discurs oratoric, conduce la următoarele concluzii:

1. Claritatea definită de Stagirit ca prima virtute a stilului deoarece dacă *„discursul nu-şi arată obiectul, el nu-şi va îndeplini funcția“.*

2. Precizia solicitată pentru a comunica concis şi limpede ideile dorite.

Stilul *„limbii de lemn“* este însă vag, plin de abstracțiuni şi redundanțe, ocoleşte precizia. Cititorul sau auditoriul are nevoie de o lungă practică pentru a distinge componentele cu sens ale comunicării. Orice abatere de la ceremonial are, în schimb, semnificații. În concluzie, aceste texte care nu-şi deconspiră sensul decât în distanțele față de un cod implicit sunt departe de claritatea şi precizia preconizate de filosoful grec.

3. Adecvarea conform căreia oratorul trebuie să-şi adapteze discursul la auditoriu, să țină cont de atitudinea publicului şi de impresia ce-o produce vorbirea sa. De la cerința adecvării, Cicero a derivat teoria celor trei stiluri adaptate scopurilor urmărite de orator, după cum acesta doreşte să demonstreze, să placă sau să emoționeze.

În *„limba de lemn“* există o singură cerință de adecvare: cuvintele

se plasează în conformitate cu un ritual prestabilit, cunoscut de toți. Unele discursuri *„înfierează“,* altele laudă, altele îndeamnă. În fiecare caz, atitudinea publicului este prescrisă şi cunoscută dinainte. Nici măcar între comunicarea scrisă şi cea orală nu există diferențieri. Stilul rămâne identic, oricine ar fi autorul şi oricare ar fi tema. Oricine stăpâneşte *„limba de lemn“,* poate scrie pagini de ziar sau rosti discursuri pe indiferent ce temă, fără o inițiere prealabilă. Activiştii de partid țineau aceleaşi prelegeri în fața oricărei categorii profesionale. Absolvenții secției de ziaristică a Academiei *„Ştefan Gheorghiu“* erau repartizați la ziarele naționale şi locale la indiferent ce secție. Erau capabili, în egală măsură, să scrie articole cu conținut economic sau cultural. Tot ei „erau chemați“ pentru a *„fasona“* discursurile oratorilor *„plenarelor de partid“* municipale, județene sau naționale.

4. Invenția - necesară pentru a surprinde auditoriul cu ceva neaşteptat căci, după cum preciza Aristotel, *„oamenii admiră ceea ce este îndepărtat“.*

„Limba de lemn“ nu comunică nimic nou şi nu descrie ceva deosebit. Mai mult decât atât, se întâmplă ca oratorii să aibă carențe de dicție. În cazul lui Brejnev şi Ceauşescu erau observabile dificultățile de pronunție şi greşelile de limbă.

„Limba de lemn“ în „varianta Ceauşescu“

În anii dictaturii comuniste în România se impune *un model de discurs politic* ce va fi copiat la toate nivelurile structurilor societății. Se sconta prin acest tip de discurs pe anumite efecte mobilizatoare şi reacții colective ale auditoriului.

D. Popescu (1994) - autor prezumtiv al cuvântărilor lui N. Ceauşescu - descrie reacțiile auditoriului la Congresul al XIV-lea al PCR din 1989: „*S-au înregistrat peste 500 ridicări în picioare pentru scandări şi ovații (...). Intre vorbitori nici cea mai mică deosebire, toate textele identice: o parte dedicată lui (N. Ceauşescu, n.n.), una ei (Elenei Ceauşescu, n.n.), una aprecierilor generale şi angajamentelor şi una exprimării mandatului de adeziune*“. Acelaşi martor remarcă invariabilitatea temelor discursurilor lui Ceauşescu.

Un inventar comparativ al temelor discursurilor sale, relevă invarianța acestora în decursul unei lungi perioade. Comparația poate fi efectuată având ca repere două discursuri prezentate la două evenimente de referință: Congresul al XI-lea al

partidului (noiembrie 1974) şi Congresul al XIV-lea al partidului (noiembrie 1989). Deşi între cele doua discursuri se află o distanţă de 15 ani, în discursul rostit la deschiderea festivităţii în 1974 şi cel citit la finalul congresului din 1989, temele şi succesiunea lor sunt următoarele:

– Prezentarea sintetică a istoriei poporului român într-o viziune deformată; conform acestei distorsiuni PCR este desemnat moştenitor unic al tradiţiilor istorice şi mandatat cu misiunea de a înfăptui idealurile trecutului in instaurarea comunismului.

– Momentul in care este susţinut discursul apare ca evenimentul politic de importanţa celor ce determină apariţia unei noi epoci istorice.

– Tema bunăstării poporului prezentata prin clişee ca *„ridicarea nivelului material şi spiritual al poporului - ţelul suprem al politicii partidului, esenţa societăţii socialiste multilateral dezvoltate“; „proprietatea întregului popor şi cooperatistă - temelia de granit a edificării socialismului“;*

– Reiterarea tezei democraţiei socialiste (*„dezvoltarea democraţiei muncitoreşti revoluţionare - necesitate legică a înfăptuirii cu succes a socialismului; înfăptuirea consecventă a principiului construirii socialismului cu poporul şi pentru popor*“); coroborat acesteia, precizări despre sarcinile statului în conducerea şi planificarea activităţii economico-financiare pe baza planului unic şi întărirea *legalităţii socialiste;*

– Clişee ideologice cu subtitluri ca: *„Organizaţiile de masă şi obşteşti în sistemul democraţiei noastre muncitoreşti revoluţionare“; „Frontul Democraţiei şi Unităţii Socialiste - expresie a unităţii întregului popor în jurul şi sub conducerea partidului“;*

– Previziuni despre *„creşterea rolului conducător al partidului“* (definit în concordanţă cu respectiva etapă ideologică *„centru vital al naţiunii, forţa politică conducătoare a întregii naţiuni“);*

– Norme ce vizează amplificarea propagandei în scopul *„formării omului nou, constructor conştient al socialismului şi comunismului în România“;*

– Prezentarea dihotomică a situaţiei politice internaţionale (în stabilitatea căreia PCR şi conducătorul său militează pentru o *„politică de pace şi largă colaborare internaţională, de participare activă la soluţionarea constructivă a problemelor complexe ale lumii contemporane“).*

Toate discursurile lui N. Ceauşescu, chiar şi cele susţinute liber, cu ocazia diferitelor vizite de lucru în unităţi economice sau agricole, au această structură tematică. Cum se scria un asemenea discurs? Conform relatării fostului consilier de presă al lui Ceauşescu, C. Mitea (1991) şi datelor oferite de D. Popescu (1994), lucrurile decurgeau cu destule complicaţii. Pregătirea unui discurs pentru un eveniment deosebit începea obligatoriu printr-o discuţie a lui Ceauşescu cu secretarul cu propaganda sau consilierul de presă. După ce liderul îşi comunica punctele de vedere, un colectiv elabora textul. Exista câte un colectiv pentru probleme istorice, pentru politica externă, chestiuni

economice etc. *„Stilizarea“* si unitatea textului, înainte de a fi prezentat lui Ceauşescu, era sarcina consilierului cu presa. Urmau sugestiile lui Ceauşescu, pe baza cărora se finaliza discursul.

Prin acelaşi sistem s-au pregătit discursurile pentru Congresul al IX-lea al PCR (1965) care-l declarase, în mod oficial, pe Ceauşescu conducătorul partidului. Înaintea desfăşurării evenimentului, noul lider înlocuise echipa ce pregătea documentele pentru congresele din timpul lui Gheorghiu-Dej cu alta nouă, al cărei redactor general era Dumitru Popescu. Din componenţa echipei făceau parte Paul Niculescu-Mizil, Manea Mănescu, Roman Moldovan, Nicolae Giosan. Discursurile congresului din 1965 excelează prin „naţionalismul“ afirmat. Sintagma „poporul nostru“ este înlocuită cu „poporul român“ iar conceptele de „independenţă“ şi „suveranitate naţională“ sunt încorporate în orice frază al cărei sens le suportă.

Acest tip de discurs Ceauşescu îl impune obsesiv fapt ce conduce, în final, la suprasaturaţie naţională. Însuşi D. Popescu va relata, după moartea lui Ceauşescu, despre efectele acestor discursuri şi refuzul vorbitorului de a adecva tematica şi stilul la mulţimea căreia i se adresează în vizitele de lucru.

„Nu-l obliga nimeni să ţină toată ziua cuvântări, scrie D. Popescu. *Nu-l deranja faptul că spiciurile lui semănau ca două picături de apă (...) Dar de ce această constanţă a fondului de idei? Odată am avut cu el o discuţie pe această temă şi îngrijorările mele l-au uimit (...) A replicat: Dar de ce te deranjează asta pe tine? E firesc! Noi n-avem două politici. Avem una singură“.* Cuvântările sale, chiar şi în cercul restrâns al CPEx, lăsau *„impresia că faci o baie de gheaţă, că te scalzi într-o copcă la Polul Nord“.* Efectul cel mai pregnant era senzaţia de depersonalizare a auditoriului. *„Oamenii ieşeau din şedinţe cu o senzaţie de mineralizare; structura biologică intra în alt regn“* (*(*1994, pp. 74- 75).

În cercetarea noastră asupra variantei *„limbii de lemn“* din România în timpul *„regimului Ceauşescu“,* am utilizat *metoda analizei de conţinut a limbajului*. În aplicarea ei am respectat cerinţele de decupaj ale textului ce urmează a fi supus studiului: *omogenitatea, exhaustivitatea, exclusivitatea, obiectivitatea şi adecvarea sau pertinenţa* (Bardin, 1993). În consecinţă, propunem ca unitate de reper *„Cuvântarea lui Nicolae Ceauşescu la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR“* din 24 noiembrie 1989 **(Anexa 1)**. Termen de comparaţie este un eşantion de discurs literar (cu funcţia de editorial politic de presă), apropiat limbajului natural, eseul lui Marin Preda „*Spiritul primar agresiv şi spiritul revoluţionar“* apărut în 1971, în urma *„tezelor din iulie“,* pe tema angajării scriitorilor în *„revoluţia culturală“.*

Comparând stilul cuvântărilor politice cu limbajul natural se desprind câteva note caracteristice ale discursului politic din perioada

Ceauşescu, care a durat - se ştie - 24 de ani. Acestea sunt:

Vocabularul sărac. Vocabularul activ al limbii române conține 120 - 125.000 cuvinte, dintre care aproximativ 1.500 alcătuiesc vocabularul fundamental. În mod normal, un om are nevoie de 4 - 5.000 de cuvinte pentru a se exprima. *Cuvântarea lui N. Ceauşescu la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR* este alcătuită din 3.110 cuvinte. Din analiza de conținut a acestui discurs (de dimensiune redusă în raport cu media discursurilor sale) reiese că vocabularul discursurilor lui Ceauşescu este alcătuit din 450 - 500 de cuvinte. Prin aproximare rezultă un vocabular de circa zece ori mai redus decât al unui vorbitor ce utilizează bine limba naturală.

Logoreea. Frazele sunt lungi, arborescente, stufoase. Dimensiunea medie a unei fraze este de 50 de cuvinte (media s-a calculat pentru primele zece fraze; extreme - 15 cuvinte şi 116 cuvinte). În general, fraza se suprapune alineatului. Excepție: adăugarea unei fraze scurte ce are rol de a sintetiza sau întări imperativul conținut de fraza precedentă.

Lipsa de substanță, de conținut. Este sesizată de lingvişti ca o caracteristică generală a limbajelor ideologiei naziste şi comuniste. Ele conțin puține aluzii la actualitate, puține descrieri şi foarte puțină informație. Şuvoiul de cuvinte nu se alimentează de la nici o sursă vizibilă, el se autogenerează la infinit (în discursuri revin, de altfel, la modul obsedant formulele *„aşa cum am mai spus", „aşa cum s-a arătat", aşa cum a dovedit"* etc.).

Caracteristici ale morfologiei şi sintaxei

Tendința generală de substantivare a tuturor părților de vorbire În discursurile lui Ceauşescu predomină substantivele (în discursul analizat sunt în raport de superioritate triplă comparativ cu verbele). Cele mai utilizate substantive: „popor" (23 ori), „România" (17 ori), „partid" (15 ori), „socialism" (de două ori mai des decât „comunism"), „activitate", „dezvoltare", „rol", „societate", „patrie".

Tendința de a forma cuvinte prin mijloace interne, în principal prin conversiune Se remarcă, în primul rând, în cazul substantivelor comune („dezvoltarea", „schimbarea", „creşterea", „înfăptuirea") provenite prin conversiune sau schimbarea valorii gramaticale din infinitivul lung al verbelor. Din punct de vedere semantic, infinitivul

presupune numele acțiunii (deci, un anume grad de concretețe). Rezultatul substantivării este o falsă concretețe a discursului. Avem de a face cu o sustragere de la precizia verbală prin opțiunea pentru echivocul atemporalității.

Frecvența utilizării pronumelui personal „nostru" Aceasta este folosit, în general, ca adjectiv pronominal posesiv ce denumeşte mai multe obiecte posedate şi mai mulți posesori („realizările noastre"). „Întregului nostru popor", „națiunea noastră" semnifică, în fapt, o formă tipică de manifestare a spiritului dictatorial. Pluralul indică în aceste cazuri unicul posesor al obiectului denumit, al discursului şi implicit, al puterii. De remarcat că în discursul analizat pronumele personal „nostru" şi formele sale sunt cele mai întrebuințate cuvinte (în raport dublu față de cel mai utilizat substantiv).

Preferința pentru gerunziu Ex.: „făcând", „construind", „dezvoltând". Gerunziul este un mod impersonal ce indică împrejurarea unei acțiuni în curs de desfăşurare. Întrebuințarea sa semnifică intenția de mişcare interioară a frazei. Rezultatul este însă un fals concret, o falsă mişcare. În discursurile lui Ceauşescu se mai observă tendința ca gerunziul să urmeze unei propoziții enunțiative şi unui verb dicendi (a spune, a face, a evidenția, a arăta), ceea ce sporeşte falsa intenție a concreteții.

Utilizarea frecventă a verbelor impersonale Ex.: „se pare", „se crede", „se zice", „se consideră". Conotațiile acestei caracteristici se încadrează în particularitățile care maschează dictatura.

Dintre verbele impersonale se sesizează prezența verbului „a trebui" (verb impersonal care nu are subiect). Schema frazei în care apare acest verb este, în general, următoarea:

Subiect / trebuie / să ...
P1 P2 P1

Rezultatul este o falsă implicare a oratorului.

Predilecția pentru modul imperativ Ex.: „să ne angajăm", „să înfăptuim". Reprezintă o încercare de corelare cu tendința actuală din limba română de a înlocui indicativul prezent cu conjunctivul. Aceasta tocmai pentru că presupune un grad sporit de participare la acțiune (ceea ce şi încerca să sugereze ideologia epocii).

Frecvența mare a superlativului relativ al adjectivelor Ex.: „cele

mai noi", „cel mai înalt". În timp ce superlativul absolut presupune însuşirea la gradul cel mai înalt sau mai scăzut, prin comparaţie cu alte însuşiri tipice şi sugerând concretețea, superlativul relativ denotă tot o falsă concretețe ce provine dintr-o falsă comparaţie.

Aglomerarea de complemente şi atribute ce conferă lungimea exagerată a frazei În general frazele încep cu propoziţii simple, succedate de o suită de complemente. Aglomerarea de complemente este dublată de o aglomerare de atribute exprimate prin adjective calificative duble sau triple („largi dezbateri democratice", „viaţă liberă, demnă, fericită").

Maniheismul socialism-capitalism, trecut-prezent, proletari-imperialişti În deceniile opt şi nouă este mai puţin prezent decât în deceniile anterioare. Faptul denotă orientările şi scopurile politicii externe ale timpului. Se manifestă pregnant şi în discursurile post-comuniste, termenii specifici deceniilor cinci-şase fiind reluaţi cu vehemenţă şi virulenţă similare.

Cu referire la discursul politic impus de „epoca Ceauşescu" şi la particularităţile presei din ultimul sau deceniu, apreciem ca relevantă prezentarea *„machetei-robot"* a cotidianului judeţean *„Flacăra roşie"* din Arad din anul 1988 **(Anexa 2)**. Tematica abordată este similara presei centrale şi locale de pe cuprinsul României. Singurele diferenţe - titlurile rubricilor, paginile ori locurile din pagini unde sunt amplasate articolele.

Lectura *„machetei-robot"* a unui ziar tipic *„epocii Ceauşescu"* poate lăsa falsa impresie că un astfel de ziar nu era citit sau cumpărat decât din obligaţie. În realitate, ziarul arădean atinsese cota maximă admisă pentru tirajul ziarelor judeţene - 40 000 exemplare. Cererea era mai mare decât oferta şi rămânea nesatisfăcută în condiţiile de restricţie impuse de economia de hârtie din acea perioadă. Cele mai citite materiale erau anchetele sociale (într-o perioadă de mare criză de bunuri de consum) şi rubricile de fapte diverse (scrise în concordanţă cu virtuţile criticii şi autocriticii). Nominalizarea unui individ reprezenta, în mod cert, „urcarea" sau „coborârea" sa în ierarhia politică (şi implicit profesională) locală. Din acest punct de vedere, ziarul era sursă de informaţii sociale şi politice de certă credibilitate. Datele economice citate, în flagrantă contradicţie cu realitatea prezentau indicatorii de plan impuşi de planul economic naţional, economiei judeţene şi locale ca fiind îndepliniţi. Titlurile şi conţinutul articolelor fac deseori trimiteri la „luptele" purtate în diversele campanii agricole (câte una pentru fiecare anotimp), la „bătăliile" pentru economisirea materiilor prime şi energiei sau pe „frontul" ridicării conştiinţei socialiste.

„Relaţiile de producţie" din redacţia unui ziar românesc din perioada amintită prezintă particularităţi tipice. Pentru branşarea conţinutului său la comenzile conducerii naţionale a partidului şi a cerinţelor locale, redactorul-şef al ziarului era membru al biroului comitetului judeţean de partid. În această calitate prelua din

rapoartele săptămânale prezentate la şedinţele acestui organism, „sarcinile" impuse de conducerea judeţului pe care le transmitea (cu prilejul altei şedinţe săptămânale ori extraordinare) întregii redacţii. Totodată erau indicate întreprinderile care trebuiau criticate, respectiv lăudate (în funcţie de nominalizările făcute în şedinţa biroului judeţean de partid). Documentările gazetarilor „în teren" se planificau în concordanţă cu aceste sarcini. Ele presupuneau obligaţia prezentării ziaristului la secretarul de partid din întreprinderea sau gospodăria colectivă respectivă. Secretarul de partid decidea apoi cine vor fi interlocutorii ziaristului.

În respectiva perioadă, cenzura era în mod oficial desfiinţată. În presă şi edituri funcţiona însă *„autocenzura"* cu un regim mai drastic decât cel la care-ar fi fost supuşi scriitorii sau gazetarii de către o instituţie aparte de supervizare. La angajare, fiecare gazetar era obligat să semneze „de luare la cunoştinţă" un regulament intern ce conţinea o listă cu mai bine de trei sute de interdicţii şi avertismente. În funcţie de acestea trebuiau alese temele, structurate materialele şi utilizat limbajul. Materialele scrise de redactori treceau prin filtrul şefilor de secţii, al secretarului de redacţie, redactorului şef-adjunct şi apoi al redactorului şef. Pentru articolele ce prezentau unele dificultăţi, se cerea avizul responsabilului cu presa - funcţie în cadrul secţiilor judeţene de propagandă - sau al şefului resortului propagandistic de nivel judeţean. În fiecare dimineaţă, redactorul şef al ziarului judeţean îşi prezenta raportul consilierului cu presa de nivel prezidenţial, semnalând chestiunile mai deosebite (printre care şi eventualele greşeli tipografice, ulterior drastic sancţionate). „Linia" unui ziar judeţean se imprima în concordanţă cu „Scînteia", oficiosul partidului la care lucrau un mare număr de gazetari. Munca lor era socotită ca o mare responsabilitate, fapt ce făcea ca diferenţa de salarii dintre gazetarii „Scînteii" şi colegii lor din celelalte redacţii să fie de circa trei ori mai mare. Calificarea de gazetar era asimilata celei de „activist politic în domeniul presei", specializare dobândită la „*academia de partid*".

Pentru admiterea cu circuit închis, candidaţii erau selectaţi din rândurile activiştilor organizaţiilor de tineret (de preferinţă din sectoarele industriei grele sau construcţiilor). Secţiile judeţene de cadre verificau apoi minuţios „puritatea" dosarului candidatului. Pentru secţiile de învăţământ sau cultură ale ziarului erau angajaţi uneori intelectuali cu studii universitare obişnuite. După angajare aceştia erau trimişi, în mod obligatoriu, la cursurile post-universitare ale respectivei academii politice. Şansele lor de promovare în ierarhia redacţională erau însă nule, redactorii şefi fiind totdeauna „muncitori la bază".

Printre alte sarcini ale ziariştilor acelei perioade era şi aceea de a scrie „cuvântările" vorbitorilor desemnaţi pentru întrunirile politice de nivel judeţean

sau municipal. De asemenea, „revedeau“ telegramele trimise soților Ceauşescu în numele „colectivelor de oameni ai muncii“ şi redactau „adeziunile“ fruntaşilor în muncă ori ale activiştilor de partid (desemnați anterior de secția județeană de propagandă) pentru a fi publicate în ziar. De obicei, celui desemnat i se aducea la cunoştință de secretarul de partid pe întreprindere că „trebuie să scrie o adeziune la ziar“ în legătură cu un anume eveniment. Simultan, redactorului din respectivul resort publicistic - industrie, agricultură sau viață de partid - i se comunica, prin propria sa rețea ierarhică, să ia legătura cu secretarul de partid din respectiva întreprindere „pentru a lua nume“. Rezultatul erau 20-30 rânduri, scrise de ziarist cu respectarea integrală a particularităților discursului politic în „varianta Ceauşescu“, publicate sub semnătura fruntaşului în producție desemnat de conducerea de partid care citea în ziar ceea ce „scrisese“ ca orice alt cititor.

Deşi pare greu de crezut, „candidații“ la semnătura „adeziunilor“ erau mai mulți decât pretindeau instrucțiunile. Aceasta deoarece promovările profesionale (şi implicit creşterea salariului) erau totdeauna condiționate de „realizarea sarcinilor politice si obşteşti“. Bunăoară, pentru a se putea înscrie la examenele pentru obținerea gradelor didactice, învățătorii şi profesorii erau obligați să aibă cel puțin o „publicație“. Cum comandamentele ideologice şi economia de hârtie nu îngăduiau tipărituri decât în scop propagandistic, publicarea *unei „adeziuni“* era un fericit prilej de îndeplinire a condiției ce atrăgea un spor de salariu si reuşită profesionala.

În esență, *„limba de lemn“* - din presă sau din discursul oficial - era o instituție căreia trebuia să i te supui şi de care depindeai obligatoriu în ierarhia profesională şi implicit în habitatul cotidian (repartizarea unei locuințe sau a unui bilet de odihnă şi tratament prin sindicat).

IV. Ce-a mai rămas din *„omul nou“*?

Schimbările din 1989 şi criza explicativă din ştiințele socio-umane

Anul 1989 - *„annus mirabilis“,* cum este adesea numit - constituie punctul de reper al discursurilor şi demersurilor ce au ca temă societățile post-comuniste. Indiferent de disciplinele socio-umane ce le patronează, acestea sunt complicate, în principal, de absența unor ipoteze explicative şi predictive, anterioare faptului istoric.

„Există o serie de teorii care prevăd căderea iminentă a capitalismului şi inevitabila apariție a socialismului - printre acestea „Manifestul Comunist“ al lui Marx şi „Drumul către servitute“ al lui Hayek - dar astăzi ştim că toate sunt greşite, observa R. Dahrendorf. *Nu avem teorii care să ne ajute să realizăm sau măcar să înțelegem, tranziția de la socialism la societatea deschisă. Poate şi acesta să fie un aspect al marii „trahison des clercs“ (trădarea cărturarilor): intelectualii au explicat evenimente care nu au avut loc niciodată dar s-au ferit să vorbească despre acelea care se ascund în spatele revoluțiilor din 1989“* (1993, p. 69). Ulterior, istoricii au apreciat că deşi *„agonia Imperiului a fost neaşteptat de scurtă, boala îşi făcea drum de decenii, poate chiar de la originile sale“,* deceniul nouă al secolului XX fiind etapa de *„implozie“* a sistemului comunist (Soulet, 1998, p. 259).

Nu doar evenimentele din 1989 sunt greu de interpretat de ştiințele socio-umane. Însuşi prezentul istoric, prin mulțimea evenimentelor şi aglomerarea de informație, pare a se sustrage încadrării în metodă. Reținem în acest sens observația pertinentă a lui F. Furet (1999) despre lipsa de simetrie a surplusului de informații, pe de o parte şi penuria de mijloace de interpretare, pe de altă parte. Un francez cultivat de la finele secolului XIX, apreciază Furet, pare a fi fost mai „utilat“ pentru a da un sens epocii sale decât omologul său de la finele secolului XX.

La sfârşitul anilor 80 ai secolului precedent se considera că revoluțiile sunt fenomene depăşite în societățile moderne. „Capitularea“ cvasi-generală a teoriilor în fața evenimentelor din 1989 a devenit obiect de analiză sociologică (Gabanyi, 1999). Termenul de *tranziție,* utilizat pentru a desemna timpul prezent în spațiul fostului Imperiu comunist, implică ambiguitate în definire şi imprecizie în estimarea duratei sale.

În încercarea de a analiza reprezentările sociale remanente ideologiei şi instituțiilor comuniste, precum şi modificărilor din

psihicul individual cauzate de căderea comunismului, vom utiliza complementar termenii de *schimbare socială* şi *schimbare psihică (individuală)* propuşi de A. Sirota (1998). Nu există schimbare socială sau colectivă fără schimbare individuală. Relaţia dintre schimbările sociale şi cele individuale nu este în raport de directă proporţionalitate. Dacă intervine o schimbare brutală şi de amploare a spaţiului extern (mediul fizic, social sau cultural), în loc ca aceasta să favorizeze o schimbare psihică apare riscul provocării unei rupturi şi amplificării rezistenţei (Lewin, 1959) sau instalării unei situaţii de criză a cărei rezolvare este nesigură (Giust-Desprairies, 1991; Ridel, 1996). Este si cazul acestei „ieşiri" din comunism, apreciată a fi una dintre cele mai profunde crize din istoria omenirii.

Schimbările individuale apar astfel ca rezultat al acumulării experienţelor personale şi al transformărilor reprezentărilor despre ele însele sau al raportului dintre sine şi non-sine (Sirota, 1998). Necesare transformărilor sociale, schimbările individuale produc întâi tensiuni interne (conflict între dorinţă şi mecanismele de protecţie). Acestea pot deveni distructive pentru relaţiile interpersonale şi paralizante pentru anumite organizaţii şi instituţii (prin rivalităţile, motivaţiile şi pasiunile provocate inevitabil). Pentru a-şi depăşi temerile fireşti privind schimbarea, individul traversează un *travaliu de doliu* (Racamier, 1992) şi/sau un *travaliu cultural* (Kaes, 1996). Travaliul cultural constă într-o elaborare culturală necesară fiecăruia pentru a se separa de dependenţele sale anterioare. Individul renunţă, într-un timp mai lung sau mai scurt, mai mult sau mai puţin de bunăvoie, la beneficiile asociate poziţiei precedente pentru a construi o nouă legătură cu trecutul său, legătură care să-i permită să investească în noi relaţii şi schimbări.

Schimbările datorate căderii *„imperiului comunist",* la *nivelul mentalului individual şi colectiv* sunt greu de estimat din alte multiple considerente. La nivelul schimbării individuale, modificările survenite în configuraţia personalităţii individului, supus o parte însemnată de viaţă programului de formare a „*omului nou*", nu au termeni de comparaţie. Raportarea din perspectivă psihologică individuală şi socială la situaţia de dinaintea instaurării regimurilor comuniste este inoperaţională. De altfel, schimbările sociale date nu i-au interesat

în mod deosebit pe psihosociologi care preferă schimbările simulate în favoarea dispozitivelor de consultanţă pentru care sunt solicitaţi (Enriquez, 1992).

Din punctul de vedere al psihosociologiei şi istoriei, în contextul post-comunismului, prezintă importanţă şi observaţiile lui G. Rocher (1968) privind *schimbare socială*, identificată prin următoarele caracteristici:

1. manifestarea sa ca fenomen colectiv (afectează condiţiile şi modul de viaţă ale unei colectivităţi sau unui însemnat segment al ei precum şi universul mental al indivizilor);
2. este structurală (organizarea socială se modifică integral sau în elementele structurale cele mai însemnate);
3. se transformă în timp (poate fi descrisă ca o succesiune de mai multe etape cu sesizarea diferenţei între debut şi alte puncte de referinţă);
4. are durabilitate sau permanenţă (transformările nu sunt scurte şi superficiale).

Analiza lui Rocher poate fi un punct de referinţă pentru o definiţie a schimbării utilizabilă în studiul transformărilor din planul reprezentărilor sociale. Astfel, schimbarea este apreciată ca o transformare vizibilă, care afectează, într-o manieră de o anume profunzime, structura şi funcţionarea socială dintr-o colectivitate, modificând cursul evoluţiei sale (Neculau, 1999, p. 29). Instituţiile, legăturile cauzale antrenate în câmpul social al fostului regim, situaţiile ritualizate sunt tendinţele de substanţă care provoacă modificări ale comportamentelor, atitudinilor, opiniilor şi mentalităţilor (Forse, 1991). Schimbarea presupune obiectivarea si ancorarea altor teorii si concepte ce vor forma noi reprezentări sociale. În acest sens, prăbuşirea regimurilor comuniste înseamnă schimbare în mentalul colectiv şi individual.

Un deceniu în date comparative

Ce s-a întâmplat în fostele state comuniste în primul deceniu după prăbuşirea comunismului? După primele alegeri libere a ieşit la iveală *„nostalgia pentru vremurile bune (...) când nu trebuia să te temi că-ţi pierzi locul de muncă, nu exista inflaţia, nu trebuia să te gândeşti că a doua zi trebuia să faci ceva cu banii pe care îi ai, pentru că dacă nu o*

faci acum, peste un an banii tăi nu mai au nici o valoare", povesteşte G. H. Hodos (1996), fost cominternist şi deţinut politic în etapa stalinistă. Şi în Ungaria, aşadar, ţară mai pregătită în 1989 pentru şocul schimbării decât România, oamenii au resimţit puternic pierderea siguranţei satisfacerii trebuinţelor primare, a locului de muncă, a locuinţei, a securităţii publice şi pensiei asigurate la bătrâneţe. Cu excepţia primei generaţii de *« revoluţionari de profesie »* care crezuseră în utopia comunismului mondial, ceilalţi deveniseră apolitici: intrau în partid ca un pas necesar în algoritmul carierei profesionale fără să-şi pună problema convingerilor în materialismul dialectic, nici în victoria comunismului. Schimbarea i-a contaminat însă pe cei mai mulţi cu o nouă iluzie. După cum constată Hodos: *„O altă utopie apărea: utopia potrivit căreia capitalismul le va permite toate aceste lucruri: să călătorească, să poată deveni bogaţi. Toate acele filme americane de tip „Dallas„ pe care le priveau, le-au arătat un paradis care nu exista în lumea socialistă. Astfel, noua utopie a fost capitalismul."*

Curând după şocul schimbării, oamenii au început să-şi piardă entuziasmul pentru libertatea pe care o dobândiseră, copleşiţi de responsabilitatea ei.

Într-o evaluare a situaţiei post-comuniste se evidenţiază degradarea economică a fostelor state socialiste ale căror economii fuseseră dependente de piaţa reglementată de Uniunea Sovietică. *„Terapiile de şoc"* aplicate în industrie şi agricultură au provocat crize economice fără precedent şi n-au beneficiat de investiţiile străine scontate. De regulă, adaptarea la *dificultăţile tranziţie*i a fost invers proporţională cu dezvoltarea economică anterioară. Astfel că nivelul de trai al României s-a redus între 1990-1991 cu 35%. Nici măcar ţările unde reformele începuseră mai devreme (Ungaria, Cehoslovacia) n-au scăpat de această cădere. După entuziasmul primelor luni de libertate, asupra Europei Răsăritene *„pesimismul îşi întinde vălul mohorât*" (Karnoouh, 2000, p. 17). Deziluzia şi protestele mulţimii au luat proporţii atât de mari încât însuşi Lech Wallesa, unul dintre disidenţii şi reformatorii recunoscuţi ai comunismului, a ajuns să propună *„suspendarea temporară a democraţiei*".

Caracteristicile „epocii Ceauşescu" şi aplicarea cu întârziere a programului reformator, a particularizat societatea românească prin următoarele elemente semnificative:

1*. Între conceperea noului cadru legislativ şi aplicarea lui s-a creat o discrepanţă. Efectul prim a fost distrugerea vechilor structuri economice etatizate şi centralizate fără ca, simultan să fie înfiinţate noi firme cu capital privat, producătoare de bunuri şi servicii.

Astfel producţia industrială naţională a anului 1992 a coborât la jumătatea celei

din 1989, valoarea ei continuând să scadă în anii ce-au urmat. Aşteptările populaţiei de accelerare a ritmului reformei economice şi implicit, accesul la beneficiile sale, au fost înşelate şi după schimbarea echipei politice la alegerile electorale din 1996. Potrivit comunicatului Comisiei Naţionale de Statistică, raportat la 1997, în 1999 produsul intern brut a scăzut cu 22% iar producţia industrială a înregistrat un recul de 30%. Investiţiile s-au ridicat doar la 65% faţă de ceea ce fusese în urmă cu doi ani. Inflaţia a sporit în 1998 cu 40,2% faţă de 1997 iar în 1999 cu 54,3% faţă de anul precedent.

2*. Sărăcirea populaţiei a evoluat progresiv. Ecoul subiectiv al acestei situaţii a fost înregistrat cu ajutorul sondajelor de opinie.

Reproducem, spre exemplificare, datele Barometrului de Opinie Publică, realizat de Centrul de Sociologie Urbană şi regională (CURS). La întrebarea „Cum apreciaţi veniturie actuale ale familiei dv.?", estimările comparative – cu momentele de referinţă martie 1995 şi octombrie 1999 – reflectă o scădere a nivelului de trai al populaţiei (Fig. 1).

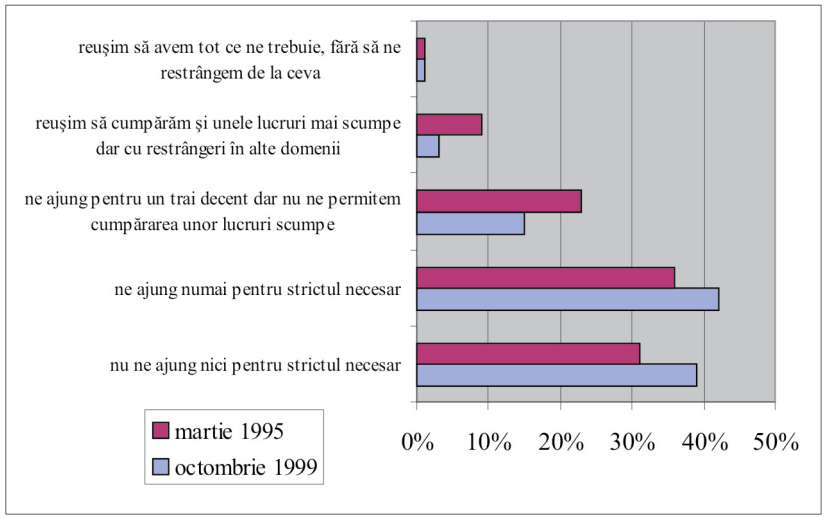
reuşim să avem tot ce ne trebuie, fără să ne restrângem de la ceva
reuşim să cumpărăm şi unele lucruri mai scumpe dar cu restrângeri în alte domenii
ne ajung pentru un trai decent dar nu ne permitem cumpărarea unor lucruri scumpe
ne ajung numai pentru strictul necesar
nu ne ajung nici pentru strictul necesar
martie 1995
octombrie 1999
0%
10%
20%
30%
40%
50%

Fig. 1. Percepţia nivelului veniturilor actuale ale familiei
(apud Barometrul de opinie publică, CURS, 1999, p. 15-16)

3*. La un deceniu după căderea regimului, majoritatea românilor apreciau condiţiile de viaţă din 1989 ca fiind mai bune deşi în acel an se revoltaseră din cauza crizei de alimente şi energie electrică.

La întrebarea *„Dvs credeţi că era mai bine sau mai rău înainte de 1989 faţă de acum în ceea ce priveşte nivelul de trai?",* în octombrie 1999, 61% dintre intervievaţi au fost de părere că o duceau în 1989 mai bine iar 11% îşi apreciază condiţia ca neschimbata. Doar 24% dintre români erau mai mulţumiţi cu viaţa din post-comunism.

4*. Reforma economică a fost percepută ca *„sărăcirea populației“*. Marea majoritate a românilor a apreciat pozitiv libertatea câştigată şi alte schimbări politice, însă reforma economică le-a sporit temerile. Privatizarea a fost percepută ca *„stimul pentru sărăcie*“ iar cei care s-au îmbogăţit ca oameni necinstiţi care-au reuşit prin „încălcarea legii“ şi „relaţii“ (Constantinescu, 1995).

Momentul târziu al declanşării *„marii privatizări“* (după falimentul firmelor economice) şi modul în care a avansat (evaziuni fiscale, accentuarea corupției) au fost interpretate de mulți ca un rău social ce putea fi evitat prin menținerea economiei etatizate. Reprezentarea întreprinzătorilor se face prin asociere cu necinstea. La acelaşi sondaj de opinie, întrebarea *„Cum credeți că au reuşit majoritatea oamenilor care au făcut avere în România?“,* alternativa de răspuns „încălcarea legii“ a fost aleasă de 54% dintre intervievați, alți 21% socotind eficient capitalul de „relații“. În muncă şi merit personal nu cred decât 9%. În felul acesta reforma economică dobândeşte o conotație negativă.

5*. Speranțele de mai bine ale românilor s-au deteriorat progresiv. După sondajele de opinie CURS în perioada octombrie 1996 - noiembrie 2000. La întrebarea *„Cât de mulțumit sunteți, în general, de felul în care trăiți?“,* răspunsurile intervievaților (Fig. 2) relevă creşterea stresului şi frustrărilor:

Sondajul Gradul de mulțumire	**Nov. 2000 %**	**Nov. 1999 %**	**Iunie 1998 %**	**Dec. 1997 %**	**Iunie 1997 %**	**Oct. 1996 %**
Foarte mulțumit	2	1	2	2	2	3
Destul de mulțumit	18	14	34	40	39	37
Nu prea mulțumit	47	45	46	43	43	46
Deloc mulțumit	33	38	17	15	16	17

Fig. 2. Aprecierea globală a nivelului actual de trai
(apud Barometrul de opinie publică, CURS, 2000, p.16)

Reprezentate grafic (Fig.3), evoluția lor este următoarea:

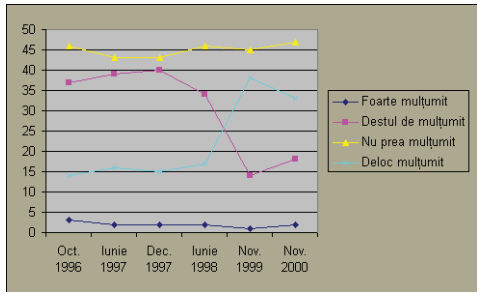

Fig. 3. Evoluția aprecierilor globale ale nivelului de trai în oct. 1996 – nov. 2000

Numărul celor *„foarte mulțumiți“* de traiul lor a fost constant foarte mic (1-3% dintre români). Cei mai numeroşi intervievați se declară, de asemenea, constant, *„nu prea mulțumiți“* (43-47%). Fluctuații însemnate înregistrează categoria celor *„deloc mulțumiți“:* dacă în perioada 1996-1998, ponderea lor reprezenta 15-17%, în 1999, procentul acestora s-a ridicat la 38%, în 2000 înregistrându-se în rândul lor o scădere de 5% . Invers, în 1996-1998, în categoria *„destul de mulțumiți“* de traiul lor, se declarau 34-40% români. Cu certitudine, mulți dintre aceştia au trecut în anii ce-au urmat, în categoria celor *„deloc mulțumiți“,* astfel că în 1999 doar 14% dintre români erau *„destul de mulțumiți“*. În anul viitor, numărul lor a crescut cu 4%.

O evaluare sociotropică a aşteptărilor şi speranțelor s-a încercat cu ajutorul întrebării *„Cum credeți că veți trăi peste un an?“*. Răspunsurile au condus însă la concluzia scăderii numărului optimiştilor (Fig. 4).

Sondajul Trai peste un an …	**Nov. 2000 %**	**Nov. 1999 %**	**Iunie 1998 %**	**Dec. 1997 %**	**Iunie 1997 %**	**Oct. 1996 %**
Mult mai bine	2	1	1	3	3	14
Ceva mai bine	23	13	23	33	36	35
Aproximativ la fel	26	24	24	20	20	31
Ceva mai prost	17	28	28	17	16	15
Mult mai prost	10	15	10	4	4	5

Fig. 4. Evaluarea „speranței de mai bine“
(apud Barometrul de opinie publică, CURS, 2000, p.26).

În reprezentare grafică datele apar în Fig. 5:

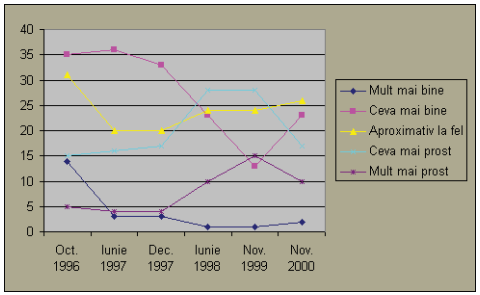

Fig. 5. Evoluția „speranței de mai bine“ în oct. 1996 – nov. 2000

Dacă în 1996, 49% dintre români credeau că vor trăi în anul ce vine *„mult mai bine*“ sau *„ceva mai bine“,* în anul 2000 numărul acestora se redusese la jumătate (25%). Categoria *„indecişilor“* ce se aşteaptă la menținerea situației lor, a rămas relativ constantă în 1996-2000 (31% în 1996, 20% în 1997 iar în 2000, 26%). În 1998 şi 1999 speranța de mai bine s-a redus, oamenii simțindu-şi speranțele înşelate

de guvernarea Convenției Democrate, percepută inițial ca începutul *„schimbării în bine“*. *„Mult mai bine“* se aşteaptaseră să trăiască doar 1-2% dintre români în 1999 şi 2000. În aceeaşi perioadă, aspirația de *„mai bine“* a înregistrat o creştere semnificativă de 13%.

Din asemenea date care-au utilizat *„trecutul şi viitorul ca indicii ale prezentului“,* după cum spune Ziolkowski (1998), reiese dezamăgirea intervievaților față de schimbările intervenite. La doi ani după căderea comunismului, în 1991, 58% dintre românii chestionați estimau o stagnare a traiului lor, 27% sperau într-o ameliorare şi numai 15% credeau că viața lor se poate înrăutăți. Chiar dacă datele referitoare la post-comunismul românesc indică dezechilibrul societății, nu înseamnă că în interiorul ei s-a instaurat *anomia* teoretizată de E. Durkheim (1893) pentru a descrie prăbuşirea bruscă a sistemului de valori în cazul seismelor social-politice de anvergură.

În evaluarea schimbărilor psihosociologice după un deceniu de post-comunism, am întreprins o cercetare proprie utilizând teoria reprezentărilor sociale şi metode de analiză cantitativă şi calitativă din socio-uman.

Reprezentări sociale datorate „comunismului rezidual“

Premisele cercetării Timp de aproape o jumătate de secol, în România s-au depus mari eforturi, prin mijloacele şi tehnicile propagandistice enunțate şi descrise anterior, organizate la scala tuturor instituțiilor naționale şi locale în scopul formării *„omului nou“*. Reprezentărilor sociale datorate acestora se mențin, în continuare, sub formă de remanențe a căror cunoaştere prezintă interes în evaluarea atitudinilor, opțiunilor şi comportamentelor privind „schimbarea“. Cât durează însă remanențele unor reprezentări? După unii autori, zece ani (Andriamifidisoa (1982), după alții până la trei generații (după teoria emisă de Ibn Haldoun în 1987 în urma studierii modificărilor unor prescripții din Coran).

În ceea ce priveşte obiectivele cercetării proprii, am considerat utilă schema propusă de C. Flament (1989) privind practicile sociale ca factor de transformare a reprezentărilor sociale:

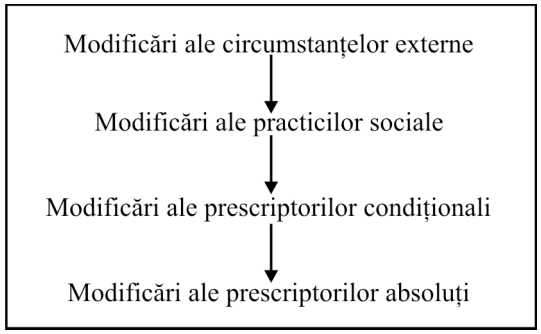
Modificări ale circumstanțelor externe
Modificări ale practicilor sociale
Modificări ale prescriptorilor condiționali
Modificări ale prescriptorilor absoluți

Prin *circumstanțele externe* se înțelege orice stare a lumii exterioare reprezentării sociale, ținând de o cauzalitate străină acesteia, *practicile sociale* fiind interfața între circumstanțele externe şi prescripțiile ei interne. De vreme ce *prescriptorii* (normele) determină practicile sociale, se estimează ca ei să „absoarbă“ modificările de origine externă ale acestora. Firesc este ca, la început, modificările cognitive şi schimbările prescriptorilor absoluți să fie minimale. Procesul descris în schema de mai sus poate să nu meargă până la capăt, mai ales dacă, pe parcurs, circumstanțele se schimbă iarăşi (cazul expectanțelor românilor, contrazise de evoluția economică şi socială în primul deceniu de post-comunism).

Obiectivele cercetării Investigația noastră psihosociologică vizează, în principal, două elemente: a) *remanențele* datorate reprezentărilor sociale formate prin propaganda ideologiei comuniste după un deceniu de la căderea regimului; b) *raportul perceptiv-atitudinal al schimbării*.

Elaborarea instrumentului de investigație Investigația a luat formă de anchetă pe bază de chestionar, apelând totuşi la o diversitate metodologică de structurare a itemilor, analiză şi interpretare a răspunsurilor ce-şi propun investigarea remanențelor reprezentărilor sociale datorate ideologiei comuniste.

Construcția itemilor a presupus utilizarea unor tehnici precum *întrebări cu răspuns deschis, alternative de răspuns, fraze cu început dat, tehnica diferențiatorului semantic, scalele de atitudini.* Aceasta deoarece cercetarea reprezentărilor sociale implică necesitatea unei abordări plurimetodologice a conținutului, structurii interne şi nodului central al reprezentării.

Chestionarul aplicat a fost construit în două etape. O primă etapă a cuprins elaborarea proiectului de chestionar şi aplicarea acestuia pe un lot restrâns (20 persoane) sub formă de interviu. Lotul preliminar a fost alcătuit din persoane avizate

asupra exigenţelor temei (ziarişti, profesori, jurişti, studenţi). Fiecăruia dintre aceşti intervievaţi i-au fost solicitate sugestii şi opinii menite să îmbunătăţească eficienţa investigaţiei. Într-o a doua etapă, pe baza rezultatelor preliminare şi sugestiilor primite în cadrul pre-testării, a fost eleborat instrumentul de cercetare în forma finală şi chestionarul cu 28 de itemi.

Descrierea eşantionului Cercetarea s-a efectuat pe un lot semnificativ (600 intervievaţi), selectat aleator. Opt dintre itemii chestionarului (21-28) au fost destinaţi descrierii eşantionului.

În esenţă, structura eşantionului a respectat proporţiile populaţiei mature a României. Astfel, au răspuns chestionarului nostru 52% femei şi 48% bărbaţi; 46% dintre aceştia domiciliază în mediul urban (oraşele Arad şi Sebiş din judeţul Arad) şi 54% în mediul rural (sate şi comune din judeţul Arad).

Subiecţii au fost categorizaţi în cinci grupe de vârstă, după cum urmează: a) între 18-25 ani (16%); b) între 26-39 ani (27%); c) între 40-50 ani (24%); d) între 51-60 ani (20%); e) peste 61 ani (13%). Nu întâmplător majoritatea subiecţilor aparţin grupelor b şi c (51%), fiind maturi între 26-50 ani, prin urmare categoria celor care au trăit cel puţin la nivel de adolescenţi regimul comunist şi care, totodată, dispun de interesele şi motivaţiile ce conduc la mobilizarea resurselor interioare pentru parcurgerea proceselor psihice necesare adaptării la schimbările sociale.

În ceea ce priveşte studiile subiecţilor, aceştia au fost departajaţi în cinci grupe: a) absolvenţi de 8 clase (10%); b) şcoală profesională (12%); c) liceu (53%); d) pregătire postliceală (15%); e) studii universitare (8%); f) titluri superioare diplomei universitare (2%). Observăm că majoritatea intervievaţilor au studii liceale, consecinţă a generalizării învăţământului de zece ani în timpul „regimului Ceauşescu“ şi continuării celui de-al doilea ciclu liceal învăţământul seral sau sub forma cursurilor fără frecvenţă pentru cei încadraţi în muncă. Apreciem, de altfel, că un grad mai ridicat de educaţie este o premisă mai favorabilă adaptării la schimbare.

Referitor la structura ocupaţiilor respondenţilor, ea corespunde următoarelor categorii: a) muncitori (15%); b) ţărani (11%), c) intelectuali (25%); d) funcţionari (19%); e) elevi (1%); f) studenţi (5%); g) pensionari (18%); h) lucrători în comerţ (2%); i) prestări de servicii (2%); j) şomeri (3%); k) alte profesii (1%).

Pentru studiul temei noastre, am apreciat ca importante corelaţiile dintre activismul politic trecut şi actual al intervievaţilor, pe de-o parte, reprezentările remanente şi opţiunile lor actuale, pe de altă parte. Astfel, înainte de 1989 au fost membri PCR 35% dintre intervievaţi iar 65 % s-au declarat a fi fost fără apartenenţă politică. Nici unul nu şi-a declarat înscrierea într-o organizaţie sau partid politic, anterior instaurării comunismului în România. Cât despre militantismul politic după căderea comunismului, chestionarul nostru s-a referit la posibilitatea apartenenţei sau manifestării simpatiei faţă de unul dintre principalele partide politice aflate în cursa electorală din anul 2000 (afirmarea simpatiei fiind considerată ca manifestarea a interesului faţă de politică). Intervievaţii s-au declarat membri activi sau simpatizanţi ai partidului a) Alianţa pentru România (6%); b) Partidului Naţional Liberal (16%); c) Partidului Democrat (2%); d) Partidului Naţional Ţărănesc creştin şi democrat (1%); e) Partidului Social Democrat din România (15%); f) Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (3%); g) Partidului România Mare (5%). Majoritatea au optat pentru „alte situaţii“ – 53%, cu specificarea, aproape generală, „nu fac politică“ (51% din totalul intervievaţilor).

Menţionăm că ultimul item al chestionarului a oferit respondenţilor posibilitatea (opţională) de a-şi declara identitatea. Doar 37% dintre intervievaţi şi-au asumat responsabilitatea declarării numelui şi prenumelui lor.

Designul cercetării În studiul remanenţelor reprezentărilor sociale datorate programului formării „omului nou“, am apreciat ca operaţională teoria lui S. Moscovici (1997) conform căreia „universul“ unei reprezentări sociale are trei dimensiuni: *informaţia, câmpul reprezentării (imaginea) şi atitudinea.*

Informaţia (dimensiune sau concept) este legată de organizarea cunoştinţelor pe care le posedă un grup faţă de un obiect social - în cazul nostru, cunoştinţele datorate propagării ideologiei comuniste. Interesul actual pentru cunoaşterea istoriei comunismului şi rezistenţa la uitare a unor stereotipuri verbale şi cunoştinţe generale transmise propagandistic au fost testate cu ajutorul a patru itemi.

Importante ni s-au părut în contextul evaluării acestor cunoştinţe vârstele intervievaţilor în 1990. Am apreciat astfel că a avea sub 25 ani

la data căderii regimului comunist, însemna o cunoaştere mai mult sau mai puţin amănunţită a sistemului şi o predispoziţie maximă pentru schimbare. Din această categorie fac parte 29% dintre intervievaţi. Indivizii cuprinşi între 25-50 ani la data căderii regimului sunt categoria cea mai numeroasă (58%) şi reprezintă populaţia care a trăit, în ansamblul ei, jumătate de viaţă în realitatea monopolului economiei centralizate şi propagandei partidului unic. Această majoritate este totodată responsabilă de gestionarea schimbărilor aferente tranziţiei. Restul intervievaţilor (13%) aveau peste 50 de ani în 1989, aceştia fiind, în prezent, categoria pensionarilor, segment social ce-a acumulat din cauza dificultăţilor traiului zilnic din post-comunism o mare doză de insatisfacţie şi stres.

La întrebarea *„În ce măsură vă interesează istoria comunismului?“*, 31% dintre intervievaţi au apreciat „mult“, 48% au răspuns „destul“, 17% – „puţin“ şi numai 4%, nu sunt deloc interesaţi de cunoaşterea trecutului apropiat. Prin urmare, mai puţin de un sfert din eşantionul investigat nu este preocupat de istoria regimului precedent. Mai uşor este, desigur, în această situaţie cunoaşterea segmentului social dezinteresat de trecut. Din corelaţiile efectuate (vârsta intervievaţilor la data căderii regimului comunist, profesie, sex, mediu social, apartenenţa politică înainte şi după 1989) nu reies rezultate semnificative. Apreciem, în consecinţă, că segmentul (mic, de altfel) al dezinteresaţilor de trecut este compus din indivizi puternic ancoraţi în prezent, fără preocupări de domeniul istoriei (Fig.6).

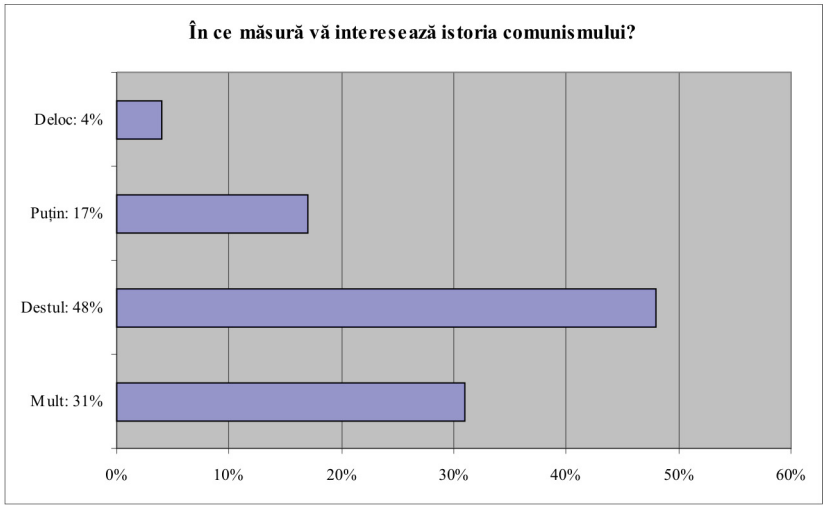

Fig.6. Interesul actual faţă de istoria trecutului apropiat

Pentru a cunoaşte informaţiile de care dispun românii despre fondatorii ideologiei şi începutul istoriei comunismului în ţară, la mai bine de un deceniu de la căderea regimului, am adresat două întrebări cu răspunsuri deschise ce fac apel la cunoştinţele „de bază“ difuzate prin propaganda comunistă. *„Vă mai amintiţi cine au fost creatorii ideologiei comuniste?“* – a fost una dintre ele. Marx şi Engels – au răspuns 34% dintre intervievaţi; Marx, Engels şi Lenin - au precizat alţi 31%; Marx, Engels, Lenin şi Stalin, răspund alţi 7% intervievaţi. Apreciem a fi corect păstrate în memorie de aproape două treimi dintre intervievaţi (72%) toate cele trei tipuri de răspunsuri (Fig. 7). Din alte răspunsuri a fost omis numele lui Marx sau al lui Engels (5%), după cum unii respondenţi îl recunosc doar pe Lenin ca fondator al ideologiei comuniste (6%). 4% intervievaţi îi identifică pe primii lideri comunişti (Ana Pauker, Gheorghiu-Dej) sau pe ultimul lider comunist din România (Ceauşescu) cu creatorii ideologiei comuniste. Doar 5% dintre chestionaţi declară necunoaşterea răspunsului. Răspunsurile incorecte sau non-răspunsurile aparţin în procent de aproape 70% categoriei de intervievaţi ce avea mai puţin de 25 ani la data căderii regimului comunist, restul asocierilor dovedindu-se, de asemenea, nesemnificative.

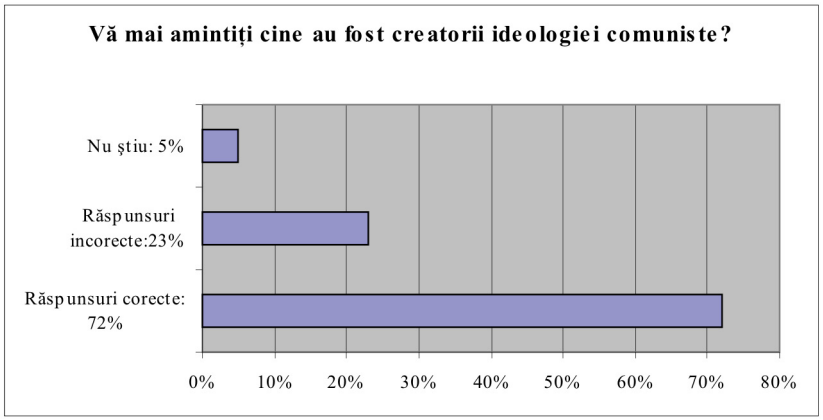

Fig. 7. Informaţia privind creatorii ideologiei comuniste

„Aţi putea situa în timp apariţia comunismului la noi în ţară?“ – a fost cel de-al doilea item de testare a rezistenţei informaţiei despre

istoria comunismului în România. Întrebarea voit imprecisă (nu s-a cerut data fondării partidului comunist, nici specificarea momentului instaurării regimului comunist) a urmărit identificarea sensului pe care îl atribuie intervievații prezenței comunismului în România. Astfel, 30% dintre intervievați apreciază ca punct inițial anul în care s-a înființat partidul comunist (1921), în timp ce 45% identifică momentul apariției comunismului în țară cu timpul instaurării respectivului regim (anii 1944-1948). Restul de 25% intervievați dau răspunsuri vagi (Fig. 8). De altfel, majoritatea acestora au avut vârste imature la data căderii regimului comunist.

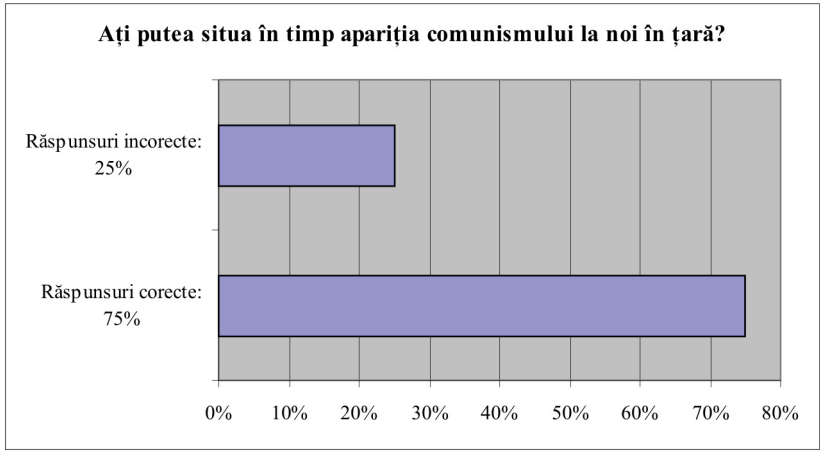

Fig. 8. Informația actuală despre data apariției comunismului în România

Dacă aceşti itemi au testat rezistența în memorie a unor informații primare din istoria şi ideologia comunistă, o altă întrebare ce prezenta alternative de răspuns, a urmărit identificarea rezistenței unor stereotipuri verbale des uzitate în „limba de lemn“ (*„teorie ştiințifică“, „doctrină politică în scopul formării omului nou“ etc.*), versus gândire critică în termeni de refuz sau acceptare (*„sistem social falimentar“; „filosofie de viață valabilă şi în zilele noastre“*). Indicațiile au specificat posibilitatea de alegere a două variante de răspuns care întrunesc acordul subiectului, pe considerentul că una dintre opțiunile intervievatului se referă la ideologie iar cealaltă la

aprecierea regimului politic construit sub lozinca ei.

Variantele de răspuns alese ca şi continuare a începutului de frază *„Consider comunismul...“* au întrunit, în ordinea preferințelor, următoarele opțiuni (Fig. 9):

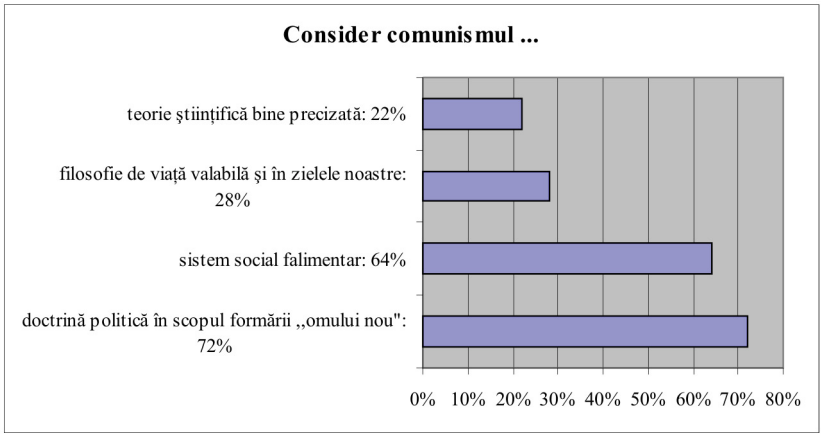

Fig. 9 Informația actuală despre data apariției comunismului în România

Dacă aceşti itemi au testat rezistența în memorie a unor informații primare din istoria şi ideologia comunistă, o altă întrebare ce prezenta alternative de răspuns, a urmărit identificarea rezistenței unor stereotipuri verbale des uzitate în „limba de lemn“ (*„teorie ştiințifică“, „doctrină politică în scopul formării omului nou“ etc.*), versus gândire critică în termeni de refuz sau acceptare (*„sistem social falimentar“; „filosofie de viață valabilă şi în zilele noastre“*). Indicațiile au specificat posibilitatea de alegere a două variante de răspuns care întrunesc acordul subiectului, pe considerentul că una dintre opțiunile intervievatului se referă la ideologie iar cealaltă la aprecierea regimului politic construit sub lozinca ei.

Variantele de răspuns alese ca şi continuare a începutului de frază *„Consider comunismul...“* au întrunit, în ordinea preferințelor, următoarele opțiuni (Fig. 9):

Practici ale regimului comunist	Scala de evaluare				
	- 2	- 1	0	1	2
conducerea societății de către partidul unic	1	41	27	17	14
obligarea cetățenilor de a fi încadrați în muncă	2	6	12	10	70
controlul politic asupra informației	-	56	21	20	3
gratuitatea învățământului și a asistenței medicale	-	3	1	7	89
interzicerea avorturilor	1	44	25	12	18
proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție	1	31	34	18	16
limitarea proprietății particulare la strictul necesar	1	50	28	15	6
altele	(nesemnificative)				

Fig. 10. Aprecierea unor practici ale regimului comunist

Din punctajele obținute prin însumarea valorilor pozitive acordate de intervievați fiecărei caracteristici enunțate, reiese că trăsăturile fostului regim au fost apreciate în ordinea și cu valoarea prezentate în Fig.11:

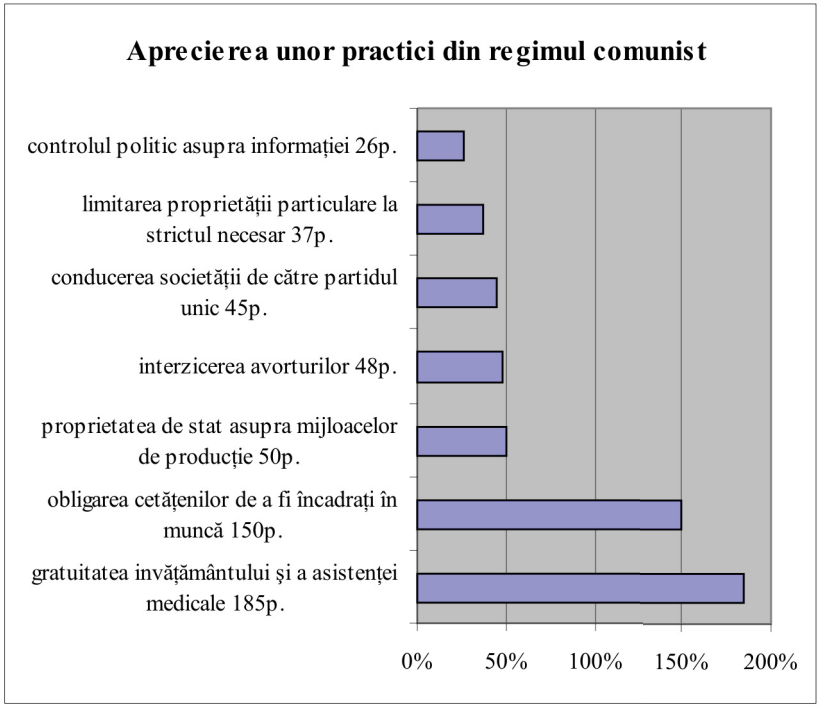
Aprecierea unor practici din regimul comunist
controlul politic asupra informației 26p.
limitarea proprietății particulare la strictul necesar 37p.
conducerea societății de către partidul unic 45p.
interzicerea avorturilor 48p.
proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție 50p.
obligarea cetățenilor de a fi încadrați în muncă 150p.
gratuitatea învățământului și a asistenței medicale 185p.
0%
50%
100%
150%
200%

Fig. 11. Aprecierea unor practici ale regimului comunist în reprezentare ierarhică

Prin uzilizarea aceleiași proceduri de cotare, respingerea respectivelor practici din regimul comunist se ierarhizează conform reprezentării din Fig. 12.

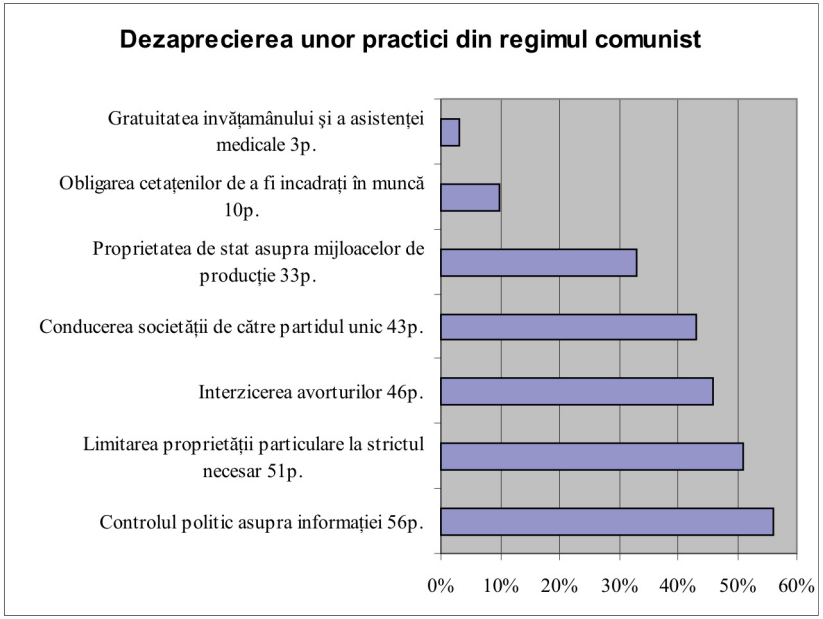

Fig. 12. Respingerea unor practici ale regimului comunist în reprezentare ierarhică

Este vizibilă diferența dintre punctajele pozitive acordate (Fig. 11) și cele negative (Fig.12) datorată, în principal, deprinderii de notare cu valori peste zero. Semnificativă este și diferența aprecierilor înregistrate de gratuitatea învățământului și asistenței medicale (consecință a sărăciei populației, disfuncționalității sistemului asigurărilor de sănătate, spaimei de boală care deține o pondere mare în sondajele de opinie ce evaluează temerile de viitor și desigur atașamentului față de valorile culturale la care au avut acces majoritatea cetățenilor României abia în timpul regimului comunist). Prețuirea acordată obligativității cetățenilor de a avea un loc de muncă este, de asemenea, explicabilă în condițiile post-comunismului descrise în capitolul anterior. Fapt semnificativ, valorile acordate celorlalte caracteristici se situează la mare distanță (cel puțin o sută de puncte de primele).

Una dintre cele mai mari și reprimate dorințe în timpul regimului

comunist a fost libertatea de expresie, fapt evident în cotarea cu punctajul ce-o situează pe primul loc în sancționarea interzicerii ei.

Cotele sunt însă mici raportate la orizontul de aşteptare din trecut. Dacă în prima etapă a post-comunismului libertatea de expresie a fost extrem de valorizată – numărul şi tirajul mare al ziarelor nou-apărute fiind prima schimbare semnificativă – din cauza ponderii scăzute de informaţie oferite de presa scrisă, această schimbare s-a depreciat. După cum dovedesc însă statisticile, la mai bine de un deceniu de la căderea comunismului, românii se situează printre cei mai mari consumatori de programe de televiziune din lume, în topul preferinţelor lor aflându-se ficţiunile sud-americane, cunoscute sub numele de tele-novele şi talk-show-urile politice.

Surprinzătoare poate fi toleranţa în timp a măsurii de interzicere a avorturilor în „regimul Ceauşescu“, interdicţie care coroborată cu absenţa şi sancţionarea mijloacelor contraceptive a cauzat moartea a peste zece mii de femei în decursul perioadei 1966-1989. Apreciem că rejectarea din memoria colectivă a efectelor legislaţiei anti-avort se datorează tocmai specificului cu funcţie de tabu sexual al interdicţiei precum şi sentimentului de culpabilitate cauzat de credinţele religioase.

În ceea ce priveşte valorile neutre, acestea se situează la cote mai mici (între 1 şi 34%) faţă de generalul constatat (circa 40% subiecţi). Caracteristica vechiului regim, indiferentă celor mai mulţi dintre intervievaţi (34%) este „proprietatea de stat asupra mijloacelor de producţie“. Raportat la numărul întreprinzătorilor particulari şi la disfuncţionalităţile economiei de tranziţie prin comparaţie cu siguranţa şi stresul scăzut al producătorilor din vechiul sistem, se înţelege că economia planificată şi etatizată nu este percepută ca şi ceva rău. Aceeaşi explicaţie poate funcţiona şi în cazul „limitării proprietăţii particulare la strictul necesar“ (28% intervievaţi neutri în aprecierea ei), numărul scăzut al celor care trăiesc mai bine din beneficiile unei investiţii private fiind mic. Observăm totodată că deşi aproape toţi cetăţenii României au devenit proprietarii apartamentele în care au locuit ca şi chiriaşi ai statului înainte de 1989, faptul nu dobândeşte semnificaţii importante nici într-o altă anchetă de opinie; explicaţia rezidă în menţinerea aceluiaşi habitat cu preţuri mai mari decât înainte datorită scumpirilor continue ale energiei electrice şi termice, preţul chiriei în regimul comunist fiind mai degrabă simbolic.

Intenţie de evaluare a stereotipurilor datorate ideologiei comuniste prezintă itemul *„Sunteţi de părere că regimul comunist s-a prăbuşit în România şi în celelalte ţări din cauza...“*, fiind prezentate şase alternative cu instructajul de a fi marcate toate opiniile ce întrunesc acordul intervievatului. Alternativele alese se prezintă conform ierarhiei reprezentate în Fig.13:

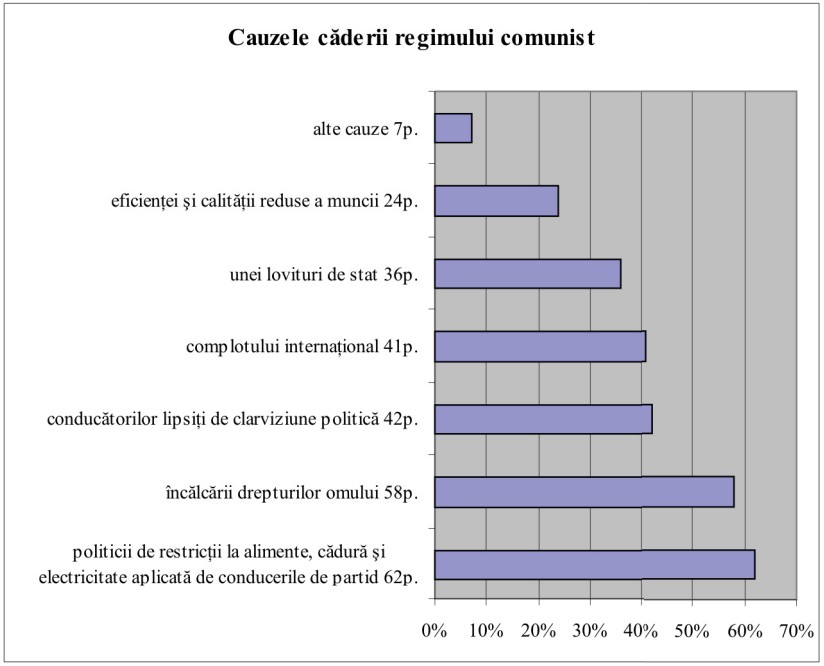

Fig.13. Reprezentarea cauzelor prăbuşirii regimului comunist

Ponderea răspunsurile este semnificativă în argumentarea contextului special al post-comunismului românesc. Deşi în toate celelalte foste state comuniste, în 1989 nu funcţiona politica de restricţii impusă de grupul de decizie de la Bucureşti (cartelarea principalelor alimente, întreruperea periodică a energiei electrice casnice, furnizarea restrictivă a agentului termic şi apei menajere), majoritatea subiecţilor apreciază respectiva situaţie drept cauza principală a prăbuşirii sistemului comunist în Europa. 30% dintre cei 58% intervievaţi ce atribuie căderii sistemului, ca şi cauza principală, încălcarea drepturilor omului, au fost oameni maturi (între 25-50 ani) la finele regimului. Deşi situată pe penultimul loc în opţiunile intervievaţilor, eficienţa şi calitatea redusă a muncii – desemnată de istorici şi teoreticienii din ştiinţele socio-umane ca importantă în prăbuşirea sistemului – este identificată ca atare în special de categoria intervievaţilor tineri. Un sfert din cei 24% intervievaţi ce-au marcat-o, aveau sub 25 ani în 1989. De aşteptat ar fi ca printre aceia ce cred că un complot internaţional sau o lovitură de stat au condus la prăbuşirea regimului, să se afle, în principal, aderenţi la programul unor partide ce-au

făcut din aceste teorii puncte ale doctrinei lor. Corelaţiile cu opţiunile politice din trecut şi cele actuale ale intervievaţilor sunt însă nesemnificative, contextul prăbuşirii regimului comunist din România favorizând atribuirea unor cauze externe într-o mai mare măsură decât celor interne.

„Situaţi calitatea de comunist în scala de apreciere de mai jos. Marcaţi cu „x" atributul care i se potriveşte - este itemul ce permite evaluarea reprezentării comunistului prin tehnica diferenţiatorului semantic:

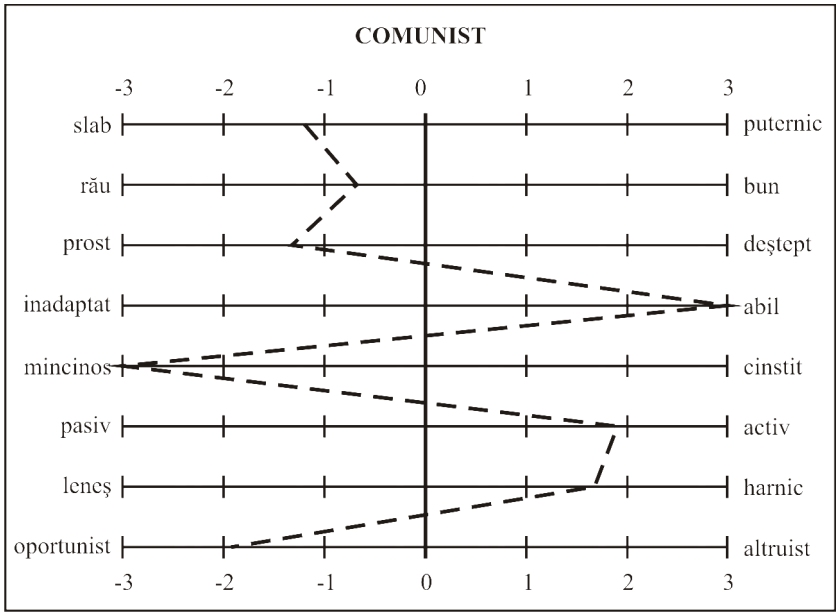

Fig.14. Profil semantic („comunist")

Majoritatea subiecţilor – aşa cum este evident din Fig. 14 - a preferat neutralitatea (reprezentarea în linia continuă). Pe locul doi (linia fragmentată), reprezentarea comunistului a întrunit elemente pozitive şi negative extrase din scala diferenţiatorului semantic cu următoarea frecvenţă:

Abil 23%
Oportunist 20%
Mincinos 16%
Activ 16%
Slab 15%
Harnic 15%
Rău 14%
Prost 13%

„Într-o singură frază cum aţi defini democraţia?" – a fost o întrebare cu răspuns deschis. 17% dintre intervievaţi au evitat să răspundă. Cele mai numeroase răspunsuri asociază conceptul de democraţie cu cel de libertate (39%). Din analiza acestui gen de definiţii reiese şi că libertatea este concretizată şi redusă la libertatea cuvântului (28% din totalul intervievaţilor precizează sensul democraţiei ca „libertate de expresie"). 14% răspunsuri asociază democraţia cu anumite drepturi (a alege şi a fi ales, respectarea drepturilor omului, drepturi şi obligaţii conform legii – fiind cele mai întrebuinţate sensuri). 7% dintre intervievaţi au făcut trimiteri la definiţia etimologică a cuvântului („demos" şi „kratos", respectiv puterea poporului), sintagmă utilizată frecvent în discursurile din regimul comunist. 6% din totalul respondenţilor au asociat cuvântul cu cel de „dreptate" (în general cu sensul de egalitatea a tuturor cetăţenilor). 3% intervievaţi definesc democraţia cu sintagma utilizată frecvent de presa post-comunistă - „calea spre Europa". Restul intervievaţilor se referă la practici specifice prezentului (definind democraţia ca „înrobire în taxe şi impozite", „societate cu două clase: de opulenţă şi mizerie", „ţara lui Papură-Vodă") sau o plasează în zona dezirabilului („este bună dar nu o avem").

Cuvintele „democraţie", „libertate", „drepturi", „dreptate" sunt cuvinte care se asociază într-un ansamblu (denumesc valorile europene începând din Renaştere). Unitatea lor se încadrează în „*themata*", concept propus în teoretizarea reprezentărilor sociale pentru desemnarea conceptelor profund înrădăcinate, arhetipurilor şi ideilor forţă din memoria colectivă (Markova şi colab, 1998). Prin urmare, nucleul central al reprezentării sociale a democraţiei păstrează această „themata", nealterată de ideologia comunistă care a dispus doar elemente periferice, de puţină stabilitate şi durată în reprezentarea numitei „democraţii socialiste".

Atitudinea finalizează despărţirea orientării globale faţă de obiectul reprezentării sociale (Moscovici, 1997). Grile de semnificaţii ale realităţii, reprezentările sociale anticipează comportamente şi interpretări ale situaţiilor, graţie unui sistem de categorizări coerente şi stabile. De altfel, primele cercetări asupra reprezentărilor sociale au abordat relaţiile dintre structura internă şi dinamica lor asupra comportamentului.

Prin chestionarul propus s-a încercat, în principal, realizarea

decupajului remanenţelor unor reprezentări sociale şi atitudini privind schimbarea (itemii 5, 7, 12, 13, 14, 15,17, 18, 19, 20). *„După informaţiile (experienţa) Dv., în ce situaţii regimul comunist a însemnat un progres în România faţă de perioada interbelică?“* – a fost întrebarea ale cărei alternative de răspuns (posibil de ales în număr nelimitat) sunt, în urma analizei datelor, ierarhizate după cum urmează în Fig.15:

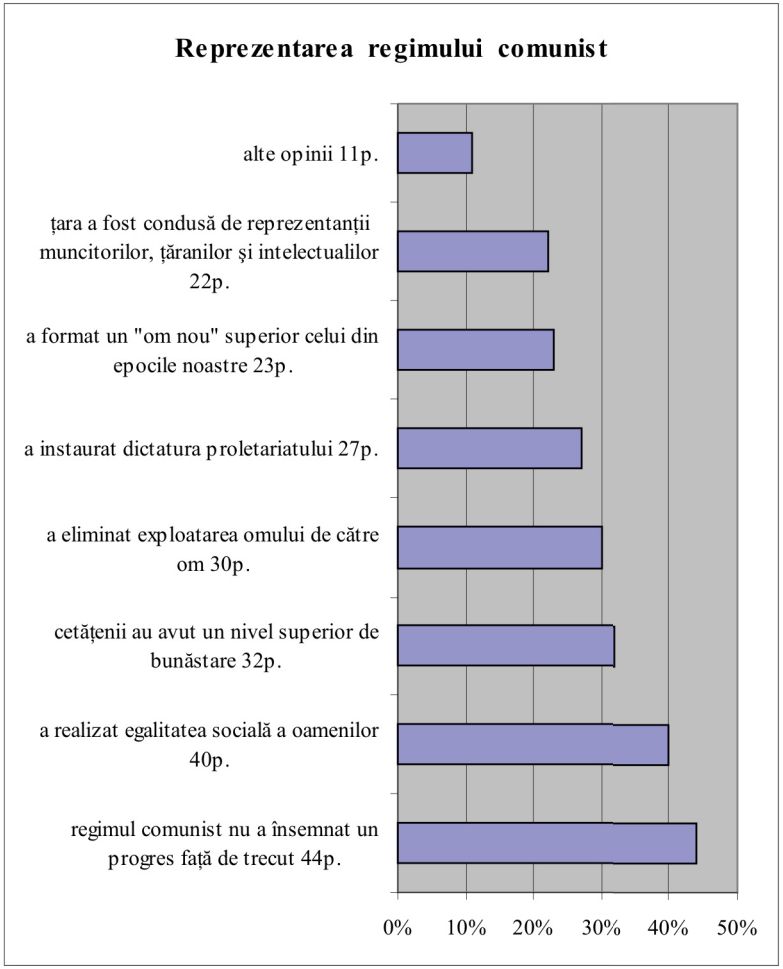
Reprezentarea regimului comunist
alte opinii 11p.
ţara a fost condusă de reprezentanţii muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor 22p.
a format un "om nou" superior celui din epocile noastre 23p.
a instaurat dictatura proletariatului 27p.
a eliminat exploatarea omului de către om 30p.
cetăţenii au avut un nivel superior de bunăstare 32p.
a realizat egalitatea socială a oamenilor 40p.
regimul comunist nu a însemnat un progres faţă de trecut 44p.
0%
10%
20%
30%
40%
50%

Fig.15. Reprezentarea ierarhică a caracteristicilor pozitive ale regimului comunist

Din ierarhizarea opţiunilor, reiese refuzul a aproape jumătate dintre intervievaţi de-a aprecia regimul trecut prin stereotipul verbal impus

de ideologia comunistă - *„formă superioară a orânduirilor sociale“*. Rezultă, în schimb, recunoaşterea posibilităţilor de mobilitate socială şi aprecierea unui nivel de trai convenabil (apartamentul la bloc a însemnat un progres pentru muncitorii veniţi de la ţară unde, de regulă, întreaga familie locuia într-o singură încăpere, lipsită şi de confortul apei curente).

„Credeţi că regimul comunist a împiedicat sau a ajutat dezvoltarea personalităţii?“ – a fost o altă întrebare care, de asemenea, a obţinut răspunsuri ce dovedesc disocierea de limbajul propagandistic (Fig.16). Astfel, mai mult de jumătate dintre intervievaţi sunt de părere că regimul comunist a împiedicat dezvoltarea personalităţii; aproximativ un sfert au ales varianta de răspuns „depinde“. Doar 17% au opinat contrariul, pondere semnificativă între ei înregistrând categoriile vârstnicilor şi celor cu studii profesionale.

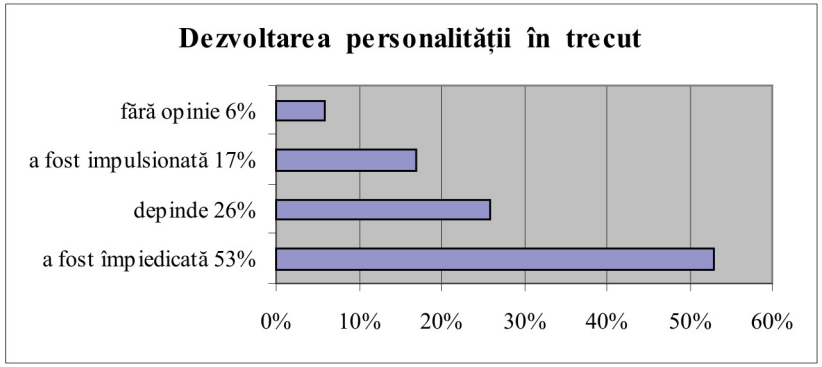

Fig.16. Ierarhizarea opiniilor privind posibilitatea dezvoltării personalităţii în trecut

La întrebarea *„Care sunt lucrurile din timpul regimului comunist în România ce v-au satisfăcut?“,* din răspunsurile primite (posibile două fără a fi menţionată o ierarhie a lor) rezultă scala valorică din Fig.17.

Printre alte alternative menţionate, unele, în număr semnificativ, se referă la nivelul de trai mai ridicat pe care l-au avut intervievaţii, comparativ cu prezentul. Alte aprecieri pozitive pot fi interpretate ca remanenţe ale propagandei din etapa comunismului naţional.

Dacă presa nu a prezentat situaţii statistice despre infracţionalitatea din trecut, oamenii au crezut că nu există ca o consecinţă a bunei legislaţii sociale şi eficienţei

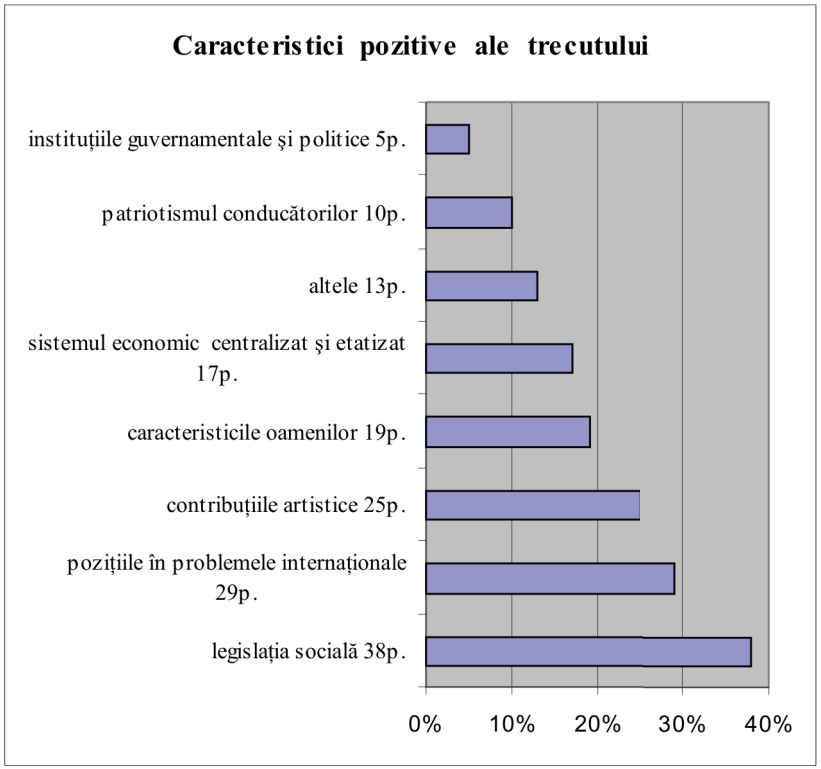

Fig.17. Scala reprezentării notelor pozitive ale regimului comunist

forţelor de ordine. Aceeaşi propagandă a imprimat convingerea că liderul comunist N. Ceauşescu devenise un arbitru în soluţionarea conflictelor internaţionale, impresie întărită de amintirile unor foşti apropiaţi ai săi. Este, de asemenea, explicabilă nostalgia consumatorilor actului de cultură - refugiul în lectură, abonamentele la teatre şi concerte, precum şi frecventarea expoziţiilor şi muzeelor fiind apanaje ale trecutului. Subvenţiile acordate producţiilor culturale, statutul de profesionişti atribuit unui mare număr de scriitori şi artişti cărora statul le făcea numeroase comenzi bine retribuite, programul redus al televiziunii române, precum şi timpul liber mult mai mare explică discrepanţa dintre aprecierea valorilor culturale în trecut comparativ cu prezentul.

După încercarea descrisă de evaluare a reprezentărilor fostului regim politic, la un deceniu după căderea acestuia, încercasem şi sondarea atitudinilor faţă de regimul actual prin comparaţie cu precedentul. *„Cât de mulţumit sunteţi acum de felul în care aţi trăit înainte de 1990 în comparaţie cu prezentul?“* – a fost întrebarea

ale cărei răspunsuri i-au împărţit pe intervievaţi în două grupuri de dimensiuni inegale (Fig.18). 44% se declară a fi foarte mulţumiţi de traiul lor în regimul comunist; acestora li se alătură alţi 17% „destul de mulţumiţi“. Prin urmare, 61% dintre respondenţi afirmă că viaţa lor a fost mai bună în timpul regimului comunist. Explicaţia rezidă în realitatea economică şi socială nesatisfăcătoare în raport cu aşteptările oamenilor în primii ani de după schimbare.

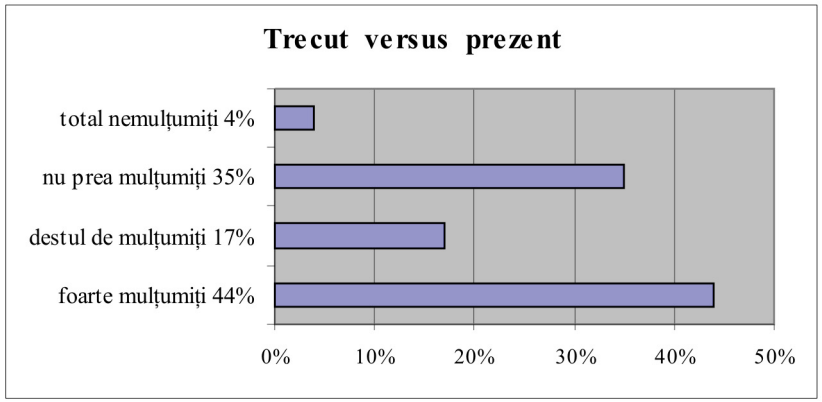

Fig.18. Aprecierea prezentului comparativ
cu trecutul din perspectiva nivelului de trai

În ce măsură oamenii sunt de acord cu anumite elemente ale „schimbării“ şi cum este aceasta înţeleasă pe fondul remanenţei reprezentărilor şi mentalităţilor generate de ideologia comunistă – a fost tema la care a făcut referiri următorul set de întrebări.

„Ce cale credeţi că este mai eficientă pentru a grăbi „schimbarea în bine“ a României?“ – a fost unul dintre aceşti itemi. Alternativele prezentate (din care puteau fi alese două, fără specificarea ordinii) se ierarhizează în opţiunea intervievaţilor conform graficului din Fig. 19.

„În opinia generală o „schimbare în bine“ depinde de „mersul reformei“. Care dintre categoriile sociale enumerate mai jos credeţi că are cea mai mare importanţă în acţiunea de reformare?“ – a fost întrebarea cu referire la percepţia schimbărilor economice. Puteau fi

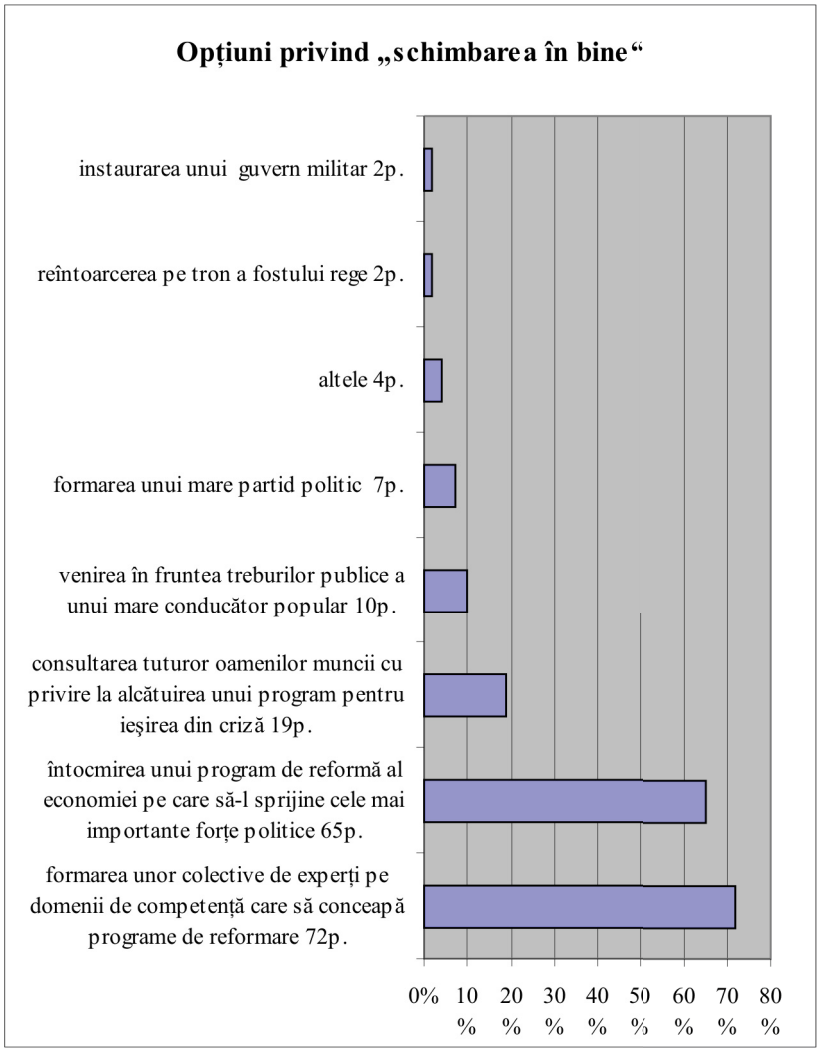
Opţiuni privind „schimbarea în bine“
instaurarea unui guvern militar 2p.
reîntoarcerea pe tron a fostului rege 2p.
altele 4p.
formarea unui mare partid politic 7p.
venirea în fruntea treburilor publice a unui mare conducător popular 10p.
consultarea tuturor oamenilor muncii cu privire la alcătuirea unui program pentru ieşirea din criză 19p.
întocmirea unui program de reformă al economiei pe care să-l sprijine cele mai importante forţe politice 65p.
formarea unor colective de experţi pe domenii de competenţă care să conceapă programe de reformare 72p.
0% 10 % 20 % 30 % 40 % 50 % 60 % 70 % 80 %

Fig. 19. Ierahizarea opţiunilor prin care ar putea fi accelerată „schimbarea în bine“

făcute două alegeri, indiferent de ordine. Întrebarea, al cărei răspuns viza şi evaluarea remanenţei reprezentării clasei muncitoare ca şi categorie socială responsabilă de progresul social (conform teoriei marxiste a luptei de clasă), a avut ca rezultat această ierarhizare a grupurilor sociale (Fig. 20):

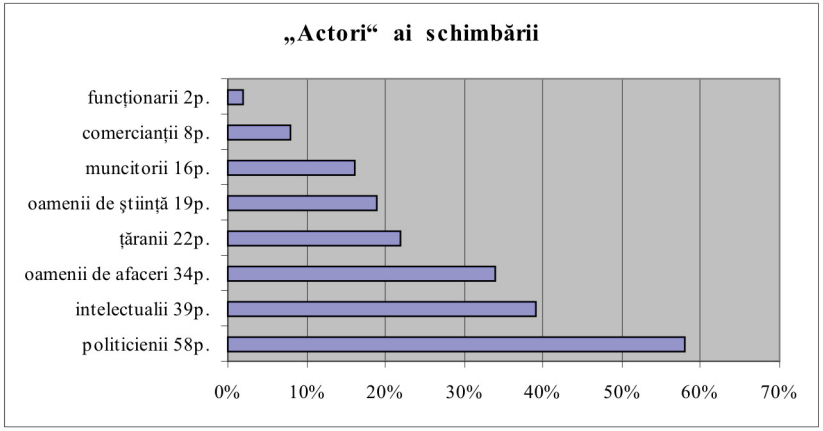

Fig.20. Opţiuni privind gradul de implicare al unor categorii sociale şi profesionale în procesul schimbării

Rezultatele înregistrate evidenţiază consecinţele puternicei mediatizări a politicienilor şi intelectualilor. Devine evident din procentajul mai mare obţinut de ţărani, comparativ cu muncitorii, cât de profundă este mentalitatea provenită din teoriile poporaniste promovate de literatura clasică românească şi faptul că România era în prima jumătate a secolului XX o ţară agrară. Corelaţiile cu studiile, vârsta, profesia sau mediul intervievaţilor sunt şi de data aceasta nesemnificative.

„Se apreciază că privatizarea are în ţară un ritm lent. Ce categorie de oameni credeţi că au reuşit până acum să devină patroni (oameni de afaceri)?“ – este itemul ce-şi propune să sondeze formarea reprezentării întreprinzătorului particular. După marcarea tuturor opiniilor cu care subiecţii sunt de acord (conform instrucţiunilor itemului) a rezultat următoarea scală valorică a caracteristicilor presupuse necesare reuşitei în afaceri (Fig. 21).

Reiese din rezultatele înregistrate conştientizarea nivelului ridicat de corupţie; simultan o cotă înaltă de încredere acordată oamenilor curajoşi, cu spirit de iniţiativă şi calităţi profesionale.

În evaluarea schimbărilor economice şi politice, prin analogie cu realităţile regimului trecut, intervievaţii au răspuns la întrebarea:

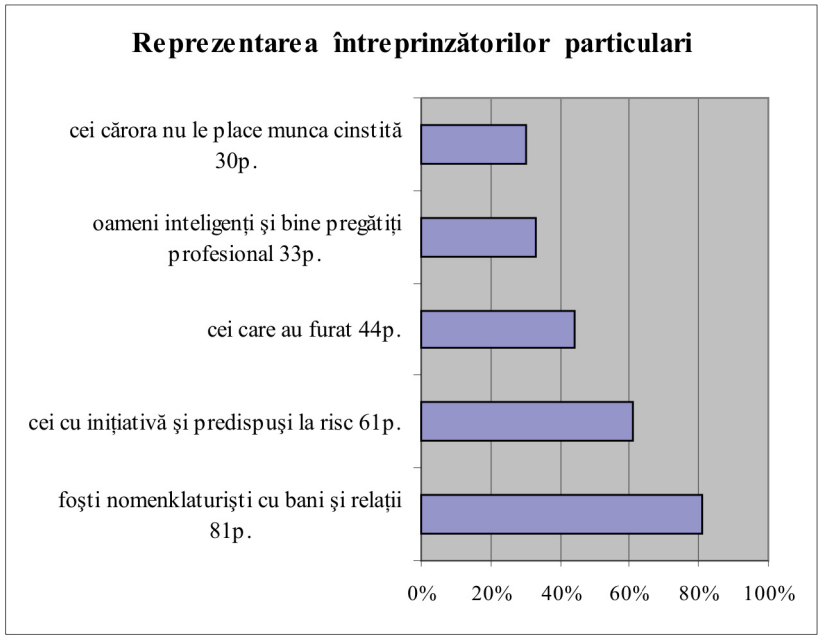

Fig. 21. Reprezentarea calităţilor presupuse importante pentru reuşita în afaceri

„Dintre schimbările petrecute în România după 1990, pe care le apreciaţi ca pozitive, respectiv negative?“. Răspunsurile vizau nuanţarea atitudinilor şi opţiunile pe o scală cu şapte trepte, pretinzând notarea alegerii cu un punctaj de la –3, până la 3 pentru fiecare opinie, rezultatele obţinute fiind reprezentate procentual în Fig. 22.

	-3	-2	-1	0	1	2	3
libertatea presei	2	1	2	7	10	9	69
pluripartidismul	12	4	5	15	23	11	30
posibilitatea de a iniţia afaceri	2	2	1	7	16	22	50
sistemul economic	25	15	7	25	13	5	10
poziţionarea ţării în relaţiile internaţionale	9	5	6	21	24	17	18
privatizarea în învăţământ şi sănăt	23	7	9	20	15	11	15
lipsa speranţei de viitor	59	6	6	18	7	0	4

Fig. 22. Reprezentarea tabelară a evaluării unor trăsături ale post-comunismului (%)

Din însumarea punctajelor obţinute prin cotarea intervievaţilor reiese că schimbările petrecute în România după 1990 au fost apreciate în ordinea şi cu valoarea din Fig. 23 şi Fig. 24:

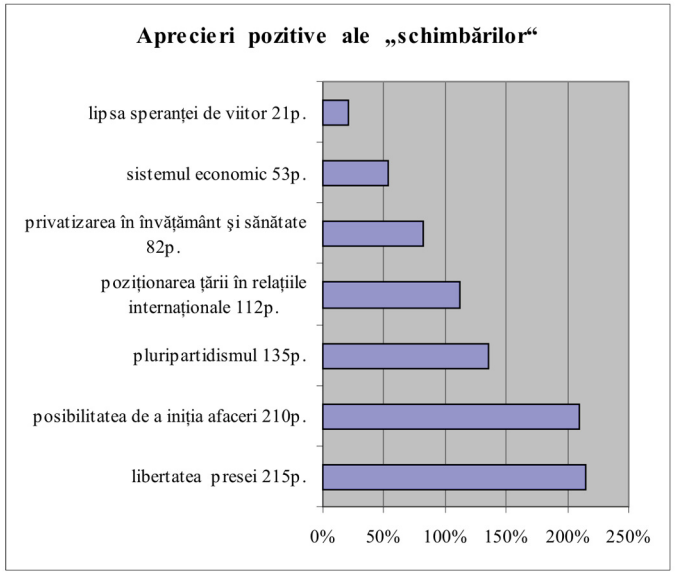

Fig. 23. Reprezentarea grafică a „schimbărilor“ pozitive

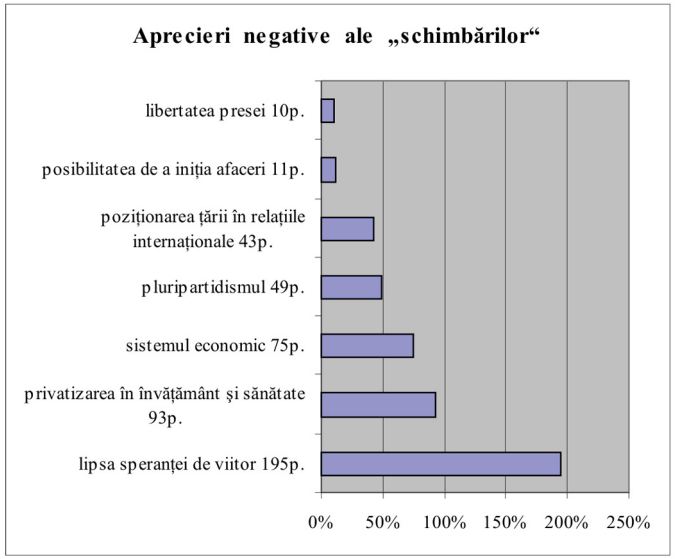

Fig. 24. Reprezentarea grafică a „schimbărilor“ negative

Remanența teoriei partidului unic a fost propusă spre evaluare cu ajutorul itemului ce-a solicitat intervievaților alegerea uneia dintre opiniile cu referire la *„existența opoziției politice“*. Ierarhia şi polarizarea preferințelor în jurul lor este reprezentată în Fig. 25:

a) opoziția este o necesitate: confruntarea de păreri, dialogul ajută să câştige adevărul, soluția de compromis ..... 68 %.
b) opoziția trebuie acceptată pentru că aşa este în țările democratice ..... 19 %.
c) dezvelind aspectele negative, opoziția arată ce trebuie îndreptat în starea de lucruri din societate ..... 18 %.
d) opoziția este lipsită de patriotism deoarece critică mereu guvernul (puterea) şi nu-l lasă să lucreze ..... 4%.
e) opoziția arată peste tot părțile negative ale guvernării (puterii) şi contribuie astfel la promovarea unei imagini negative despre țară ..... 3 %.
e) în toate problemele este nevoie de consens şi ordine; opoziția sparge consensul şi constituie o sursă de instabilitate internă; ea trebuie evitată ..... 2 %.

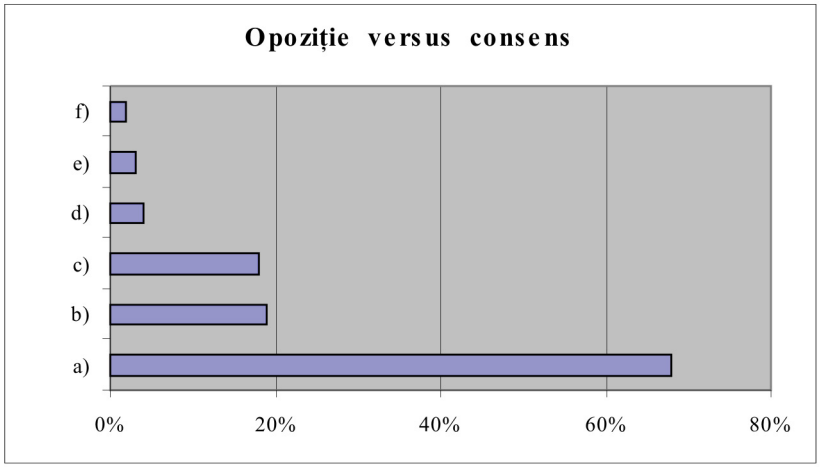

Fig. 25. Reprezentarea procentuală a opțiunilor privind „existența opoziției politice“

Ce oameni ar trebui să conducă România este interogația adresată intervievaților în scopul identificării remanențelor pattern-ului conducătorului ca ipostază a *„omului nou“*. Cu indicația de a fi alese

două dintre mai multe calități ale candidaților în alegerile electorale iar într-un alt item solicitându-se marcarea a două dintre caracteristicile unor oameni ce-ar provoca răul în țară dacă ar ajunge în fruntea ei, au reieşit rezultatele exprimate tabelar în Fig.26:

Elementele pattern-ului pozitiv	**Frec-vența**	**Elementele pattern-ului negativ**	**Frec-vența**
preocupați de prosperitatea economică națională	47	consider că urmăresc doar propriile interese	84
oameni inteligenți	34	ignoranți şi nechibzuiți	39
interesați de problemele cetățenilor	33	fasciști şi imperialişti	29
interesați de apărarea şi independența țării	21	dezinteresați de protecția socială	23
buni profesioniști	18	Ateişti	21
cu credință ăn Dumnezeu	14	trădători ai libertății	18
simpatici şi buni oratori	11	Alții	1
buni români	9		
anticomuniști	6		
alții	5		

Fig. 26. Pattern-uri perceptive ale conducătorului

În concluzie, la 12 ani după căderea regimului comunist, în marea lor majoritate, în opiniile şi opțiunile declarate, oamenii ce l-au trăit se disociază de acest trecut. Între disocierea declarată verbal şi comportamentele economice şi sociale înregistrate în post-comunism se evidențiază însă un clivaj. Ce explicații psihosociologice comportă înțelegerea acestei realități?

Pentru *actorii sociali* ce trăiesc prezentul - indivizi ce-au fost supuşi în timpul regimului comunist procesului ideologic de formare a *„omului nou“* - schimbarea înseamnă în primul rând un proces de *conversiune.* Fenomenul este definit de W. Doise (1987) ca schimbare a opiniilor, credințelor, depăşirea unor credințe false, schimbarea conduitei şi abandonarea unor practici dezavuate. Conversiunea este considerată, de regulă, rezultatul unei influențe minoritare. Ea trebuie să afecteze întregul, personalitatea sau grupul în totalitate şi va fi rezultatul unei interacțiuni între personalitatea individului şi mediul social. În această interacțiune îşi găsesc expresia trebuințe umane precum nevoia de siguranță a vieții (inclusiv a locului de muncă) ce ocupă palierul al doilea în *„piramida trebuințelor umane“* (Maslow,

1968), imediat după trebuinţele fiziologice.

La nivelul mentalului colectiv, la un deceniu de la căderea regimului trecut, reprezentările sociale datorate ideologiei comuniste s-au estompat, trecutul este judecat raţional, cu spirit critic iar *„miturile“* sale şi-au pierdut puterea pentru marea majoritate a componenţilor societăţii româneşti. Deşi în planul atitudinilor şi opţiunilor, majoritatea indivizilor sunt favorabili schimbării – după cum reiese din analiza rezultatelor chestionarului aplicat -, în planul comportamentelor economice şi politice, conform statisticilor de specialitate, eficienţa este mică, mai mică chiar decât în majoritatea societăţilor post-comuniste.

50 de ani de comunism au fost zadarnici?

În ansamblu, cercetarea noastră a analizat modificărilor produse în mentalul colectiv şi individual al românilor datorită a două mari schimbări: impunerea regimului comunist (1944-1947) şi prăbuşirea lui (1989).

În analiza celor două etape am ţinut seama, în primul rând, de decupajul contextului situaţional în care s-a produs fiecare schimbare, fapt pentru care am recurs la ample incursiuni în istoria recentă (reală şi propagandistică) a României. În tematica abordată – studiul reprezentărilor sociale datorate ideologiei şi propagandei comuniste precum şi a remanenţelor acestora, manifestată sub formă de atitudini si comportamente -, am încercat o tratare complexă, în mai multe etape, după cum urmează:

1. Cunoaşterea conţinutului unor reprezentări sociale prin evocarea genezei conceptelor ideologice şi practicilor politice prin care au fost impuse în timpul regimului comunist;
2. Dinamica structurii – în speţă a nodului central si elementelor periferice – şi tehnicile propagandistice specifice fiecărei etape ideologice;
3. Verificarea centralităţii, a schemei cognitive de bază a reprezentărilor prin practicile şi comportamentele impuse indivizilor din societăţile comuniste în raport cu teoria reprezentărilor instrument-de acţiune;
4. Analiza argumentaţiei (modul cum se integrează conţinutul, structura internă şi nodul central al reprezentării sociale în comportamente şi comunicare - în esenţă, cunoaşterea funcţionării reprezentării sociale şi remanenţelor sale).

50 de ani de comunism au fost zadarnici, aşadar? Iată o întrebare gravă, care adresată după un deceniu de la prăbuşirea regimului, rămâne temeiul unor noi reflecţii şi cercetări. Consecinţele acestei proiect de *„societate atomizată »* - cum a fost deseori denumită

din cauza costisitoarelor eforturi depuse pentru depersonalizarea indivizilor ei în scopul formării *„omului nou“* – fac parte de-acum din trecutul recent, alimentând totodată structuri ale viitorului. În ceea ce priveşte această cercetare, din rezultatele anchetei pe eşantion întreprinse, reiese că în România cei 45 de ani de regim comunist pot fi asociaţi duratei intermediare a etapelor istorice. Acel timp numit de F. Braudel (1989) al *istoriei conjuncturale* care produce schimbări ale mentalului colectiv de mai mică amploare şi persistenţă în raport cu *duratele lungi ale istoriei* (acele *prisons de longue duree*) ce-şi înscriu timpul în secole.

În evaluarea datelor prezentei cercetări, *remanenţa unor mentalităţi* poate fi explicată prin *rezistenţa la schimbare* în plan comportamental, înţeleasă ca stare de tensiune psihologică instalată la nivelul fiecărui membru al colectivităţii care a suportat transformarea mai mult sau mai puţin bruscă a unui sistem aflat în relativ echilibru. În planul eseisticii gazetăreşti *mentalităţile comuniste* sunt menţinute şi în prezent ca explicaţii unilaterale ale evoluţiei economiei, corupţiei generalizate ori trăsăturilor clasei politice româneşti. Analizele pe tema clivajului dintre declaraţile verbale şi conduitele comportamentale, lipsei de preţuire a timpului ca valoare generică în producerea bunurilor ori preferinţei pentru discuţiile sterile reînvie prototipuri de situaţii şi personaje caragialeşti. Scriitorului - ce descrie o lume ce excelează în ceea ce-a fost numit *„marea trăncăneală“* (Iorgulescu, 1988) – îi poate fi atribuită în acest sens calitatea de cel dintâi psihosociolog al societăţii româneşti. În general, jurnaliştii şi ceilalţi lideri de opinie încheie cu ideea concluzivă că dacă schimbăm mentalitatea românilor se va schimba şi comportamentul lor, schimbarea fiind înţeleasă ca responsabilitatea implicită a decizionalilor politici.

Divergenţa atitudine-comportament înregistrată şi cu ajutorul rezultatelor obţinute de noi în chestionarul aplicat, se adecvează însă complexităţilor situaţiei socio-istorice descrise. În ansamblul fenomenelor la care ne raportăm, marile schimbări, după cum observă teoreticienii revoluţiilor, nu servesc progresului economic. Există însă nişte limite care nu trebuie depăşite deoarece când starea economică se înrăutăţeşte şi se accentuează polarizarea socială, libertatea şi democraţia ajung în pericol (nazismul, fascismul şi comunismul au

ca geneză profundele crize economice şi sociale ale societăţilor de origine).

Clivajul atitudini şi comportament a fost, de altfel, o „marcă“ a relaţiilor sociale din anii regimului comunist. A. Iakovlev (1991) unul dintre teoreticienii perestroikăi, îl sintetiza astfel: *„toţi împreună votam pentru dar separat fiecare se declara contra“*. În termeni de psihosociologie, în identificarea şi analiza acestui fenomen operant poate fi fenomenul *disonanţei cognitive* teoretizat de L. Festinger (1959).

În raport cu reprezentările sociale, *teoria disonanţei cognitive* devine o complementară a procesului „ancorării“ la nivelul psihicului individual. Cogniţiile sunt definite, de altfel, ca şi *„cunoştinţe, opinii, sau convingeri asupra mediului, a propriei persoane sau a propriului comportament“*. Festinger menţionează patru surse principale de disonanţă: logică (incongruenţă între două gânduri sau două credinţe); culturală (incongruenţă între un comportament şi o normă); raportul dintre specific şi general (incongruenţă între o opinie sau un comportament particular şi o serie de comportamente sau opinii); raportul dintre experienţa trecută şi cea prezentă (incongruenţa între o aşteptare şi un fapt). În post-comunism regăsim toate aceste tipuri de disonanţă.

În ce măsură adecvarea atitudine-comportament poate fi prevăzută şi influenţată? - este o altă întrebare cu trimitere la câmpul explicativ al psihosociologiei, în speţă la *teoriile controlabilităţii mediului.*

K. Lewin (1959) a propus un model topologic având ca idee centrală *„câmpul psihosocial“,* înţeles ca totalitatea factorilor ce acţionează la un moment dat asupra individului. În sfera noţiunii de *„câmp psihosocial“* sunt admise deopotrivă variabile ecologice, sociale şi anumiţi vectori interni ai organismului şi personalităţii individului. Speranţa, aspiraţiile, planurile apărute ca percepţie a controlabilităţii mediului sunt determinante reale ale conduitei individului. Astfel, comportamentele sunt mai mult decât un simplu răspuns la variabilitatea situaţională din mediul fizic şi social.

Dacă schimbarea mediului nu reuşeşte, rămâne alternativa schimbării de sine pentru a obţine echilibrul în raport cu mediul. Dacă şi controlul de sine eşuează, consecinţa poate fi pierderea controlului, dezadaptarea, dezechilibrul psihic. Dacă individul reuşeşte in proiectul sau, are şanse mari de repeţie a succesului, eşecurile, în schimb, se sting în timp. Dacă nimic din ceea ce întreprinde o persoană sau un grup nu reuşeşte, aceasta duce la descurajare, în extremă la sentimentul de neajutorare.

În deceniul şapte al secolului de curând încheiat, a apărut sintagma *„locus of control“* utilizată pentru localizarea sursei percepută ca determinantă asupra eşecului sau reuşitei individuale. Noţiunea de control se referă la percepţia sursei (interne sau externe) de penalizare sau de recompensare a individului. Prima grilă mai răspândită de evaluare a controlului se leagă de numele lui J. Rotter (1966). Instrumentul propus discerne între „*externalitate*“ şi *„internalitate“*. În primul caz, sursa controlului (întăririi) conduitei este proiectată din afară: în întâmplare,

şansă, destin, în împrejurările obiective, în alţii mai puternici, toate acestea fiind însoţite adesea de o simptomatologie depresivă (Beauvois, Dubois, 1998). În cazul „internalităţii“, sursa controlului (întăririi) conduitei este interioară: efort propriu, mobilizare energetică, însuşiri personale de voinţă, aptitudini, deprinderi dobândite etc.

Pornind de la experienţe de laborator, determinate de teoria lui Rotter, M. Seligman (1975) a propus un model al *„neajutorării învăţate“*. Autorul postulează că procesele afective, cognitive şi comportamentale tipice depresiei sunt consecinţa învăţării depresive ce induce ideea că efectele activităţii (reuşitele şi pedepsele) sunt necontrolabile. *„Nejutorarea învăţată“* prin acţiunea instituţiilor şi cutumelor tipice regimului comunist în scopul formării *„omului nou“* - obedient şi cu credinţă în atotputernicia partidului, respectiv a conducătorului -, poate fi, desigur, o explicaţie sintetică a remanenţelor post-comuniste. Tot astfel cum *„neajutorarea învăţată“* poate fi analizată la nivelul *„duratei lungi“* a istoriei în corelaţie cu trăsăturile societăţii tradiţionale româneşti.

Ce-i de făcut? – întrebării generice a lui Lenin pentru prima schimbare – îi sunt proprii alte răspunsuri decât cadrele ideologiei sale sau unilateralitatea oricărei ideologii. Intrarea maselor pe scena istoriei după regulile uniformizante ale marxism-leninsmului, nazismului sau fascismului a condus, fără excepţie, la regimuri de dictatură. Eşecul „*societăţilor imitative*“ după model sovietic şi implicit al programului formării *„omului nou“* pledează în favoarea pluralităţii modelelor societale. La aproape două decenii de la schimbare, timp în care o nouă generaţie s-a maturizat, putem constata însă prin observaţie directă că anumite practici, cu rădăcini în tehnicile de propagandă şi manipulare ale trecutului, sunt recurente.

În ceea ce priveşte psihologia politică şi temele sale de cercetare, terenul post-comunismului românesc este unul fertil: de la discursul politic susţinut în *„limba de lemn“* la discursul populist de astăzi; de la tehnicile de *rescriere a istorie* în spiritul naţionalismului comunist la încercările de confiscare a memoriei colective prin militantismul profitabil contra ororilor şi crimelor trecutului; de la procesele staliniste la tehnica *„ţapului ispăşitor“* ilustrată prin punerea în circuitul public a dosarelor unora dintre colaboratorii Securităţii; de la maniheismul *„luptei de clasă“* la fenomenele *„Pieţei Universităţii“* şi *„mineraidelor“*. Toate acestea şi multe altele se află în câmpul deschis al investigaţiei politicului cu mijloace psihosociologice.

Anexa 1

Cuvântarea lui Nicolae Ceauşescu la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR din 24 noiembrie 1989

„Stimaţi tovarăşi,

Congresul al XIV-lea se încheie prin adoptarea, în unanimitate, şi în deplină unitate, a tuturor hotărârilor, a Programului - Directivă privind dezvoltarea economico - socială a patriei noastre în cincinalul al 9-lea şi, în perspectivă, până în anii 2000-2010, care completează în mod minunat Programul partidului, de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare fermă a României spre înaltele piscuri ale civilizaţiei comuniste.

(Urale şi aplauze puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu - P.C.R.!“, „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“)

La dezbateri - în plen şi în secţiuni - au luat cuvântul 554 de delegaţi din toate judeţele şi din Capitala patriei, precum şi din toate sectoarele şi ramurile de activitate, care au analizat, în spirit critic şi autocritic, activitatea de până acum şi au prezentat hotărârea organizaţiilor de partid, a tuturor oamenilor muncii, a întregului popor, de a înfăptui neabătut hotărârile ce vor fi adoptate de Congres (Aplauze puternice, prelungite).

Aş dori să menţionez, cu multă satisfacţie, punctul principal al discuţiilor - şi politic şi ideologic - şi din punct de vedere ştiinţific - demonstrând creşterea puternică a nivelului general al partidului, al clasei muncitoare, a întregii noastre naţiuni, uriaşul nivel politico - ideologic care constituie forţa partidului, a naţiunii noastre socialiste. (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu - P.C.R.!“, „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“)

Cred că veţi fi de acord cu mine să subliniem că în Congres au vorbit academicieni, oameni de ştiinţă, dar au vorbit şi muncitori, şi ţărani, şi activişti din diferite domenii şi să vă spun drept - nu vreau să supăr pe nimeni - dar am remarcat un înalt nivel de pregătire şi înţelegere la cooperatorii noştri, la muncitorii noştri, care nu numai că ştiu să producă, dar au şi un nivel politic şi ideologic ridicat, au înalte cunoştinţe tehnice, ştiinţifice şi culturale, demonstrând apropierea nivelului de dezvoltare între categoriile sociale din patria noastră şi drumul ferm spre crearea unui popor muncitor unit, înarmat cu cele mai noi cunoştinţe ale ştiinţei şi tehnicii în toate domeniile de activitate. Acesta este, poate, cel mai mare succes şi rezultat al construcţiei socialismului în România - omul nou! (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!“).

Lucrările Congresului al XIV-lea, marele forum democratic al comuniştilor, au reprezentat cea mai largă dezbatere democratică asupra tuturor problemelor privind stadiul actual şi perspectivele dezvoltării României socialiste. Prin aceste lucrări, o dată cu încheierea Congresului al XIV-lea, se încheie de fapt, şi dezbaterile generale din partid şi din întregul popor, care au demonstrat unitatea şi voinţa de nezdruncinat a întregii naţiuni de a înainta, sub conducerea partidului, pe calea socialismului şi comunismului, a întăririi independenţei şi suveranităţii României! (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“)

Având în vedere toate aceste largi dezbateri democratice, se poate afirma, cu deplin temei, că hotărârile adoptate, în unanimitate, de marele forum al comuniştilor români reprezintă înţelepciunea şi voinţa întregului popor, care acţionează ca un tot unic pentru ridicarea României pe culmi tot mai înalte de progres, civilizaţie şi bunăstare a întregii naţiuni (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu - şi poporul!“, „România - viitorul!“).

Stimaţi tovarăşi,

Concluzia generală din toate dezbaterile care au avut loc, inclusiv din Congres, este aceea că am străbătut cu succes un drum lung de luptă şi muncă şi am ajuns la un înalt nivel de dezvoltare economico - socială. Am înfăptuit cu succes pe pământul străbun al patriei noastre socialismul - visul întregii noastre naţiuni (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu - P.C.R.!“, „Ceauşescu şi poporul!“)

În istoria milenară a poporului nostru avem multe, multe victorii, care demonstrează forţa, vitalitatea şi hotărârea întregului popor de a-şi asigura întotdeauna viaţa, libertatea, independenţa. Dar, putem afirma că niciodată până acum poporul nostru nu a cunoscut o asemenea măreaţă victorie ca făurirea socialismului pe pământul străvechi al patriei (Aplauze puternice, urale şi ovaţii; se scandează „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“)

Sub conducerea gloriosului nostru partid comunist, întregul popor, în strânsă unitate, a făurit în numai câteva decenii un viitor de aur României, pe care înaintaşii noştri îl vedeau prin secole, demonstrând că un popor liber, stăpân pe destinele sale, poate lichida înapoierea de secole într-un timp scurt şi să-şi asigure o viaţă demnă, liberă şi fericită, de bunăstare! (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul.!“, „Ceauşescu să trăiască - România să înflorească!“).

I-a revenit partidului nostru comunist marea cinste de a înălţa, într-o perioadă istorică scurtă - care în istoria omenirii reprezintă minute - patria noastră pe cele mai înalte trepte de progres şi civilizaţie, îndeplinindu-şi astfel angajamentul revoluţionar, în faţa poporului, de a-l conduce spre o viaţă nouă, în deplină libertate şi independenţă! (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu - P.C.R.!“, „Vom munci şi vom lupta, ţara o vom înălţa!!“).

Este necesar ca, şi acum, la încheierea lucrărilor marelui nostru forum democratic, să subliniem cu întreaga tărie rolul clasei muncitoare - clasa cea mai înaintată a societăţii -, căreia istoria i-a dat misiunea de a lichida vechea orânduire, de a asigura ridicarea omenirii la o nouă civilizaţie. Şi clasa muncitoare românească şi-a îndeplinit şi îşi îndeplineşte cu cinste această misiune istorică! (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu şi poporul!“)

Doresc să subliniez, de asemenea, rolul hotărâtor al ţărănimii care, de altfel, de-a lungul multor secole a constituit principala forţă a societăţii noastre şi a dus greul luptelor pentru formarea naţiunii şi pentru independenţa României. Şi în anii construcţiei socialiste ţărănimea şi-a demonstrat înaltele sale calităţi, asigurând o agricultură socialistă superioară, de înaltă productivitate şi realizând cea mai mare producţie agricolă de până acum din istoria patriei noastre. În alianţă cu clasa muncitoare şi ţărănimea şi-a demonstrat forţa şi capacitatea de a asigura mersul ferm înainte spre socialism! (Aplauze şi urale prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!“)

De asemenea, este necesar să subliniem rolul important al intelectualităţii. De altfel, în multe momente grele de-a lungul istoriei, cei mai înaintaţi oameni din rândul intelectualilor, nu numai că au luptat pentru cultură, pentru ridicarea ştiinţei, dar atunci când a fost nevoie, au lăsat, ca să spun aşa, stiloul sau condeiul - cum era pe timpuri - la o parte, au pus mâna pe armă pentru independenţa României, pentru a asigura viaţa în libertate a poporului nostru (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!“).

În anii socialismului, intelectualitatea şi îndeosebi intelectualitatea tehnică, a cunoscut o puternică dezvoltare şi a avut, în toate domeniile, un rol hotărâtor în progresul ştiinţei, învăţământului, culturii, în toate realizările socialiste din patria noastră. Împreună cu clasa muncitoare, cu ţărănimea, intelectualitatea a avut şi are un rol de importanţă hotărâtoare în dezvoltarea patriei noastre, în victoria socialismului şi comunismului în România. (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!“, „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“)

Concluzia generală - din întreaga dezbatere, din lucrările marelui forum al comuniştilor - este una singură, şi anume că toate măreţele noastre realizări au fost posibile numai datorită lichidării orânduirii burghezo - moşiereşti, lichidării asupririi şi inegalităţilor, făuririi celei mai drepte orânduiri - societatea socialistă. Numai şi numai socialismul a asigurat marile victorii, ridicarea patriei noastre pe înaltele culmi de progres şi civilizaţie (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“)

Stimaţi tovarăşi.

În deplină unanimitate, Congresul a adoptat Programul partidului de dezvoltare a patriei noastre în următorii 10 - 20 de ani. Avem un program minunat, de largă perspectivă, privind înaintarea fermă a României spre zările luminoase, spre un înalt nivel de dezvoltare a industriei, agriculturii, a tuturor sectoarelor de activitate. Intrăm, o dată cu aceasta, într-o nouă etapă, superioară, de dezvoltare a României. Obiectivul strategic, fundamental, îl reprezintă înfăptuirea până în anii 2000 a Programului de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi realizarea condiţiilor pentru a trece, la începutul mileniului III, într-o etapă nouă, spre comunism! (Urale şi aplauze puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu să trăiască, România să înflorească!“).

Încă în cincinalul al 9-lea, până în 1995, vom realiza o parte importantă din acest program de perspectivă, iar în anul 2000, România va deveni o ţară cu o industrie puternică, pe baza celor mai noi realizări ale ştiinţei, cu o agricultură socialistă puternică, cu un nivel de viaţă ridicat al întregii naţiuni, demonstrând, în fapte, că tot ceea ce realizăm este destinat progresului şi ridicării ţării, bunăstării generale a

poporului - scopul şi ţelul suprem al politicii partidului, esenţa societăţii socialiste multilateral dezvoltate ce o edificăm cu succes în România (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!“, „Vom munci şi vom lupta, ţara o vom înălţa!“)

În următorul cincinal, şi în anii până în 2000 - 2010, România va deveni o ţară cu un înalt nivel ştiinţific, cu un învăţământ care să asigure crearea unui popor cu înalte cunoştinţe în toate domeniile, cu o înaltă cultură - poporul României socialiste gata să treacă spre etapa superioară, spre comunism, pe baza celor mai cunoştinţe ale ştiinţei şi tehnicii, ale cunoaşterii legilor de dezvoltare generală a omenirii. (Urale şi aplauze puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“, „Ceauşescu şi poporul!“).

Acum, la încheierea lucrărilor marelui forum al comuniştilor, să ne angajăm, în faţa partidului, a întregului popor, că vom acţiona întotdeauna în spirit revoluţionar şi cu întreaga răspundere faţă de interesele socialismului, ale poporului, ale asigurării independenţei şi suveranităţii României! Să demonstrăm prin întreaga activitate - aşa cum partidul nostru a făcut de la înfiinţarea sa - că nimic nu ne poate abate de la îndeplinirea ţelului suprem, al asigurării unui loc demn în societatea comunistă, pentru întreaga noastră naţiune. (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu, eroism - România, comunism!“)

Este necesar să acţionăm întotdeauna în spiritul hotărârilor pe care le-am adoptat în deplină unanimitate, în vederea perfecţionării continue a întregii activităţi de conducere şi planificare, în raport cu dezvoltarea generală a societăţii, a ştiinţei şi cunoaşterii umane. Să aplicăm, în toate domeniile şi cu toată fermitatea, autoconducerea, autogestiunea, autofinanţarea, făcând astfel ca toate unităţile economice, sociale şi teritoriale să-şi desfăşoare activitatea cu rezultate maxime, cu eficienţă şi rentabilitate maximă - aceasta constituind o necesitate obiectivă şi reprezentând adevărata cale de construire a socialismului cu poporul şi pentru popor. (Urale şi aplauze puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!“)

În spiritul hotărârilor adoptate, să acţionăm cu toată fermitatea pentru dezvoltarea societăţii noastre, a proprietăţii întregului popor şi a proprietăţii cooperatiste - baza făuririi cu succes a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a comunismului, garanţia sigură a bunăstării şi viitorului fericit al întregului popor (Aplauze puternice, prelungite“)

Aşa cum am dezbătut şi în Congres, să perfecţionăm şi să dezvoltăm tot mai puternic formele democraţiei muncitoreşti revoluţionare în toarte domeniile de activitate, pornind de la faptul că socialismul nu se poate realiza decât pe baza unei largi, foarte largi democraţii care să asigure participarea tuturor claselor sociale, a întregului popor, la conducerea conştientă a tuturor sectoarelor de activitate. Socialismul înseamnă acea democraţie în care poporul este adevăratul făuritor al propriului său viitor, al comunismului, al libertăţii şi independenţe

Programul minunat pe care l-am adoptat asigură creşterea continuă a nivelului de trai, material şi spiritual al întregului popor. Toate organismele statului nostru, ale democraţiei muncitoreşti - de jos până sus şi de sus până jos - întregul nostru partid trebuie să considere întotdeauna ca sarcină centrală - odată cu dezvoltarea generală a patriei - ridicarea continuă a bunăstării poporului. Să creăm un nivel de viaţă care

să asigure poporului nostru cele mai bune condiţii - în conformitate cu cele mai înalte exigenţe ale ştiinţei - pentru un popor civilizat, cu o bună sănătate fizică şi o înaltă inteligenţă (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează „Ceauşescu şi poporul!“)

În întreaga noastră activitate trebuie să acţionăm cu întreaga răspundere, să asigurăm creşterea continuă a rolului conducător al partidului în toate domeniile, a forţei şi unităţii sale. Să asigurăm întărirea unităţii de granit între partid şi popor - garanţia victoriei socialismului şi comunismului, a înaintării ferme a patriei noastre pe calea progresului, a întăririi independenţei şi suveranităţii României (Urale şi aplauze puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu - P.C.R.!“, „Ceauşescu şi poporul!“)

În încheierea lucrărilor Congresului, doresc, încă o dată, să mulţumesc tuturor partidelor şi organizaţiilor care au trimis reprezentanţii lor la lucrările Congresului nostru!

Vă mulţumesc dumneavoastră, tuturor, stimaţi tovarăşi şi prieteni, care participaţi direct la lucrările celui de-al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Român (Aplauze şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu - România, pacea şi prietenia!“)

Considerăm aceasta ca o expresie a relaţiilor de prietenie şi solidaritate, a dorinţei comune de a întări şi mai mult în viitor colaborarea şi solidaritatea în lupta împotriva politicii imperialiste, în lupta pentru dezarmare şi pace, pentru o nouă ordine economică, pentru progresul economico-social şi independenţa tuturor naţiunilor lumii.

În toate acestea vedem importanţa realizării unei unităţi şi mai puternice - aşa cum, de altfel, a reieşit şi din întâlnirile pe care le-am avut ieri cu multe delegaţii - considerând aceasta ca o necesitate pentru toate partidele şi forţele progresiste, democratice de pretutindeni. În unitate şi colaborare a constat, întotdeauna, constă şi astăzi şi va consta şi în viitor puterea uriaşă a forţelor progresiste şi antiimperialiste. Popoarele unite pot impune o politică nouă, democratică, de adevărată egalitate între toate naţiunile, pot asigura pacea pe planeta noastră! (Aplauze puternice, prelungite)

La încheierea lucrărilor marelui nostru forum democratic, în numele tuturor participanţilor la Congres, adresez clasei muncitoare, ţărănimii, intelectualităţii, întregului nostru popor chemarea de a acţiona întotdeauna, în deplină unitate, pentru asigurarea ridicării României spre cele mai înalte culmi de progres şi civilizaţie. Să demonstrăm, în orice împrejurări - aşa cum a făcut-o naţiunea noastră de-a lungul istoriei sale îndelungate - că poporul, oamenii muncii, constructori ai socialismului, sunt şi reprezintă factorul hotărâtor al victoriei socialismului. Poporul unit va asigura triumful comunismului în România, îşi va construi viitorul aşa cum îl doreşte - în comunism, în deplină independenţă! (Aplauze puternice şi urale; se scandează îndelung „Ceauşescu şi poporul!“, „Vom munci şi vom lupta, pacea o vom apăra!“)

Stimaţi tovarăşi,

Congresul a aprobat, în deplină unanimitate, politica externă şi orientările viitoare ale activităţii internaţionale a partidului şi poporului nostru. Doresc să asigur, de la această înaltă tribună, întregul popor, că şi în viitor vom acţiona cu întreaga răspundere - în interesul poporului nostru, al tuturor popoarelor, pentru dezarmare şi,

în primul rând, pentru dezarmare nucleară, pentru o lume a păcii şi colaborării egale între toate naţiunile! (Aplauze şi urale puternice, prelungite; se scandează îndelung „Ceauşescu - pace!“)

Stimaţi tovarăşi,

Cunoaşteţi componenţa noului Comitet Central al partidului format din 467 de comunişti, a organelor sale. Ceea ce aş dori să subliniez este faptul că, pentru prima dată, în Comitetul Central sunt prezenţi un mare număr de muncitori, ţărani şi intelectuali care lucrează direct în producţie, ceea ce, fără nici o îndoială, va accentua caracterul revoluţionar, caracterul de muncă şi luptă, al Comitetului nostru Central (Aplauze puternice, prelungite).

În numele Comitetului Central nou ales, doresc să mulţumesc Congresului, tuturor delegaţilor pentru încrederea ce ne-au acordat-o şi să ne angajăm că noul Comitet Central va lucra în aşa fel încât să asigure înfăptuirea în cele mai bune condiţii a Programului - Directivă, a tuturor hotărârilor, în vederea înaintării ferme a patriei noastre spre realizarea obiectivului strategic până în anii 2000! (Aplauze puternice)

În mod deosebit, aş dori să mulţumesc Congresului, întregului partid şi întregului popor pentru alegerea mea în înalta funcţie de secretar general al Partidului Comunist Român. (Aplauze prelungite şi urale puternice; se scandează îndelung „Ceauşescu - P.C.R.!“, „Ceauşescu să trăiască, România să înflorească!“)

Anexa 2

Macheta-robot a ziarului judeţean „Flacăra Roşie“ din Arad în anul 1988

Marţi

Pagina I:

– În întâmpinarea evenimentului politic la zi; fapte din întrecerea socialistă, reportaje, foto reportaje, articole cu succesele oamenilor muncii din industrie, agricultură, investiţii etc.

– Agricultură la zi

– Tribuna experienţei înaintate

– Actualitatea arădeană

Pagina II:

– Carnet cultural

– Participarea noastră la Festivalul Naţional „Cântarea României“

– Sport

Pagina III:

– Din activitatea consiliilor populare: acţiuni edilitar-gospodăreşti de interes obştesc

– Agenda tineretului

– Note, foiletoane

Pagina IV:

– Actualitatea internaţională

– Mica publicitate

Miercuri

Pagina I:

– Câtă energie investiţi pentru economisirea energiei

– Vecini cu pământul dar nu şi cu rezultatele

– Sfera de influenţă a comunistului

– La încheierea ediţiei

Pagina II:

– Din activitatea organizaţiilor de masă şi obşteşti: sindicat, UTC, femei, FDUS

– Rubrica sport

– Informaţia pentru toţi

– Mica publicitate

Pagina III:

– Pagina femeii (trimestrial)
– Pagina tineretului (trimestrial)
– Pe teme sociale
– Poşta redacţiei
– În colţii grapei
Pagina IV:
– Actualitatea internaţională
– Mica publicitate

Joi

Pagina I:
– Agenda întrecerii socialiste
– Marca întreprinderii, prestigiul nostru
– Muncitorul agricol, muncitor complex sau Dimineaţa pe linia grajdului
– Actualitatea arădeană
Pagina II:
– Din activitatea şcolilor
– Pe urmele scrisorilor venite la redacţie, Răspundem cititorilor sau Dialog cu subredacţiile
– Mica publicitate
Pagina III:
– Viaţa de partid
– Stilul şi metodele de muncă ale organizaţiilor de partid - pagină (trimestrial)
– Note
– În conflict cu legea
– Omul în oglinda propriei conştiinţe (trimestrial)
Pagina IV.
– Actualitatea internaţională
– Sport
– Mica publicitate

Vineri

Pagina I:
– În întâmpinarea evenimentului politic
– Materialele refolosibile - sursă de materii prime
– Autoconducerea muncitorească şi autogestiunea (lunar)
– La zi în agricultură
– La încheierea ediţiei pe glob
Pagina II:
– Carnet cultural
– Daciada
– Breviar pionieresc
– Din activitatea consiliilor populare (bilunar)
– Organizaţiile FDUS şi ODUS în acţiune (bilunar)
Pagina III:
– Civica

– Raidul nostru
– Pe urmele materialelor publicate
– Pe şleau
– Ilustrată pe adresa dv.
– Să cunoaştem legile ţării
Pagina IV:
– Actualitatea internaţională
– Mica publicitate
– Marea publicitate

Sâmbătă

Pagina I:
– Agenda întrecerii socialiste
– Investiţiile (lunar)
– La zi în agricultură
– Reportaj
Pagina II:
– Ne scriu corespondenţii
– Carnet cultural
– Sfatul medicului (poşta medicală)
– Programul TV
– Ne-am interesat pentru dv.
Pagina III:
– Din judeţ…de pretutindeni
Pagina IV:
– Actualitatea internaţională
– Sport. Programul manifestărilor sportive
– Mica publicitate
– Marea publicitate

Duminică

Pagina I:
– În întâmpinarea evenimentului politic
– La zi în agricultură
– Trei redactori ai ziarului nostru au urmărit…
– Actualitatea arădeană
Pagina II:
– Viaţa culturală
Pagina III:
– Viaţa de partid
– De ici…de colo
Pagina IV:
– Actualitatea internaţională
– Mica publicitate
– Marea publicitate
– Sport

Anexa 3

Chestionarul aplicat în 2000 pentru investigarea remanenței reprezentărilor sociale datorate ideologiei şi instituțiilor comuniste

Universitatea de Vest „Vasile Goldiş“ Arad
Catedra de Ştiințe Socio-Umane

CHESTIONAR

Vă rugăm să binevoiți a răspunde la întrebările de mai jos. Părerile Dv. ne interesează în cadrul unei teme de cercetare ştiințifică asupra opiniilor în schimbare în perioada de tranziție din țara noastră.

Cu mulțumiri anticipate
Colectivul de cercetare

1. Menționați vârsta dv. în 1990. _

2. Ați putea situa în timp apariția comunismului la noi în țară? _ _ _ _ _ _ _ _ _ _

3. Vă amintiți cine au fost creatorii ideologiei comuniste? _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
4. Considerați comunismul:
◊ teorie ştiințifică bine precizată
◊ doctrină politică în scopul „formării omului nou“
◊ sistem social falimentar;
◊ filosofie de viață valabilă şi în zilele noastre
(Alegeți două răspunsuri cu care sunteți de acord.)

5. După informațiile (experiența) Dv., în ce situații regimul comunist a însemnat un progres în România față de perioada interbelică?
◊ a realizat egalitatea socială a oamenilor
◊ a instaurat dictatura proletariatului
◊ a eliminat exploatarea omului de către om
◊ a format un „om nou“ superior celui din epocile istorice precedente
◊ țara a fost condusă de reprezentanții muncitorilor, țăranilor şi intelectualilor;
◊ cetățenii au avut un nivel superior de bunăstare
◊ regimul comunist nu a însemnat un progres față de trecut
◊ alte opinii(care) _
(Posibile oricâte alegeri.)

6. În ce măsură vă interesează istoria comunismului?
◊ mult
◊ destul
◊ puțin
◊ deloc

7. Credeți că regimul comunist a împiedicat sau a ajutat dezvoltarea personalității indivizilor care au trăit în el?
◊ a ajutat dezvoltarea personalității
◊ a împiedicat formarea personalității
◊ depinde
◊ n-am nici o părere (opinie)

8. În opinia Dv. a fi fost comunist (membru de partid) înseamnă a te caracteriza prin următoarele trăsături:

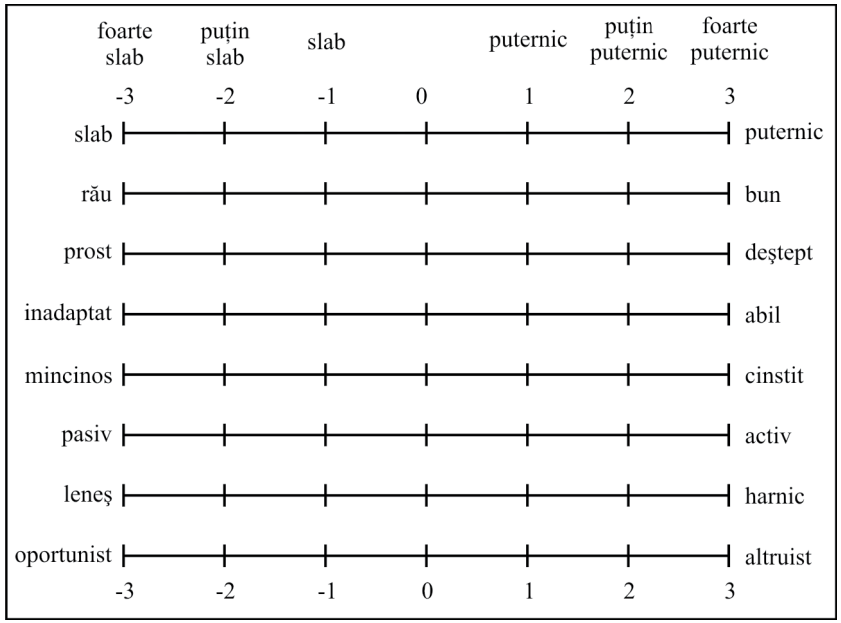

(Marcați cu „X“ locul potrivit pentru calitatea de membru de partid în cazul fiecărui caracteristici. Spre exemplu, cazul primului cuplu de atribute contrarii. Dacă apreciați că niciunul dintre ele nu caracterizează membrul de partid comunist, marcați cu „X“ sub semnul „O“. Dacă aveți convingerea că numai un om „foarte slab“putea fi comunist, marcați cu „X“ sub -3; dacă apreciați la polul opus, adică „foarte puternic“, marcați cu „X“ sub +3. Celelalte grade de apreciere -2, -1, respectiv +2, +1 indică prezența calității negative ori pozitive într-o mai mică sau mică măsură).

9. Care dintre practicile regimului comunist vi se par a fi fost: bune; mai puțin bune; nici bune, nici rele; rele?
◊ conducerea societății de către partidul unic
◊ obligarea cetățenilor de a fi încadrați în muncă
◊ controlul politic asupra informației
◊ gratuitatea învățământului și a asistenței medicale
◊ interzicerea avorturilor
◊ proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție
◊ limitarea proprietății particulare la strictul necesar
◊ altele (care) _
(Notați în dreptul fiecărui răspuns de la „a" la „h" punctajul propus: 2 - bune, 1- mai puțin bune; O - nici bune, nici rele; -1 - rele.)

10. Sunteți de părere că regimul comunist s-a prăbuşit în România şi în celelalte țări din cauza:
◊ complotului internațional
◊ politicii de restricții la alimente, căldură şi electricitate aplicată de conducerile de partid
◊ conducătorilor lipsiți de clarviziune politică
◊ eficienței şi calității reduse a muncii
◊ încălcării drepturilor omului
◊ unei lovituri de stat
◊ alte cauze (care) _
(Marcați toate opiniile cu care sunteți de acord.)

11. Cât de mulțumit sunteți acum de felul în care ați trăit înainte de 1990 în comparație cu prezentul?
◊ foarte mulțumit
◊ destul de mulțumit
◊ nu prea mulțumit
◊ total nemulțumit
(Marcați una dintre opinii.)

12. Care sunt lucrurile din timpul regimului comunist în România ce v-au satisfăcut?
◊ instituțiile guvernamentale şi politice
◊ legislația socială
◊ pozițiile în problemele internaționale
◊ sistemul economic centralizat şi etatizat
◊ caracteristicile oamenilor
◊ patriotismul conducătorilor
◊ contribuțiile artistice şi ştiințifice
◊ altele (care) _
(Se pot face două alegeri fără vreo ordine.)

13. În opinia generală, o „schimbare în bine" depinde de „mersul reformei". Care dintre categoriile sociale enumerate mai jos credeți că are cea mai mare importanță în acțiunea de reformare?
◊ țăranii
◊ intelectualii
◊ muncitorii
◊ comercianții
◊ funcționarii
◊ politicienii
◊ oamenii de afaceri
◊ oamenii de ştiință
(Puteți face două alegeri fără vreo ordine.)

14. Se apreciază că privatizarea în țară are un ritm lent. Ce categorie de oameni credeți că au reuşit până acum să devină patroni (oameni de afaceri)?
◊ oameni inteligenți şi bine pregătiți profesional
◊ cei cărora nu le place munca cinstită
◊ foşti „nomenklaturişti" cu bani şi relații
◊ cei cu inițiativă şi predispuşi la risc
◊ cei care au furat
(Marcați toate opiniile cu care sunteți de acord.)

15. Ce cale credeți că este mai eficientă pentru a grăbi „schimbarea în bine" a României?
◊ formarea unui mare partid politic
◊ întocmirea unui program de reformă a economiei pe care să-l sprijine cele mai importante forțe politice
◊ instaurarea unui guvern militar
◊ venirea în fruntea treburilor publice a unui mare conducător popular
◊ reîntoarcerea pe tron a fostului rege
◊ consultarea tuturor oamenilor muncii cu privire la alcătuirea unui program pentru ieşirea din criză
◊ formarea unor colective de experți pe domenii de competență care să conceapă programe de reformare.
◊ altele (care) _
(Puteți face două alegeri fără vreo ordine.)

16. Într-o singură frază cum ați defini democrația? _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
_ _
_ _

17. Cu privire la existența opoziției politice există păreri diferite:
◊ opoziția trebuie acceptată pentru că aşa este în țările democratice
◊ în toate problemele este nevoie de consens şi ordine; opoziția sparge consensul şi constituie o sursă de instabilitate internă; ea trebuie evitată
◊ opoziția este o necesitate: confruntarea de păreri, dialogul ajută să câştige adevărul, soluția de compromis

◊ dezvelind aspectele negative, opoziția arată ce trebuie îndreptat în starea de lucruri din societate
◊ opoziția este lipsită de patriotism pentru că critică mereu guvernul (puterea) şi nu-l lasă să lucreze
◊ opoziția arată peste tot părțile negative ale guvernării (puterii) şi contribuie astfel la promovarea unei imagini negative despre țară.
(Alegeți opinia cu care sunteți de acord.)

18. Dintre schimbările petrecute în România după 1990 pe care le apreciați ca pozitive, respectiv negative:
◊ libertatea presei
◊ pluripartidismul
◊ posibilitatea de a iniția afaceri
◊ sistemul economic
◊ poziționarea țării în relațiile internaționale
◊ privatizarea în învățământ şi sănătate
◊ lipsa speranței de viitor
(Acordați puncte de la -3, o până la 3 fiecărei opinii.)

19. În opțiunile mele electorale apreciez, în primul rând, următoarele calități ale candidaților:
◊ interesați de apărarea şi independența țării
◊ oameni inteligenți
◊ preocupați de prosperitatea economică națională
◊ buni români
◊ simpatici şi buni oratori
◊ buni profesioniști
◊ cu credință în Dumnezeu
◊ interesați de problemele cetățenilor
◊ anticomuniști
◊ altele (care) _
(Se vor alege două, indiferent de ordine.)

20. Consider însă că este rău pentru țară să ajungă în fruntea ei:
◊ oameni ce urmăresc doar propriile interese
◊ trădători ai libertății
◊ ignoranți şi nechibzuiți
◊ fasciști şi imperialiști
◊ ateiști
◊ dezinteresați de protecția socială
◊ alții (care) _
(Se vor face două alegeri, indiferent de ordine).

21. Ocupația _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _

22. Studii
◊ 8 clase
◊ şcoală profesională
◊ liceu
◊ pregătire postliceală
◊ licențiat în _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
◊ titluri superioare licenței

23.Vârsta:
◊ între 18 -25 ani
◊ între 26-39 ani
◊ între 40-50 ani
◊ între 51-60 ani
◊ peste 61ani

24. În prezent membru (simpatizant) al următorului partid:
◊ ApR
◊ PNL
◊ PD.
◊ PNT-cd
◊ PDSAR
◊ UDMR
◊ PRM
◊ alte situații (care)

25. Înainte de 1989:
◊ fost membru PCR
◊ fost membru al unui „partid istoric“
◊ fără apartenență politică

26. Sex:
a) M
b) F

27. Domiciliez în mediul:
a) urban
b)rural

28. Numele şi prenumele (opțional) _

Bibliografie

Abric, J.C., *Aspecte teoretice în reprezentările sociale* în *„Psihologia câmpului social: reprezentările sociale“* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi tehnică, Bucureşti, 1995, pp.127-135

Accoce, P., Rentchwick, P., *Aceşti bolnavi care ne guvernează*, Tribuna, Craiova, 1993

Andrew, C., & Gordievski, O., *K G B—istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov,* (1991), ALL, Bucureşti, 1993

Arendt, H., *„Originile totalitarismului“,* (1951), Humanitas, Bucureşti, 1994

Aron, R., *La lutte de clases,* Galimard, Paris, 1964

Ball, T., Dagger, R., *„Ideologii politice şi idealul democratic“,* (1995), Polirom, Iaşi, 2000

Bardin, L., *L'analyse de contenu*, PUF, Paris, 1993

Beauvois, J.L., Dubois, N., *Credinţe interne şi credinţe externe* în *Psihologia socială a relaţiilor cu celălalt* (coord. S. Moscovici), Polirom, Iaşi, 1998, pp.135-150

Berger, B., *Le Naufrage d'une generation*, Denoël, Paris, 1968

Besançon, A., *Originile intelectuale ale leninismului (*1977), Humanitas, Bucureşti, 1993

Betea, L., *Sfârşitul libertăţii,* Mirton, Timişoara, 1993

Betea, L., *Maurer şi lumea de ieri; mărturii despre stalinizarea României ,* Fundaţiei „Ioan Slavici“, Arad, 1995

Betea, L., *Al. Bărlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu,* Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997

Betea, L., *Lucretiu Pătrăşcanu – moartea unui lider comunist*, Humanitas, Bucureşti, 2001

Betea, L., *Corneliu Mănescu în dialog, Convorbiri neterminate,* Polirom, Iaşi, 2001

Blaga, L., *Luntrea lui Caron*, Dacia, Cluj, 1990

Blanchet, A., *Dire et faire, L entretien,* Edition Armand Colin, Paris, 2004

Bonardi, C., Georget, P., Roland-Levy, Roussiau, N., *Psychologie sociale applique, Economie, Medias, Nouvelles technologies,* In Press Editions, Paris, 2003

Braudel, F., *Timpul lumii,* Meridiane, Bucureşti, 1989

Brucan, S., *Generaţia irosită ,* Edit.Univers & Calistrat Hogaş, Bucureşti, 1992

Capozza, D., Volpato, C., *Relaţii intergrupuri: perspective clasice şi contemporane* în *Stereotipuri, discriminări şi realţii intergrupuri* (coord. R.Y. Bourhis, J.F. Leyens), Polirom, Iaşi, 1997, pp.11-31

Cercle, A., Somar, A., *Psychologie sociale, Cours et exercices,* Dunod, Paris, 2005

Cernîşevschi, *Ce-i de făcut?* (1860), Politică, Bucureşti,1963

Chatelet, Fr., Pisier, E., *Concepţii politice ale secolului XX (1983)*, Humanitas, Bucureşti, 1994

Cioldi, F.L., Doise, W., *Identitate socială şi identitate personală* în *Stereotipuri, discriminare, relaţii intergrupuri* (coord. R.Y. Bourhis, J.F.Leyens), Polirom, Iaşi, 1997, pp.53-73

Ciuceanu, R., *Potcoava fără noroc,* Meridiane, Bucureşti, 1994

Constantinescu, N.N., *Reformă şi redresare economică în România*, Economică, Bucureşti, 1995

Dahrendorf, R., *Reflecţii asupra revoluţiei din Europa* (1990), Humanitas, Bucureşti, 1993

Daun, A., *Mentalitatea suedeză* (1989), Humanitas, Bucureşti, 1995

Deconchy, J. P., *Psychologie sociale, croyances et ideologies,* Meridiens Klincksieck, Paris, 1989

Deconchy, J.P., *Reprezentări sociale şi mecanisme ideologice* (1984), în *„Psihologia câmpului social: reprezentările sociale“* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi tehnică, Bucureşti, 1995, pp. 225-237

Doise, N., Palmonari, *Caracteristici ale reprezentărilor sociale,* în „Psihologie socială. Aspecte contemporane“ (coord. A. Neculau), Polirom, Iaşi, 1996, pp.23-34.

Dollard, J., şi colab*., Frustration and aggression,* New Haven, Yale University Press, 1939

Donici, L., *Revoluţia rusă* (1928), Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996

Dorna, Al., *Fondements de la psychologie politique,* PUF, Paris, 1998

Eliade, M., *„Traite d Histoire des Religions“,* Payot, Paris, 1975

Enriquez, E., *Principes methodologiques* în *„ L organisation en analyse“,* PUF, Paris,1992, pp.23-48

Fisch, F., *Pearl Harbour, Yalta, Europa,* Edit. Venus, Bucureşti, 1993

Fischer-Galaţi, S., *Europa de Est şi războiul rece*, Institutul European, Iaşi, 1996

Flament, C., *Structure et dinamique des representations sociales* în D. Jodelet (ed), *Les representations sociales*, PUF, Paris, 1989, pp.204-219

Flament, C., *Structura, dinamica si transformarea reprezentarilor sociale* in *Psihologia campului social - Reprezentarile sociale* (coord. A. Neculau), Ştiinţă şi Tehnică, Bucureşti, 1995, pp.155-177

Furet, F., *Trecutul unei iluzii, Eseu despre ideea comunistă în secolul XX* (1995), Humanitas, Bucureşti, 1996

Furet, F., *Revouţia în dezbatere* (1999), Polirom, Iaşi, 2000

Gabanyi, A. U., *Revoluţia neterminată,* Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999

Gheorghiu-Dej, Gh., *Articole şi cuvântări*, Editura PMR, vol.1, Bucureşti, 1951

Gheorghiu-Dej, Gh., *Articole şi cuvântări* (ed. a III-a), Edit. pentru literatură politică, Bucureşti, 1953

Gilbert, F*., Machiavel et Guichardin: politique et histoire en Florence au XVIe siecle,* Du Seuil, Paris, 1996

Girard, R*., Le bouc emissaire,* Grasset & Fasquelle, Paris, 1982

Girardet, R., *Mituri şi mitologii politice* (1986), Institutul European, Iaşi, 1998

Giust-Desprairies, F., *Subiectul în reprezentarea socială* (1988), în „Psihologie socială. Aspecte contemporane“ (coord. A. Neculau), Polirom, Iaşi, 1996, pp. 205-233

Gorbaciov, M., *Memorii* (1993)*,* Nemira, Bucureşti, 1994

Gross, P., *Revolution from abroad: The Soviet conquest of Poland s wetern Ukraine and western Byelorussie*, Princeton Univ. Press, 1988

Halbwachs, M., *Les cadres sociaux de la memoire*, Albin Michel, Paris, 1925

Halbwachs, M., *La Memoire collective,* Paris, PUF, 1950

Iakovlev, A.., Marcou, L.,*Ce que nous voulons faire de l Union Sovietique,* Du Seuil, Paris, 1991

Ibanez, T., *Ideologie şi relaţii intergrupuri* în *Stereotipuri, discriminare şi relaţii intergrupuri* (coord. R.Y. Bourhis, J.F. Leyens), Polirom, Iaşi, 1997, pp.244-262

Ilica, A*., Şcoala Normală din Arad de la 1920 până în prezent,* Multimedia, Arad, 1998

Iluț, P., *Abordarea calitativă a socio-umanului,* Polirom, Iaşi, 1997

Iorgulescu, M., *Eseu despre lumea lui Caragiale*, Cartea Românească, Bucureşti, 1988

Istrati, P., *Spovedanie pentru învinşi,* (1928), Dacia, Cluj-Napoca, 1990

Jodelet, D., *Reprezentations sociales: phénomčnes, concepts et théorie,* în „Psychologie sociale", (coord. S. Moscovici), PUF, Paris, 1984

Jodelet, D., *Les representations sociales*, PUF, Paris, 1989

Jodelet, D., *Reprezentarile sociale, un domeniu in expansiune* în *Reprezentarile sociale* (coord. A. Neculau), Stiință şi Tehnică, Bucureşti, 1995, pp. 97-125

Joule, R.V., *Supunerea liber consimțită: schimbarea atitudinilor şi comportamentelor sociale* în *Psihologia socială a realațiilor cu celălalt* (coord. S. Moscovici), Polirom, Iaşi, 1998, pp.191-209

Kaes, R., *Souffrance et psychopathologie des liens institutionnels*, Dunod, Paris, 1996

Karnoouh, C., *Comunism, postcomunism şi modernitate târzie*, Polirom, Iaşi, 2000

Koestler, A., *Întuneric la amiază, (Zero et l infini*, 1940), Albatros, Bucureşti, 1991

Kantorowicz, E., *„The King s two bodies. A Study in medieval political theology",* Princeton, 1957

Le Bon, G., *Psihologia mulțimilor* (1895*),* Anima, Oradea, 1990

Lefort, C., *Elements d une critique de la bureaucratie*, Gallimard, Paris, 1979

Lenin, *Ce-i de făcut?* (1902), *Opere complete,* vol.6, Politică, Bucureşti, 1962

Lenin*, Un pas înainte, doi paşi înapoi (1904), Opere complete,* vol.8, Politică, Bucureşti,1962

Lenin*, Statul şi revoluția (1917), Opere complete,* vol.33, Politică, Bucureşti, 1964

Lenin, *Oeuvres, vol. 24 (Avril-Juin 1917),* Sociales, Paris, 1966

Lenin, Oeuvres*,* vol. 33 (Aout 1921- Mars 1923), Sociales, Paris, 1963

Lewin, K., *Decisions de groupe et changement social* în *Psychologie dynamique,* PUF, Paris, 1957

Lifton, R. J., *Thought Reform and The Psychology of Totalism,* New York, W.W. Norton, 1969

Li Zhisui , *Viața particulară a preşedintelui Mao,* (1994), Elit, Bucureşti,1997

Lynch, M., *Stalin şi Hruşciov: URSS, 1924-1964* (1990), All, Bucureşti, 1994

Mac Pherson, M., *„The Power Lovers: An intimate Look at politicians and Their Marriages*", Putnams, 1974

Makarenko, A.S., *Poemul pedagogic, (*1936), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1956

Malaparte, C., *Tehnica loviturii de stat* (1931), Nemira, Bucureşti, 1996

Marineasa, V., Vighi, D., *Rusalii 51. Fragmente din deportarea în Bărăgan,* Marineasa, Timişoara, 1994

Markova, I. şi colab., *Reprezentările sociale ale „Comunității" în perioada post-comunistă* în *Psihosociologia schimbării* (coord. A. Neculau, G. Ferreol), Polirom, Bucureşti, 1998, pp.178-190

Marx K,, Fr.,Engels*, Manifestul Partidului Comunist* (1848) în Opere alese, vol.1, Edit. PMR, Bucureşti, 1951

Medvedev, R., *Despre Stalin şi stalinism* (1989), Humanitas, Bucureşti, 1991

Moscovici, S., *La psychanalyse, son image et son public,* PUF, Paris, 1976

Moscovici, S., *Psychologie des minorites actives*, PUF, Paris, 1979

Moscovici S.*, L ere des representations sociales*, Delachaux et Niestle, Paris, 1984

Moscovici, S., *L ere des representations sociales in L etude des representations sociales* (coord. W. Doise, A. Palmonari) Delachaux & Niestle, Paris, 1986, pp.34-80

Moscovici, S, *Des representations collectives aux representations sociales* in *Represantions sociales*, PUF, Paris, 1989

Moscovici, S., *Fenomenul reprezentarilor sociale* in *Psihologia câmpului social*: *Reprezentările sociale* (coord. A. Neculau)*,* Ştiinţă şi Tehnică, Bucureşti, 1995, pp.1-84

Moscovici, S., *Descoperirea maselor* (1996), în *Psihologie socială: Aspecte contemporane,* (coord. A. Neculau), Polirom, Iaşi, 1996, pp. 393-213.

Moscovici, S., *Psihologia socială sau Maşina de fabricat zei,* Polirom, Iaşi, 1997

Moscovici, S., *Cronica anilor risipiţi* (1997), Polirom, Iaşi, 2000

Mucchielli, R., *La methode du cas*, Libraires Techniques et Edition Sociales Françaises, Paris, 1987

Mucchieli, A. (coord), *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele umane şi sociale* (1996), Polirom, Iaşi, 2002

Neculau, A., *Memoria pierdută, Eseuri de psihosociologia schimbării*, Polirom, Iaşi, 1999

Nițescu, M.*, Sub zodia proletcultismului; Dialectica puterii,* Humanitas, Buc, 1993

Orwell, G., *1984* (1948), Univers, Bucureşti, 1991

Oşca, A., Chiriţoiu, M., *Consideraţii privind rezistenţa organelor militare ale statului român faţă de ocuparea ţării de către Armata Roşie* în *6 martie 1945, Începutul comunizării României*, Enciclopedică, Bucureşti, 1995, pp.262-278

Parot F., Richelle, M., *Introduction a la psychologie,* PUF, Paris, 1992

Petcu, I., *Ceauşescu, Biografie neretuşată,* Românul, Bucureşti, 1994

Pipes, R., *Scurtă istorie a revoluției ruse* (1995), Humanitas, Bucureşti, 1998

Platon, *Apărarea lui Socrate, Opere,* Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti,

Popescu, D., *Am fost şi cioplitor de himere*, Expres, Bucureşti, 1994

Preda, M., *Spiritul primar agresiv şi spiritul revoluționar* în *Creație şi morală*, Cartea Românească, Bucureşti, 1989

Pu I, *Ultimul împărat,* Recif, Bucureşti, 1993

Racamier, P.C., *Le genie des origines*, Payot, Paris, 1992

Radu, I. şi colab., *Psihologie socială*, Exe, Cluj-Napoca, 1994

Rațiu, A.*, Cumplita odisee a grupului Pătrăşcanu, Adevăruri dureroase*, Gestiunea, Bucureşti, 1996

Rebber, A., *The Penguin Dictionary of Psychology*, Penguin Books, London, 1985

Ridel, L., *Intervenția psihosociologică: un demers de schimbare printr-o analiză a semnificanților centrali* în *Psihosociologia schimbării* (coord. A. Neculau, G. Ferreol), Polirom, Iaşi, 1998, pp. 89-96

Robson, M., *Italia: liberalism şi fascism, 1870-1945,* (1992), All, Bucureşti, 1997

Rocher, G., *Le changement social,* Edit. HMH, Paris, 1968

Rozental, M., Iudin, P., *Mic dicţionar filozofic,* Edit. de Stat pentru literatură politică, Bucureşti, 1954

Sandu, D., *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România,* Staff, Bucureşti, 1996

Schuyler, C.V.R., *Misiune dificilă, Jurnal, 28 ianuarie 1945 - 2o septembrie 1946*, Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p.83

Schwartzenberg, R.G., „L Etat spectacle", Flammarion, Paris, 1977

Sfetcu, P., *13 ani în anticamera lui Dej*, Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000

Sillamy, N., *Dicţionar de psihologie* (1996), Univers enciclopedic, Bucureşti, 1996

Sirota, *A., Janere sau relaţia dintre schimbarea psihică şi schimbarea socială* în *„Psihosociologia schimbării"* (coord. A. Neculau, G. Ferreol), Polirom, Iaşi, 1998, pp.121-138

Slama-Cazacu, T., *Stratageme comunicaţionale şi manipularea,* Polirom, Iaşi, 2000

Soljeniţîn, A., *Arhipelagul Gulag* (1973), Univers, Bucureşti, 1997

Soljeniţîn, A., *Chestiunea rusă la sfârşit de secol XX* (1994), Anastasia, Bucureşti, 1995

Soljenitîn, A., *November seize,* Fayard-Seuil, Paris, 1985

Soulet, J.F., *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre (*1996), Polirom, Iaşi, 1998

Soulet, J.F., *Istoria imediată* (1994), Corint, Bucureşti, 2000

Stalin, I. V., *„Marxismul şi problemele lingvisticii"* (1950), PMR., Bucureşti, 1951

Sudoplatov, P., *Misiuni speciale; Arhitectura terorii* (1994), Elit Comentator & Eleusis, Bucureşti,1996

Sun Tzu, *Arta războiului*, Aurelia, Bucureşti, 1996

Şerbulescu, A., *Monarhia de drept dialectic,* Humanitas, Bucureşti, 1991

Tănase, S., *Elita politică şi dinamica modernizării; România 1948-1965* (teză de doctorat), 1996

Tănăsescu, A., *Un Făt- frumos de laborator, un Făt-frumos de tip nou: omul nou* în *Miturile comunismului românesc,* Edit. Universităţii, Bucureşti,1995, pp.16-22

Thom, F., *Sfârşiturile comunismului* (1993), Polirom, Iaşi, 1994

Thom, F., *Limba de lemn* (1987), Humanitas, Bucureşti, 1993

Tismăneanu, V., *Reinventarea politicului,* Polirom, Iaşi, 1997

Toland, J., *Viaţa lui Adolf Hitler ,* (1977), Moldova, Iaşi, 1995

Todorov, T., *Confruntarea cu extrema; Victime şi torţionari în secolul XX* (1991), Humanitas, Bucureşti, 1996

Troţki, L., *Stalin, biografie politică ,* (1949), Timpul, Iaşi, 1996

Ţugui, P., *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, Edit. I. Cristoiu, Bucureşti, 1999

Vaksberg, A., *Hotel Lux; Les parties freres au service de l Internnationale communiste ,* Fayard, Paris, 1993

Verdery, K., *Compromis şi rezistenţă - cultura română sub Ceauşescu*,(1991), Humanitas, Bucureşti, 1994

Verdes-Leroux, J., *Le reveil des somnambules - Le parti communiste, les intellectuels et la culture,* Fayard-Minuit, Paris, 1987

Volkogonov, D., *Staline, triomphe et tragedie,* Flammarion, Paris, 1991

Volkogonov, D., *Lenin; O nouă biografie, (*1994), Orizonturi, Bucureşti, 1997

Volkogonov, D., *Troţki—eternul radical, (*1996), Lider, Bucuresti, 1998

Zimbardo, P.G., Leippe, M.R., *The Psychology of Atitude Change and Social Influence*, New York, Mc Graw-Hill, 1991

Zinoviev, A., *Homo sovieticus* (1981), Dacia, Cluj-Napoca, 1991

Ziolkowski, A., *Despre pluralitatea prezentului* în *Psihosociologia schimbării (coord. A. Neculau, G. Ferreol),* Polirom, Iaşi, 1998, pp.233-244

Yin, R. K., *Case study Research,* California, Sage Publications, 1

Wierzbicki, P., *Structura minciunii* (1987), Nemira, Bucureşti, 1996

Werth, N*., Histoire de l Union Sovietique* (ed.a 2-a)*,* PUF, Paris, 1992

ARTICOLE DIN PERIODICE

Buzatu, Gh., Chiriţoiu, M., *Comintern -„Stalintern" - Cominform* în Dosarele istoriei, nr.10/1998, pp. 58-62

Ceauşescu, N, *Cuvântarea la Marea Adunare Populară din 22 august 1968* în *Scînteia* din 23 august 1968

Ceauşescu, N., *Cuvântare la încheierea lucrărilor Congresului al XIV-lea al PCR* în *Flacăra Roşie,13. 519/ 25 noiembrie 1989*

Cioroianu, A., *Ana Pauker* în revista *Dosarele istoriei* nr. 8/1997, pp. 32-40

Constantiniu, F., *Comintern şi cripto-Comintern* în revista *Dosarele istoriei* nr.10/1998, pp. 49-51

Constantiniu, F., *Căderea Anei Pauker* în revista *Dosarele istoriei* nr.8 /1997, pp. 42-44

Elţîn, B., *Spovedanie* (1990) în Revista „Moldova suverană", nr. 32/1992, Chişinău

Henry, B., Moscovici, S., *Problemes de l'analyse de contenu*, în „Langage"/ septembrie, 1968

Jodelet, D., *Memoire de masse: le cote morale et affectif de l histoire* în *Bulletin de Psychologie,* 405.XLV, 1992, p.239-250

Kricevski, B., *O bandă de tâlhari pune mâna pe Rusia* (1917) în revista *„Memoria"* nr. 6/1992

Latour, B*., Le grand partage?* in *Revue de synthese*, 5/1983, pp. 231-238

Maisonneuve, J., *Reflexions autours du changement et de l intervention* în *Connexions* 3, pp.12-34

Mitea, C., *Jurnalul unui fost* în revista *Totuşi iubirea*, nr. 25/ iunie 1991

Rose, R., Haerpfer, C. W., *Reacţia maselor în transformările din societăţile post-comuniste* în *„Revista de cercetări sociale"* nr.4/1994

Rotter, J.B., *Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement, Psychological Monographs*, 80/1966

Schon, E., *Îngrijim vacile după metode sovietice* în *Scînteia* din 22 oct./1950

Sherif, M., *„Influenţe de grup asupra formării normelor şi atitudinilor"* în „Influenţa socială", Iaşi, 1996, pp.67-84

Tănase, S., *Interviu cu G.H. Hodos* în revista *Sfera politicii,* anul V, nr.35, pp. 26-28

Totok, W., *Deportările în Bărăgan* în revista „Memoria" nr.14/1995, pp. 9o-104

Voslesenski, M., *Nomenklatura* în revista *Memoria* nr.14/1995

Werth, N*., Felix Dzerjinski et les origines de KGB* în *L Histoire,* no.58/sept.1992, Paris, 1992, pp. 30-42

DOCUMENTE ŞI PERIODICE

Barometrul de Opinie Publică, noiembrie 2000, Centrul de Sociologie urbană şi regională CURS, realizat la cererea Fundației pentru o Societate Deschisă

Buletinul Direcției Naționale de Statistică (1990-2000)

Scînteia - colecția din octombrie-noiembrie 1946 (articolele de prezentare a candidaților comuniști în alegeri)

Dezbatere asupra temelor literaturii şi artei în revista *Contemporanul* din 28 mai 1948

Directivele de bază ale NKVD pentru țările din orbita sovietică, Moscova 2-6-1947 (strict secret), K-AA/CC 113. Indicația NK/oo3/47 în revista „Memoria“ nr. 8/1993

„Documente ale procesului reeducării din închisorile Piteşti, Gherla“, Vremea, Bucureşti, 1995

Documente ale procesului Toma Arnăuțoiu,. Vremea, Bucureşti, 1998

Gheorghiu-Dej, Gh., *Dare de seamă la Plenara CC al PMR din 30 noiembrie - 5 decembrie* 1961 în *Scânteia* din 6 decembrie 1961

Formular de înregistrare a Anei Pauker în evidențele organizației de partid din Moscova în Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Univers enciclopedic, Bucureşti, 1996, pp. 376-379

Grigore Răceanu, Memoriul din 1o iulie 1964 pentru reprimirea în PMR în Gh. Buzatu, M. Chiriţoiu, -*„Agresiunea comunismului în România; Documente din arhivele secrete:1944-1989“,* vol.II, Paideia, Bucureşti, 1998, pp.78-79

Hotărârea Prezidiului Academiei Române din 28 iunie 1949 (*Pentru o justă orientare a activității ştiințifice în RPR)* în revista *Viața Românească*, nr.7-8/1949

Proces verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu cu privire la Ana Pauker din 4 iulie 1955 în D. Cătănuş, I. Chiper*, Cazul Foriş,* Edit. Vremea, Bucureşti, 1999, pp. 218-225

Referat al Cancelariei CC al PMR din 30 nov.1963 privind pe Vanda Nikolski, în Gh. Buzatu, M. Chiriţoiu op.cit., vol.I,.pp.168-171

Referat al secției cadre a CC al PMR din 7 iun.1953 privind pe Emil Bobu, op.cit. pp.176-177

Stenograma discuției cu Alexandru Drăghici din 3 iunie 1968, op.cit., p.228

Stenograma şedinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 17 decembrie 1989 în M. Bunea, *Praf în ochi, Procesul celor 24-1-2,* Scripta, Bucureşti, 1991

Stenograma şedinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 17 decembrie 1989 în op.cit.

Stenograma şedinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 22 decembrie 1989 în op.cit.

Teleconferința lui Nicolae Ceauşescu din 20 decembrie 1989

Emisunea „Marius Tucă Show“ de la postul de la televiziune Antena 1 din decembrie 1999 „Ultimele zile ale lui Ceauşescu“. Invitați: generalul Victor Atanasie Stănculescu, Gelu Voican-Voiculescu, generalul Andrei Kemenici, generalul magistrat Constantin Lucescu, coloneii Viorel Domenico şi Ionel Boeru, maiorul Constantin Paisie, analistul Ion Cristoiu.